281(=91.54)
Կ-39

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ
ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ
ՀԱՆԴԵՐՁ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԵԱՄԲ
ՈՐ ԸՆԴ ԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻՍ
ՔՐԻՍՏՈՆԷԻՑ

ԹԱՐԳ. Ի ԳԱՂՂ. ԼԵԶՈՒԷ
ՀՐԱՄԱՆԱՒ Տ. ԳԷՈՐԳԱՅ
ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ՎԱՆԱՀՕՐ ՍՐԲՈՑ ՈՒԽՏԻՍ

ՅԱՐՄԱՇ
Ի ՎԱՆՍ ՉԱՐԽԱՓԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ
— 1871 ԹՎԻ —

20 MAY 2013

7249

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
Տ·ԳԷՈՐԳԱՅ Դ·ՎԵՀԱՓԱՌ
ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՊԱՏՐ· Ս· ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ
Տ · ԵՍԱՅԵԱՅ
ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ի ՊԱՏՐ· ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼՍՈՅ
Տ·ՄԿՐՏՉԻ
ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ի ԹԱՐԳՄԱՆՉԷՆ

Ատեն ատեն մեծ ու փոքր վարդապետարաններ հրատարակուած են եկեղեցւոյ հաւատքը եւ բարոյականը սորվեցընելու համար, եւ ամէնքն ալ քի՛չ շատ իրենց օգուտներն ունեցած են ։

Ասոնց հակառակ արեւմտեան եկեղեցւոյ զանազան ճիւղերու վարդապետութիւնը ուսուցանող գրքեր ալ հրատարակուած են հայ լեզուով, որոնք իրենց ծուռ եւ սխալ սկզբունքներովը մեծ գայթակղութիւններու պատճառ եղած են եկեղեցւոյ զաւակաց հոգիներուն․ ասոր համար առաջիններուն տուած շահերը, կրնայ ըսուիլ, թէ այս վերջինները փճացուցած են շատ անգամ ։

Իրաւ որ արեւմտեան քրիստոնեայք, որ երկու գլխաւոր տարբերութիւններու բաժնուած են՝ եւ կըսուին պապական եւ բողոքական, իրարու դէմ իւրաքանչիւրն ինք իր դրութիւնը ջատագովելով զիրար, երեւան հանած են, եւ մէկզմէկ տապալելով՝ ուղ-

դաւանութեան կաթուղիկէ ձայնը զօրացուցած են, անանկ որ քրիստոնէական սկզբանց եւ պատմութեան տեղեակ եւ քիչ մը ալ դատումը տեղը մարդիկ անոնցմէ կըրնան որոշել ճշմարիտ վարդապետութեան ծանօթութիւնը· սակայն որչափ քիչ եւ որչափ քչերու վրայ կրնայ այս բանն յաջողիլ· եւ որչափ շատ են, դժբաղդաբար, անկէց վտանգի եկողները։ Ցաւագին իրողութիւն է այս եւ ոչ ենթադրութիւն մը, որուն կվկայէ Հայաստանեայց եկեղեցիէն զատուելով երկու այն մեծ տարբերութեանց կողմն անցնող պապական եւ բողոքական հայոց խումբերը· եւ այն շատ մը եղբայրները՝ որ անոնց իրարու դէմ հանած հակառակութիւններէն պաշարուած ոչ այս ըլլալ որոշած են եւ ոչ այն· այլ հողմի առջեւ ընկած փոշիի պէս ուր կանգ առնելնին իրենք ալ չգիտեն, նոր լեզուով «անտարբեր» են, եւ սուրբ Յովհաննէս առաքելոյն բառով «գաղջ» կամ «փսխուելու մօտ եկած» են։ «Յայտն. Գ. 16»։

Ի՞նչ ընելու էր այսպիսի վտանգներու հոսանքն արգիլելու համար։

Վարդապետարան մը պէտք էր՝ որ ուղղափառ հաւատքը եւ բարոյականը սորվեցնելու ատեն՝ փոխանակ առջիններուն պէս մէկ ուղղակի եւ դրական շաւիղ մը բռնելով անցնելու, իւրաքանչիւր նիւթի վրայ տարբերութիւններն եւ անոնց հերքումը դնէր՝ որպէս զի ոչ միայն սորվէինք հաւատականն՝ այլ եւ ժխտականն, եւ՚ի հակառակէն աւելի եւս հաստատուն գիտութիւն բուն վարդապետութեան վրայ ունենայինք։

Այս հանճարեղ եւ շահաւոր ծառայութիւնն ըրած է Վլատիմիր Կէթէ աստուածաբան վարդապետ քահանայն, որ, ինչպէս ինք ալ ըսած է յառաջաբանին մէջ, կփափաքի մի միայն եկեղեցւոյ միութեան եւ ուղղափառութենէ անգիտութեամբ հեռացող եղբայրներու վերադարձին։

Զգուշութեամբ խօսելու կանոնով տարբերութիւն անուանած է անոնք միայն՝ որոնք վաւերական գրքերով եւ դրութիւններով ծանուցեալ ստոյգ տարբերութիւններ են, եւ ծանր խօսած է այն տարբերութեանց դէմ միայն՝ որոնք վարդապետութեան եւ բարոյականի խիստ էական կէտերուն կդպչին։

Սիրելի էր այսպիսի գործ մը, մենք սիրեցինք եւ թարգմանեցինք։

Եկեղեցւոյ կաթուղիկէ ձայն կամ վարդաւանութիւն ընելով Հայաստանեայց եկեղեցին ալ հետն հասկնալուն համար , ինչպէս կըսէ իր յառաջաբանին մէջ , այն տարբերութիւնները՝ որ կան մեր եւ արեւելեան ուրիշ եկեղեցեաց մէջ , զանց ըրած է , գուցէ զմեզ տարբեր չգիտնալուն համար ․ մենք այն տարբերութիւնները ծանօթութեամբք նշանակեցինք ։ Արարողութեան մասին մէջ բոլորովին մեր եկեղեցւոյն դրութեան հետեւած ենք ։ Իսկ սուրբ պատարագի վրայ խօսած մասը, որով համառօտ մը Արեւելեան եկեղեցեաց ուրիշարարողութեանց եւ ծիսից վրայ կխօսէր զանց ըրինք բոլորովին, անոր վրայ բաւականէն աւելի խօսած համարելով Խօսրով անձեւացի եւ Ներսէս Լամբրոնացի մեր եկեղեցւոյ սուրբ Հայրերը ։

Ինչպէս հեղինակն նոյնպէս մենք ալ բնաւ չենք հպարտանար եւ կարծեր՝ թէ Եկեղեցին ջատագովութեան պէտք ունի, եւ ատիկա ըստ ամենայնի անոր լրացեալն է ․ այլ մանաւանդ հաւատքի հաւասար իրաւունք ունի մեր խելքին վրայ սա համոզումնիս՝ թէ ․ Մարդիկ չեն կրնար զեկեղեցին պաշտպանել , որովհետեւ անոր տէրը իրենք չեն ․ թէ եկեղեցին այն խորհրդաւոր էակն է ՝ որ բաղկացած է երկու հակառակ տարրքներէ , 'ի զօրութենէ եւ 'ի տկարութենէ ․ երբեմն գետեր , հողմեր , տեղատարափ անձրեւներ շարունակ զինքը կբաղխեն , բայց ինք անշարժ կմնայ վէմի վրայ հիմն դրած առակաւոր տան պէս ․ երբեմն մրրկի բռնուելով ՝ Բեթսայիդայ անդրի կողմն անցնելու համար ճամբայ ելլող առաքելական նաւուն պէս հակառակ հողմերէ կտարուբերի ․ մենք կկարծենք թէ պիտի ընկղմի , բայց ոչ բնաւ ։ Այս հակասութեան մեկնութիւնն ալ կրնանք գտնել ։ Աւելի մեծ եւ անքննելի հակասութեան մէջ ․ մէկ Քրիստոսի անձին վրայ աստուածային զօրութեան եւ մարդկային տկարութեան անշփոթ միաբանութեան մէջ ։ Այս հակասութեանց առջեւ հրեայ եւ հեթանոս կկործանին հետաքրքրութեամբ , քրիստոնեայն կվերականգնի խոստովանութեամբ ։

Իրաւունք չունինք երբէք պարծելու թէ եկեղեցին պաշտպանեցինք , այլ կսիրենք միայն կարծելը թէ սուտ ապացոյց մը տալ ուզեցինք զինքը սիրելնուս ։

Քրիստոնէական հաւատքի ուսումը հաւատացելոց համար յաւելորդաց օգտակարը չէ , այլ 'ի հարկաւորաց անհրաժեշտը ․ որովհետեւ հոգիներու մէջէն ճամբայ մը բռնելով յառաջ գացող ուսումն է · ուստի կաղաչեմք՝ որ ընդունուի այս գրուածը, ինչպէս որ կվայլէ, թէ իր բնական հարկաւորութեամբը եւ թէ ոճոյն կողմանէ ունեցած նոր եւ խիստ օգտակար դրութեամբը։ Բարեբաղդ պիտի համարինք ինքզինքնիս եթէ գոնէ քիչերու կրցանք հասկցունել՝ թէ մեր եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը պապական եւ բողոքական տարբերութեանց դրութենէն որոշուած առաքելական յատակ վտակ մ'ունի, որ ծագմանէն 'ի վեր անպղտոր է· ով որ ծարաւի է՝ անկէ պէտք է խմէ ։

ԽՈՐԷՆ Վ. ԱՇԸԳՆԵԱՆՑ.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Առաջիկայ աշխատութիւնս հըրատարակելնուս առաջին եւ գլխաւոր պատճառն է ըստ կարի Եկեղեցեաց միութեան մեծ գործոյն նպաստել։ Համոզուած ըլլալով՝ որ այս միութիւնը կատարեալ ուղղափառութեան սահմանին մէջ միայն կրնայ յաջողիլ, ձեռք զարկինք արեւելեան ուղղափառ պանծալի Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը երեւան հանել, որ յայտնութեան աւանդը Քրիստոսէ 'ի վեր ամեն մարդկային խառնուրդէ անարատ և մաքուր պահած ըլլալուն վրայ իրաւամբ կպանծայ։

Անհնար է ուրանալ այս եկեղեցւոյն առաքելոց ատենէն 'ի վեր անպակասելի ըլլալը · ո՛չ նուազ անժխտելի է և այս՝ թէ մէկը չկրնար անոր մէջ և ոչ մէկ ատեն մը նորաձեւութիւն մը մտած ցցընել ։

Այս երկու իրողութիւնները բաւական կցցընեն՝ թէ ի՛նչպէս անոր վըկայութիւնը ընդունելի պէտք է ըլլայ այն ճշմարիտ քրիստոնեայներուն, որ դիտեն թէ յայտնութիւնը *իրողութիւն* մըն է, եւ իրողութեան ուժը յայտնի եւ անընդհատ վկայութեան վրայ հաստատուած է ։

Քրիստոնէութիւնը փիլիսոփայական դրութիւն մը չէ, որ ամէն մարդ ուզածին պէս մեկնելու իրաւունք ունենայ ։ Քրիստոս *դրական* վարդապետութիւն մը յայտնեց ․ եւ այս վարդապետութիւնը *իրողութիւն* մըն է, որ իբր ճշմարիտ ընդունելի ըլլալու համար ամէն իրողութեանց պէս հաստատուն վկայութեան կկարօտի ։ Ուստի քրիստոնէութեան մէջ ամէն վարդապետական խնդիր *իրողութեանց ու հարցման* կվերաբերի ․ Քրիստոս այս ինչ կամ այն ինչ վարդապետութիւնը յայտնե՞ց ։ Ի՞նչպէս պատասխան տալու է այս հարցման,

եթէ ոչ այնպիսի քրիստոնեայ ընկերութեան մը հաստատուն վկայութեամբ, որ իր գոյութեան մէջ *հին*, իր հաւատքին մէջ *անփոփոխ*, եւ մարդկային մտաց հնարած ամեն յիմարական մոլորութեանց դէմ ապառաժի պէս *անշարժ* կեցած ըլլայ ։

Ո՞ւր գտնելու է այս քրիստոնեայ ընկերութիւնը, եթէ ոչ արեւելեան ուղղափառ Եկեղեցւոյ մէջ ․ Հռովմէական եկեղեցին կպնդէ՝ թէ ինքն է այս ընկերութիւնը ․ բայց պատմութիւնը ձեռքերնիս է, որ անոր վարդապետութեանց եւ սահմանադրութեանց մէջ հետզհետէ մտած նորաձեւութիւնները կցցընէ ․ Անգղիականք եւ զանազան բողոքականք կպնդեն՝ թէ վեշտասաներորդ դարուն մէջ իրենք նախնի եկեղեցւոյն հետ նորէն հաստատ կերպով միացան ․ բայց չեն կրնար ուրանալ սա երկու յայտնի իրողութիւնները ․ Ա․ թէ բարեկարգութեան ատենը իրենց իբր ճշմարիտ հրատարակած վարդապետութիւնը դար մը առաջ ունեցածնին չէ ․

Բ. Թէ վեշտասաներորդ դարուն մէջ իբր ճշմարիտ ընդունած վարդապետութիւննին միայն սուրբ Գրոց մեկնութեան վրայ հիմնուած է, որ ինքնին անսըխալութեան կնիք չունի։ Այս վերջին իրողութիւնը չեն կրնար ուրանալ. որովհետեւ քրիստոնէութեան հիմնական խնդիրներուն վրայ անգամ անանկ իրարմէ տարբեր այլ եւ այլ մեկնութիւններ ընդունած են, որ տակաւին հիմայ ալ յայտնի կցցընեն իրենց մէջ եղած տարբերութիւնները։

Արեւմտեան ամէն եկեղեցիները իններորդ դարէն մինչեւ վեշտասաներորդ դարը Հռովմայ վարդապետութիւնները դաւանեցան. այսօր շատերը անոնց հակառակ վարդապետութիւններ ունին. ուստի չեն կրնար իրենց մէջ միութիւն եւ անփոփոխելիութիւն ցցընել։ Յայտնեալ վարդապետութիւնը անոնց համար Քրիստոսէ մինչեւ մեր օրերը յորդւոց յորդի անընդհատ փոխանցուած աւանդութիւն մը չեղաւ։

Քրիստոնէութիւնը միայն արեւելեան

ուղղափառ եկեղեցւոյն սանկ ժառանգութիւն մը եղաւ. ուստի անոր հիմնական վկայութիւնն ալ առաքելական դարուն վկայութեան հաւասար է։ Անոր վարդապետութիւնը առաքելոց գրուածոց եւ քարոզութեանց, սուրբ Հարց վարդապետութեան, եւ տիեզերական ժողովոց վճիռներուն հաւատարիմ արձագանգն է։ Արեւմտից կողմերը ի՛նչ փոփոխութիւններ որ ըրին քրիստոնէութեան մէջ՝ ամէնն ալ տեսաւ. Հռովմէական եկեղեցիէն հին ըլլալով՝ պապականութեան ամէն գործերուն եւ հետզհետէ ըրած նորաձեւութիւններուն ականատես եղաւ. ամէն եկեղեցիներուն եւ աղանդներուն ծագման առաջիկայ գտնուեցաւ. եւ միտքերը յուզող ներհական շարժմանց մէջ անշարժ մնաց, որքան Պօղոսի սա պատուէրին վրայ հաստատ մնալով թէ Պահեա՛ զաւանդն։

Ահա այս պանծալի եկեղեցւոյն վարդապետութիւնն է՝ որ հոս առաջ պիտի բերենք։ Մեր միտքը կատաբնլապէս զայն պաշտպանել չըլլալով՝ անոր նպաստաւոր ամէն ֆրանկաց և [illegible] ապացոյցները մէջ չենք բերեր ։ Մեր դիտաւորութիւնն է միայն ճիշդ եղածին պէս երեւան հանել զանիկայ ։

Արդարեւ չենք՝ պնդեր ՝ թէ մեր այս գործը բնաւ պակասութիւն չունի . եւ կվստահինք ՝ թէ որ այս վսեմ վարդապետութիւնը իր աստուածային մեծվայելչութեամբ առաջ բերել կարծենք . ուստի այս գործերնիս կատարելագործելու և ուղղելու միտք ունինք՝ թէ որ մեր 'ի հաւատս հայրերը և եղբայրները բարեհաճին ասոր վրայ ըրած դիտողութիւննին մեզի հաղորդել։ Մենք ձեռքերնէս եկածին չափ ուշի ուշով եւ մեծ ջանքով՝ աշխատեցանք . բայց ո՞վ կրնայ ըսել ՝ թէ ես անսխալ եմ , եւ երկինքէն մեզի եկած աստուածային փիլիսոփայութեան ամեն խնդիրները կատարելապէս և անթերի հասկցած եմ ։

Մենք եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը երեւան հանելու համար մեզի առաջնորդ մը չբռնեցինք ։ Վարդապետական մասին մէջ Նիկիոյ և կոստանդնուպօլսոյ հանգանակին հետեւեցանք , ամեն յօդուածի քով՝ որչափ կարելի էր՝ համառօտ մեկնութիւն մը դնելով ։ Վարդապետական մասէն ետեւ բարոյականին վրայ խօսեցանք , ետքը եկեղեցւոյ կարգաց և կանոնաց , ետքն ալ պատարագին վրայ ։ Այս ոճը երբեմն կրկնութիւններ ընելու ստիպեց մեզ . բայց աղէկ սեպեցինք մի և նոյն բաժնիս տեղ տեղ կրկնել , քան թէ տե՛ս . ըսելով ընթերցողները ձանձրացնել ։ Օրինակի համար . արարիչ երկնի և երկրի երեւելեաց և աներեւութից բառերը մեկնելու ատեննիս՝ միայն երկու երեւելի և աներեւոյթ աշխարհներուն վրայ չխօսեցանք , հապա անոնց խրատու հետ՝ ունեցած վերաբերութեանց վրայ ալ . այս վերաբերութիւնները տեղն եկած ատենը շատ անգամ կրկնեցինք ։ Ասանկ ճապաղ ոճով գրուած վարդապետութիւնները մէկտեղ բերուելով իրարմով կամբողջման , ինչպէս որ հարևանցի կարդալով ալ դիւրաւ կտեսնուի ։

Մենք Ամերիկացի Բողոքականները առանձին չենք յիշեր այս գործոյս մէջ · որովհետև անոնք Անգղիականաց հետ մի և նոյն են , և անկէ ծագեցան ։

Մենք Անգղիականները Բողոքականներէն զատ կբռնենք · ինչու որ անոնցմէ բոլորովին տարբեր հիմն ունին ։ Յայտնի է՝ որ Բողոքականները ձեռնադրութեամբ տրուած քահանայութիւն չեն ընդունիր · բայց Անգղիականները ձեռնադրութիւնը քահանայութիւն տալու միջոց ըլլալն ալ կընդունին · եպիսկոպոսութեան , քահանայութեան և սարկաւագութեան իրեք սրբազան աստիճաններուն եկեղեցւոյ ճշմարիտ քահանայապետութիւնը կազմելն ալ կընդունին ։

Բողոքականութենէն ըսելով լուտերական և կալվինական ընկերութիւնները կըհասկնանք , որոնց բոլոր նեցուկը ամենուն իր ուզածին պէս աստուածաշունչ մեկնելն է · ձեռնադրութեամբ տրուած քահանայութիւն չունին , այլ միայն հաւատացեալներէն կամ անոնց փոխանորդը սեպուողներէն ընտրուած պաշտօնէութիւն ունին ։

Դարձեալ գիտնալ պէտք է՝ որ մենք Հայաստանեայց եկեղեցին ճշմարիտ եկեղեցիներուն կարգը դասած ենք ։ Ասիկայ ամեն կողմանէ հասկնալու չէ, հապա միայն ուղղափառ վարդապետութիւնը և եկեղեցւոյ աստուածային սահմանադրութիւնը պահպանելու կողմանէ ։ Հայաստանեայց եկեղեցին Քաղկեդոնի ժողովոյն ատենը արևելեան ու արևմտեան եկեղեցիներէն զատուեցաւ , և միայն նոյն ժողովոյն վարդապետութիւնը սխալ հասկնալուն համար այն ատենէն 'ի վեր եկեղեցւոյ հասարակաց կենաց կցորդ չեղաւ , և զինքը հերձուածող ըրաւ · բայց և այնպէս իր առաջին հաւատքին վրայ հաստատ մնաց, և տակաւին այսօր վարդապետութեան մէջ ուղղափառ եկեղեցւոյ կատարելապէս համաձայն է ։ Այս՛ մտքով միայն ճշմարիտ եկեղեցւոյ մասն սեպեցինք զանիկայ՝ ինչպէս որ էր իր միութեան ատենը հինգերորդ դարուն մէջ[*] ։

Այս գործը յօրինելու ատեննիս գլխաւորապէս յետագայ աղբիւրներէն քաղեցինք մեր գրածները ։

---

[*] Հեղինակը Հայոց եկեղեցւոյ վրայ այս կերպով չէր խօսէր, թէ որ յառաջաբանիս վերջը հերետիկոսութիւն բառին վրայ տուած սահմանին պէս ճիշտ սահման մըն ալ հերձուածող բառին վրայ տուած ըլլար ։ Հերձուածող է այն, որ կամաւոր կամ յաղթելի տգիտութեամբ, և բառ այլոց, սխալմամբ իրաւանց եւ ո՛չ գործոյ եկեղեցիէն կզատուի ։ Արդարև թէ որ Հայաստանեայց եկեղեցին 'ի սկզբան անդ առոյգ իմացած ըլլար՝ թէ Քաղկեդոնի ժողովը Քրիստոսի վրայ ուղղափառ վարդապետութիւն ունի համաձայն մտաց սուրբ ժողովոյն Եփեսոսի, եւ թէ ուղիղ միօք եւ առանց Նեստորական բաժանման երկու բնութիւն ըսաւ 'ի Քրիստոս, անտարակոյս կընդունէր զանիկայ ։ Բայց որովհետեւ ոչ իր կողմանէ երեսփոխան մը ունէր նոյն ժողովոյն մէջ, եւ ոչ ետքը պաշտօնապէս տեղեկութիւն մը տրուեցաւ իրեն անոր վարդապետութեան վրայ, մանաւանդ թէ Աւտրի զրպարտիչներու բերնէն

Ուղղափառ եկեղեցւոյն համար՝ սուրբ Գրքէն, սուրբ Հայրերէն և տիեզերական ժողովներէն զատ ուրիշ տեղի կա-

---

ամէն օր չար համբաւներ կլսէր անոր վրայ, ուստի զանիկայ համարձակ մերժելէն զատ ուրիշ ի՞նչ կրնար ընել ։ Պէտք ըսել՛ թէ կրնար անոր վարդապետութիւնը հաւատարիմ աղբիւրներէ առոյգ իմանալ. բայց ուրկէ՞ ուզելու էր այս առոյգ տեղեկութիւնը. Լատիններէ՞ն, բայց անոնք 'ի հաւատս եւ 'ի քաղաքականս բոլորովին անծանօթ էին Հայոց. Յոյներէ՞ն, բայց անոնց մէջ ալ երկար ժամանակ վէճ եղաւ նոյն ժողովոյն ողջմտութեան վրայ, եւ ութսուն տարիի չափ մերժեցին զանիկայ ։ Անոնք կլսէին Հայերը, եւ հակառակը չկրնալ ըսելնուն համար՝ մերժեցին զանիկայ ։ Ժամանակը կհինար, եւ Ազգը իր հայրենաւանդ վարդապետութենէն նշանախեցի մը չափ խոտորելու ամփոփած չըլլալով, անյաղթելի գաղափար մը եղաւ ամեն Ազգին մէջ, զոր եւ ոչ իսկ Կ. Պոլսոյ կայսերաց սուրերը եւ հուրերը կարող եղան անոր մէջէն ելել ։

Ահա Քաղկեդոնի ժողովոյն վարդապետութեան վրայ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ այս անյաղթելի տգիտութիւնը իրաւամբ կարդարացընէ զանոնք հերձուածողութեան կեղտ անունէն ։

Հեղինակը թէ որ հերձուածող փնտռել կուզէ եկեղեցւոյ մէջ, կցցընենք իրեն Գաղղիոյ եկեղեցին, որ միայն երկրպագութիւն բառին համար, որ բնութիւն բառին պէս համանիշ բառ մըն ալ չէ, բաւական ատեն Լատինաց և Յունաց ընդունած Է. տիեզերական ժողովը մերժեց, բայց հերձուածող չսեպուեցաւ, ինչպէս որ Հեղինակն ինքն ալ չսեպեր՝ մինչև վեշտասաներորդ դարը արեւմտեան բոլոր եկեղեցիները Հռովմայ եկեղեցւոյն հետ մէկ սեպելով քիչ մը վերը 4 երեսին մէջ ։ Կցցնենք իրեն Ռուսաց եկեղեցին, որ Յունաց հոգւոր գլխոյն իրաւասութեան տակէն ելնելուն համար հակառակ կանոնաց եկեղեցւոյ՝ անոր նկատմամբ հերձուածող մըն է, թէ որ Յունաց քաբոտ չեղանք. ինչու որ ատոնք են անոր վարդապետութեան բուն աղբիւրները։ Բայց մեր գիտցածը ստուգելու համար՝ ուշադրութեամբ աչքէ անցուցինք Արեւելեան Պատրիարքաց առ Պիոս իններորդ խրկած Շրջաբերական Թուղթը. Մոսքուայի Ֆիլարէթ Արքեպիսկոպոսին յօրինած ուղղափառ մեծ Քրիստոնէականը, որ Ռուսիոյ սուրբ Սիւնհոդոսէն ընդունուած, և Պատրիարքաց հաւանութեամբ յունարէնի թարգմանուած է. Խարքոֆի հիմակուան Մակարիոս Արքեպիսկոպոսին Ներածութիւն Աստուածաբանութեան և Վարդապետական Աստուածաբանութիւն ըսուած հանճարեղ գրուածքը, որ գիտուն աստուածաբաններուն կարդալու արժանի գիրք մըն է։

ղաքական նկատմունքները արդեօք չըլլային՝ այս անախորժ անունը անոնց տալու։ Արդ թէ որ այս երկու եկեղեցիները հերձուածող չեն սեպուիր եկեղեցւոյ մէջ, որուն արժանի էին իրենց բաժանման ծանրակշիռ պարագաներովը, անիրաւ է Հայաստանեայց եկեղեցին յիշեալ պատճառներով հերձուածող և ճշմարիտ եկեղեցւոյ հետ անմասն համարիլ։

Ծ. Թ,

Հռովմէական եկեղեցւոյն համար Տրիտենդեան ժողովոյն վճիռներուն և քրիստոնէականին հետեւեցանք, Պապերուն կոնդակներով եւ Հռովմայ՝ աստուածաբաններուն ու հռովմէական եպիսկոպոսներուն զանազան գրուածքներով վարդապետութեան մէջ հետըզհետէ մտած չափաւորութիւններն ալ չըմոռնալով. Այս գործերը իրաւամբ հռովմէական եկեղեցւոյ՝ հիմակուան վարդապետութեան արձագանգը կսեպուին. բայց մենք բաւական կսեպենք ցըցնել Լիգուորեայ, կուսէ կարդինալին, եւ Կիւրի ձիզվիթին գործերը, եւ Տրիտենդեան ժողովոյն վարդապետութիւնը չափաւորող կոնդակներէն՝ Միածին եւ Անճառ կոնդակները, եւ 1864 ին Շրջաբերականը իւր յաւելուածովը մէկտեղ։

Թէ որ հռովմէական եկեղեցւոյ վարդապետութեան վրայ մեր մէկ քանի հակառակող մը գտնուի, կըսենք հաստատել զայն Պապերուն պաշտօնական գըրութիւններէն , եպիսկոպոսական կոնդակներէն , կամ հռովմէական եկեղեցւոյ ընդունած աստուածաբանական գրուածքներէն ։

Անգղիականաց գալով , գըլխաւորապէս անոնց աղօթագրքէն գիտեցինք , որուն մէջ կբովանդակին անոնց քրիստոնէական վարդապետութիւնը և հաւատոյ կամ կրօնի երեսուն և ինն յօդուածները ։ Այս յօդուածները անոնց և հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ վէճի տակ ինկած կէտերուն վրայ Անգղիականաց վարդապետական հաւատալեաց պաշտօնական յայտարարութիւնն ըլլալով՝ անոնց հաւատոյ ստոյգ խոստովանութիւնը սեպեցինք , և վարդապետութեան վրայ ըսելիքներնուս գլխաւոր հիմն բըռնեցինք ։

Մեր միտքը Անգղիականաց և ամերիկեան Բողոքականաց արևելեան ուղղափառ եկեղեցւոյն հետ միանալու արգելքները ըստ կարի վերցընել ըլլալով , յօդուածներուն տուած ողջամիտ իմաստը առինք ․ նոյնպէս Անգղիոյ

մեծ ընկերութեան Անգղիականաց վարդապետութիւնը աշխարհածանօթ ընելու համար հրատարակած գործերէն ալ բան քաղեցինք ։

Բողոքականաց համար՝ Աւկսպուրկի և Լառօշէլի հաւատոյ խոստովանութիւնները հիմն բռնեցինք ․ բայց որովհետև այս գրուածքները հիմակուան Բողոքականներուն վարդապետութիւնները ճշդրիտ չեն բացատրեր , անոր համար բողոքական անուանի աստուածաբաններուն մեր օրերը հրատարակած գործերն ալ աչքէ անցուցինք ։ Պէտք է խոստովանինք՝ որ այնչափ բողոքականութիւն գտանք , որչափ մատենագիր , և անոնց ամենուն ընդունելի երևցած մէկ քանի կարծիքները առնել բաւական սեպեցանք ։

Մենք այս գործոյս մէջ հմտութիւն ծախել չուզեցինք ։ Ասիկայ իմաստուն գրուածք մը չէ՝ այս բառին ռամկական առմամբը , հապա պարզ ճիշդ եւ դիւրիմաց գործ մըն է, որ աստուածաբանն ալ կրնայ կարդալ, աշխարհականն ալ, եւ տգէտներն անգամ կհասկնան ։

Յաջողեցա՞նք. ասիկայ ըսելը մեզի չիյնար ։ Որչափ որ մեր գործը պակասաւոր ալ ըլլայ, կյուսանք՝ թէ ինչպէս որ մեր նպատակը օգտակար ըլլալ է, անանկ ալ սիրով կընդունուի, եւ մենք այս գործերնիս ուղղելու համար մեզի խրկուած ամեն իրաւացի դիտողութիւնները ընդունելու պատրաստ ենք ։

Այս ծանօթութիւնները չվերջացուցած կիմացնենք՝ որ մենք ուղղափառ եկեղեցիէն զատուած քրիստոնեայ հասարակութեանց անդամոց դիտաւորութեանց վրայ կասկած չունինք ։

Մենք ճշմարիտ եկեղեցւոյ հաւատոց կատարելապէս համաձայն չեղող ամէն վարդապետութիւնները մոլորու-

թիւն կսեպենք, բայց չենք կարծեր թէ ամէն խաբուողները անշուշտ հերետիկոս են ։ Մոլորութիւն մը հերետիկոսութիւն ըլլալու համար՝ պէտք է որ եկեղեցին, որ յայտնեալ ճշմարտութեան պահապանն է, վճռած ըլլայ՝ թէ այն մոլորութիւնը աստուածային վարդապետութեան մը հակառակ է ։ Հերետիկոս ըլլալու համար եկեղեցւոյ վճռոյն դէմ դնելով յայտնեալ ճշմարտութեան մը հակառակ կարծիք մը պաշտպանելու է ։ Խաբուած մարդը կրնայ պարզամիտ մէկը սեպուիլ, և մէկը չկրնար մեղադրել զանիկայ. հերետիկոսը հպարտ, ապստամբ և դատապարտութեան արժանի մէկն է ։

Մենք կկարծենք թէ հերձեալ եկեղեցեաց մէջ շատ մարդիկ կան, որ բարեմտութեամբ խաբուած են, քան թէ յամառ հերետիկոսներ են ։ Ուստի մեր այս համառօտ գործը եղբայրական ճշմարիտ սիրոյ ամենայն ըղձացմամբք անոնց կնուիրենք, աղաչելով՝ որ ինչպէս մենք բարեմտութեամբ

11056-5-4

ZUUՌ–Арм.ССР

գրեցինք ասիկայ, իրենք ալ բարեմտութեամբ կարդան, եւ կյուսանք՝ որ թէ որ ճշմարտութեան ձայնը իրենց լսելի ըլլայ, սրտերնին պէտք չխստացընեն, եւ մտքերնուն մէջ ծագած լոյսը պիտի չմերժեն։

Թէ որ այս գրքոյկը օգուտ մը ընէ, Աստուծոյ շնորհաց կուտանք զայն, որ իւր հրաշագործութեանց համար շատ անգամ տկար գործիքներ ձեռք կառնէ։

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ

ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ
ՀԱՆԴԵՐՁ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԵԱՄԲՔ
ՈՐ ԸՆԴ ԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻՍ
ՔՐԻՍՏՈՆԷԻՑ

Թէ ո՞րն է հաւատոյ կանոնը

Քրիստոնէութիւնը Քրիստոսի յայտնած կրօնքն է. Աստուծոյ՝ առաջին մարդուն, նահապետաց, Մովսէսի և մարգարէից հետզհետէ յայտնած առաջին կրօնքին բացայայտութիւնը և լրումն է։ “ Բազում մասամբք եւ բազում օրինակօք , կըսէ սուրբն Պօղոս , կանխաւ խօսեցաւ Աստուած ընդ հարսն մեր մարգարէիւք . 'ի վախճան աւուրցըս այսոցիկ՝ խօսեցաւ ընդ մեզ որդւովն » . Եբր. Ա. 1 . 2 :

Առաջին կրօնքին նպատակն էր Աստուած պաշտել Յիսուսի Քրիստոսի ակնկալութեամբ եւ յուսով : Քրիստոնէութիւնն ալ նոյն նպատակը ունի Յիսուսի Քրիստոսի մարդոց փրկչին ձեռօք : « Մի՛ համարիք , կըսէ Յիսուս, թէ եկի լուծանել զօրէնս կամ զմարգարէս , ո՛չ եկի լուծանել , այլ լնուլ : Ամէն ասեմ ձեզ ՝ մինչեւ անցցեն երկինք եւ երկիր , յովտ մի՝ որ նշանախեց մի է , ո՛չ անցցէ յօրինացն եւ 'ի մարգարէից՝ մինչեւ ամենայն եղիցի » . Մատթ . Ե. 17 . 18 :

Քրիստոս իր պաշտօնը կատարելէն ետքը՝ անոր օրինակն ըլլալու եւ գալստեան յիշատակը պահելու համար հաստատուած ամէն բաները դադրեցան : Մնացածը մնաց . ինչու որ Աստուած միշտ ճշմարտութիւնը միայն կըյայտնէ , որ մէկ ու անփոփոխ է : Ըսել է

թէ առաջ ծածկաբար յայտնած բաները միայն իր որդւոյն Յիսուսի Քրիստոսի ձեռօք բացայայտ յայտնեց , եւ աշխարհի անանկ ճշմարտութիւններ իմացուց՝ որ անկէ յառաջ յայտնել ուզած չէր :

Քրիստոնէութիւնը յայտնութիւն ըլլալով ՝ Աստուծոյ խօսքին վրայ միայն կհաստատուի . Քրիստոսի ղրկած առաքեալները անկէ սորվածնին միայն սորվեցուցին : « Գնացէ՛ք այսուհետեւ , ըսաւ անոնց Տէրը , աշակերտեցէ՛ք զամենայն հեթանոսս . մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր՝ եւ Որդւոյ՝ եւ Հոգւոյն սրբոյ : Ուսուցէ՛ք նոցա պահել զամենայն որ ինչ պատուիրեցի ձեզ » . Մատթ . ԻԸ . 19 . 20 :

Ուրեմն հաւատոյ մէկ աղբիւրը Աստուծոյ խօսքն է .

Քրիստոս ասիկայ կենդանի ձայնով հաղորդեց , եւ ո՛չ գրով : Առաքեալները թէ՛ կենդանի ձայնով և թէ՛ գրով աւանդեցին : « Այսուհետեւ եղբա՛րք , հաստատուն կացէ՛ք , կըսէ Պօղոս առաքեալը, պինդ կալարո՛ւք զաւանդութիւնն՝ զոր ուսարուք, եթէ բանիւ, եւ եթէ թղթով մերով ». Բ. Թես. Բ. 14 :

Առաքեալները իրենց բերանացի եւ գրաւոր վարդապետութիւնները այն ժամանակի հաւատացելոց տուին : Քրիստոնէից երկրորդ սերունդը առաջինէն առաւ զանոնք, երրորդին հաղորդեց. և այսպէս սերունդէ սերունդ մինչև մեր օրերը առաքելոց ժամանակէն 'ի վեր հաստատուած եկեղեցիներուն մէջ մնացին : Աս կերպով եկած գրաւոր վարդապետութիւնները Նոր կտակարանին գիրքերուն մէջ կբովանդակին : Աս գիրքերն են .

Չորս Աւետարանները, ըստ Մատթէոսի, Մարկոսի, Ղուկասու, և Յովհաննու .

Գործք առաքելոցը .
Պօղոսի տասն և չորս թուղթերը .
Յակոբայ թուղթը .
Պետրոսի երկու թուղթերը .
Յովհաննու իրեք թուղթերը .

Յուդայի թուղթը .
Յովհաննու յայտնութիւնը :

Գրաւոր ու անգիր վարդապետութիւններէն միայն անոնք վաւերական սեպելու է՝ որ առաքեալներէն կուգան և բոլոր առաքելական եկեղեցիներուն անընդհատ փոխանցեցան : Ասկէ կհետևի՝ որ յայտնեալ ճշմարիտ վարդապետութիւնը ճանչնալու մէկ հաստիկ միջոցը սա հաստատուն եւ ընդհանրական վկայութիւնն է . որ աւանդութիւն կըսուի :

Պէտք չէ ասիկայ չփոթել մարդկային աւանդութիւններուն, այսինքն այն ինչ տեղը կամ այն ինչ ժամանակը ընդունուած կարծիքներուն հետ, որ եկեղեցական կարգաց և կանոնաց կըվերաբերին, և թէ որ աստուածային վարդապետութեան համաձայն ըլլան՝ ընդունելի են, ապա թէ ոչ՝ խոտելի են . և բնաւ յայտնութեան լրումն չեն կրնար սեպուիլ :

Յայտնութիւն սեպելու բաները միայն անոնք են՝ որ կամ գրով և կամ բերնով հաղորդուած աստուածային դրական վկայութիւն մը ունին իրենց հաստատուն ըլլալուն ։ Աս վկայութիւնը Քրիստոս տուաւ մեզի · և անոր առաջին աշակերտները, որ ասիկայ ամէն ժողովրդոց հաղորդելու համար ընտրուած՝ և Հոգւով սրբով լցուած մարդիկ էին, ասոր միակ պաշտօնական աւանդապահներն եղան ։

Ապա ուրեմն յայտնեալ վարդապետութիւնը աւանդ մըն է ։ Ամէն քրիստոնեայ սերունդ ջանացած է՝ որ աս աւանդը անարատ ու սուրբ պահէ ամէն մարդկային խառնուրդէ, եւ իր ընդունած կերպովը աւանդէ զայն իր յետագայ սերնդոց ։ « Ունիցիս օրինակ ողջմտութեան բանիցն զորս յինէն լուար, հաւատովք եւ սիրով որ ՚ի Քրիստոս Յիսուս ։ Զբարւոք աւանդն պահեսջի՛ր ՚ի ձեռն հոգւոյն սրբոյ ՚ի մեզ բնակելոյ ։ Բ. Տիմ. Ա. 13. 14 ։ Ո՛վ Տիմոթէէ՝ պահե՛ա զաւանդն՝ խոտորեալ ՚ի պղծոց եւ ՚ի նորաձայն բանից, եւ ՚ի հակառակութենէ, եւ ՚ի մոլորա-

նուն գիտութենէ · զոր ոմանց ՚յանձն առեալ՝ վրիպեցան ՚ի հաւատոյ անտի ։ Ա. Տիմ. Զ. 20. 21 ։ Հաստատուն կա՛ց յոր ուսարդ, եւ հաւատարիմ եղեր » . Բ. Տիմ. Գ. 14 ։

Մասնաւոր եկեղեցի մը աստուածային աւանդոյն պահպանութեան մէջ սխալեցաւ, բայց ընդհանուր եկեղեցին չկրցաւ սխալիլ · որովհետև Քրիստոս ամէն օր մինչև ՚ի կատարած աշխարհի իր եկեղեցւոյն հետ ըլլալ խոստացաւ · Մատթ. ԻԸ. 20 ։ Արդ Քրիստոս, որ Աստուծոյ բանը և ճշմարտութիւնն է, մոլորութիւն դաւանող եկեղեցւոյն հետ չկրնար ըլլալ ։ Անոր համար Պօղոս առաքեալը եկեղեցին « Սիւն եւ հաստատութիւն ճշմարտութեան · տաճար և անարատ հարսն և մարմին Քրիստոսի » կանուանէ . Ա. Տիմ. Գ. 15 ։ Եփես. Ե. 25 ։ Կող. Ա. 24 ։

Ամէն մասնաւոր սխալական եկեղեցիներէն վեր ընդհանրական եկեղեցի մը կայ, որուն հետ պիտի ըլլայ միշտ Քրիստոս, և որ ո՛չ ժամանակի տակ կենայ , և ո՛չ միջոցի մը մէջ կամփոփուի . առաքեալներէն և անոնցմով Քրիստոսէ կուգայ . դարերէ 'ի վեր կը յարատևէ , հաստատապէս վկայելով ճշմարտութեան և իրեն յանձնուած աւանդը հաւատարմաբար պահելով : Քրիստոս , որ անոր կառավարն է , յայտնապէս անոր բոլորտիքը կպատէ . և մասնաւոր եկեղեցիներուն մէջ բաժանում մտնելու թոյլ տրուեցաւ , որպէս զի անոր վկայութիւնը պայծառ փայլի : Աս ընդհանրական եկեղեցին այսպէս կրնանք ցուցընել :

Այսօր աշխարհիս մէջ երեք գլխաւոր եւ առաքելական եկեղեցի կայ . Յունական եկեղեցի , Լատինական եկեղեցի , Հայաստանեաց եկեղեցի : Աս վերջինը չորրորդ դարուն մէջ յունական եկեղեցիէն ծագած ըլլալուն համար՝ անով առաքելական կըլլայ* : Աս երեք եկեղեցիները քրիստոնէական թուականին չորրորդ դարուն մէջ մէկ էին : Հայաստանեայց եկեղեցին հինգերորդ դարուն մէջ մէկալ երկուքէն զատուեցաւ : Յունաց և Լատինաց եկեղեցիները մինչեւ ութերորդ դարը միացած էին . Իններորդին մէջ սկսան իրարմէ բաժնուիլ .

Աս անժխտելի իրողութիւններէն աս հետեւութիւնները առաջ կուգան . Ա. թէ Յունաց և Լատինաց եկեղեցիներուն հիմակուան վարդապետութիւնները շատ շատ ութերորդ դարուն վարդապետութիւններն են , որովհետև իրարմէ զատուելէն ետև բան մը չկրցան առնել մէկմէկէ . Բ . թէ Յունաց, Լատինաց և Հայոց եկեղեցիներուն արդի վարդապետութիւնները շատ շատ չորրորդ դարուն վարդապետութիւններն են , ինչու որ երրորդը աս դարէն ետքը մէկալ երկուքէն բան մը չառաւ :

---

*Գրուածքին կերպէն կերևի՝ թէ Հայաստանեաց եկեղեցւոյն ծագման նկատմամբ հեղինակին հմտութիւնը պակասաւոր է , որ կկարծէ թէ Քրիստոնէութիւնը Դ . դարուն մէջ մտած է մեր մէջ : Մեր եկեղեցւոյն սկիզբը Բարթուղիմէոս եւ Թադէոս առաքելոց միջոցաւ առաքելոց օրերէն է , թէ եւ ազգովին եւ հանրական լուսաւորութիւնը Դ. դարուն մէջ կատարուեցաւ սուրբ Լուսաւորիչ Հօր ձեռօք : Մ. Թ.

Ստոյգ իրողութիւն մըն է՝ թէ սա եկեղեցիներուն մէջ սաստիկ հակառակութիւն մը կայ։ Տասներորդ դարուն մէջ այն աստիճան զայրացաւ Յոյն և Լատին եկեղեցիներուն մէջ եղած աս ատելութիւնը, որ Միքայէլ Կերուլարիոս լոկ ծիսական սովորութիւններու համար Լատինները կյանդիմանէր․ օրինակի համար, թէ ինչո՞ւ քանի մը որոշեալ օրեր «ալէլուիա» կերգեն․ և սովորութիւն մը մէկէն Յունաց ատելի ըլլալու համար բաւական էր որ արևմտեան ըլլար։ Ասկէց յայտնի կըլլայ՝ որ յունական եկեղեցին իններորդ դարէն ետև լատինական եկեղեցիէն բան մը չկրցաւ առնել։ Հայերն ալ նոյն պատճառաւ Քաղկեդոնի ժողովէն ետև Յոյներէն բան մը չկրցան առնել։

Բայց Յունաց եւ Հայոց եկեղեցիներուն մէջ եղած տարբերութիւնը միայն արտաքին է, եւ քանի մը քաղաքական պարագայներէ ու սովորութիւններէ զատ ուրիշ պատճառ չունի, բայց եթէ Քաղկեդոնի ժողովոյն

վարդապետութիւնը ծուռ հասկնալնին․ երկու ուղղափառ եկեղեցիներուն վարդապետութիւնը մի եւ նոյն է․ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ այն վարդապետութիւնները, որոնցմով Լատինաց եկեղեցին կկշտամբէ, Յունաց եկեղեցւոյ վարդապետութիւններուն կատարելապէս համաձայն են։

Ապա ուրեմն Յունաց եւ Հայոց եկեղեցիները այսօր Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցին կներկայացընեն այն կերպով՝ ինչպէս որ էր իր միութեան ատենը չորրորդ դարուն մէջ, և ինչպէս որ էր արևմտից մէջ մինչև ութերորդ դարը։

Այս իրողութեան ստուգութեանը կրնանք վկայ կանչել Քաղկեդոնի ժողովէն 'ի վեր եկեղեցիէն զատուող արևելեան տեսակ տեսակ աղանդները։ Թէ որ մէկդի թողունք անոնց բաժանման պատճառ եղող կարծիքները, մնացած բոլոր վարդապետական խնդրոց մէջ յունական եկեղեցւոյն և իններորդ դարէն առաջուան լատինական եկեղեցւոյն շատ մօտեցած են ։ Նոյնպէս կրնանք վկայ կանչել Վրաց եկեղեցին, որ քաղաքական պատճառներով հինգերորդ դարէն 'ի վեր մէկալ ամէն եկեղեցիներուն հետ չհաղորդեցաւ ։ Բայց երբոր աս դարուս ըսկիզբը՝ երբ 1805 ին՝ իր, ինչպէս ըսենք, խաւարչտին վիճակէն դուրս ելաւ աս եկեղեցին, Յունա — Ռուսաց եւ Հայոց եկեղեցիներուն հետ կատարելապէս համաձայն գտան ։

Աս եղելութիւնները բաւական յայտնի կցցնեն՝ թէ Յունա — Ռուսաց, Հայոց և Վրաց եկեղեցիները, նոյնպէս իններորդ դարէն առաջուան Լատինաց եկեղեցին ալ, Մարտիրոսաց եկեղեցին ներկայացնեն, որ նոյն ինքն Առաքելոց և Քրիստոսի եկեղեցին էր ։

Ահա աս կերպով պարզապէս կըտուի քրիստոնէական Եկեղեցւոյ հաստատուն և ընդհանուր ձայնը, և ամէն քրիստոնեայ աս ձայնին, աս հաստատուն և ընդհանուր վկայութեան մէջ դիւրաւ կրնայ գտնել իր հաւատքին կանոնը ։

Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցին տեսանելի է. ոչ ժամանակի տակ կիյնայ և ոչ տեղւոյ. իր կաթողիկէութիւնը կամ ընդհանրականութիւնը իրեն իրապէս տարբերիչ յատկութիւնը և առաքելականութեան վկայն է. առաքելոց ժամանակը ինչպէս էր՝ հիմայ ալ այնպէս է. և իր ձայնը միշտ մի և նոյն է ։ Բարոյական էակ մըն է, որ դարերէ 'ի վեր կյարատևէ, և անընդհատ յաջորդութեամբ ուղղակի Քրիստոսի կտանի մեզ. աշտարակի վրայ դրուած լուսատու լապտերի պէս բոլոր աշխարհս կըլուսաւորէ. անոր հաստատուն և ընդհանուր վկայութիւնը ցընելու համար հարկ չէ երկար բարակ վէճի մտնել. ինքը կայ ու կխօսի.

Մեր առաջ բերելիք վարդապետութիւնը Յունաց և Լատինաց եկեղեցիներուն մինչեւ ութերորդ դարը 'ի միասին ունեցած, և հիմայ ալ Յունաց, Հայոց, և Վրաց առաքելական եկեղեցիներուն դաւանած վարդապետութիւնն է. ըսել է թէ նախնի եկեղեցւոյն ՝ այսինքն չորրորդ դարէն առաջուան եկեղեցւոյն վարդապետութիւնն է ։

Ասկէց կմակաբերենք՝ թէ առաքելոց վարդապետութիւնն ալ սա է ․ եւ թէ Յունա — Ռուսաց , Հայոց և Վըրաց եկեղեցիները այս օրուան օրս Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցին ցըցնող հաւատացեալներն են ։ Թէ որ այսպէս է , անհնար է կաթողիկէ և ուղղափառ քրիստոնեայ ըլլալ առանց անոնց հետ միանալու ։

Հաւատոյ կանոնին վրայ Քրիստոնէից եկեղեցիներուն մէջ եղած տարբերութիւնները ։

Հռովմէական եկեղեցին մինչև վեշտասաներորդ դարը ընդունեց՝ թէ հաւատոյ կանոնը Եկեղեցւոյ հաստատուն և ընդհանուր ժողովներուն վրայ կկայանայ ։ Վեշ-

տասաներորդ դարուն մէջ քանի մը աստուածաբաններ , մանաւանդ Բելլարմին ճիզուիթը , պապերուն պահանջումները աստուածաբանական վարդապետութեանց կարգը անցընելով սորվեցուցին՝ թէ Հռովմայ եպիսկոպոսը յաջորդաբար Պետրոսեանց եկեղեցւոյ գըլուխն ըլլալով՝ ամբողջ եկեղեցին կներկայացընէ , և գրաւոր ու անգիր աւանդութեամբ հաղորդուած յայտնեալ վարդապետութեան անսխալ մեկնիչն է ։ Ուրիշ աստուածաբաններ , մանաւանդ Գաղղիացիները , առաջին վարդապետութեան պաշտպան կանգնեցան . անոնց անունը Գաղղիական դրին . Բելլարմինեան հերձուածողներն աւելի Իտալիա ՝ այսինքն Ալպեան լեռներէն անդին ըլլալով , որ Իտալիան Գաղղիայէն կզատէ , անդրալեռնական ըսուեցան , իրենց նոր վարդապետութիւնն ալ անդրալեռնականութիւն ։ Այս դրութիւնը քիչ քիչ Հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ տարածուեցաւ , եւ այսօր այն եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն սա է ։ Այս դըութիւնը հակառակ է բուն ողջամիտ վարդապետութեան, որ հաւատոյ կանոնը չէ թէ Հռովմայ եպիսկոպոսին խօսքին, հապա առաքեալներէն մինչև մեր օրերը եկող ամբողջ եկեղեցւոյ հաստատուն ընդհանուր վկայութեան վրայ կդնէ :

Հռովմէական եկեղեցին ուղղափառ ըլլալու համար՝ պէտք է որ ձգէ այն դրութիւնն ալ, որով պապին՝ իբր սոսկ եպիսկոպոս ունեցած իշխանութենէն բարձր վարդապետական իշխանութիւն մըն ալ կուտայ :

Անգղիականք Հաւատոյ կանոնին վրայ կատարելապէս որոշ և վճռական վարդապետութիւն մը չունին : Հաւատոյ վեցերորդ յօդուածին մէջ՝ թէպէտ միայն գրաւոր վարդապետութիւնը կընդունին . ինն և տասներորդ յօդուածով՝ ընդհանրական եկեղեցին կազմող բոլոր գլխաւոր եկեղեցեաց անպակասելիութիւնը կմերժեն. քսան և մէկերորդ յօդուածով ալ՝ տիեզերական ժողովները ՝ թէ և բովանդակ եկեղեցին ալ ներկայացնեն՝ անսխալ չեն, կըսեն . բայց

քսաներորդ" յօդուածով ալ կընդունին թէ եկեղեցին 'ի հաւատոյ ծագած վէճերը կտրելու իշխանութիւն ունի . երեսուն և չորսին մէջ ՝ եկեղեցւոյ ծիսական՝ աւանդութիւններն անգամ խանգարողները կդատապարտեն . հասարակաց ժամերգութեան գրոց յառաջաբանին մէջ կպատուիրեն, որ « աստուածային պաշտաման ծագումը և հիմը Նախնի Հարց գրոց մէջ փնտռուի » . միայն գրաւոր վարդապետութեան հակառակ եղած բաները կմերժեն, և Նախնի Հարց հաստատած կարգը աստուածային ճշմարիտ պաշտաման կանոն կսեպեն : Նիկիոյ, Կոստանդնուպօլսոյ, Եփեսոսի և Քաղկեդոնի ժողովները ճանչնալով կընդունին ՝ թէ անոնք առաջին հինգ դարերուն ճշմարիտ հաւատքը սահմանեցին, և թէ այն ժամանակի եկեղեցւոյն հաւատքը և կարգաւորութիւնները անարատ էին . իրենց կանոններէն մէկուն մէջ քարոզիչներուն կպատուիրեն՝ որ սուրբ գիրքը բացատրելու ատեններին ուղղափառ

Հայրերը և Նախնի Եպիսկոպոսները իրենց առաջնորդ բռնեն. Եկեղեցւոյ Հարց գիրքերը կարդալը շատ յարգի բան սեպած են. իրենց գիտուն աստուածաբաններուն նայելով՝ Բողոքականներուն առանձնական քննութիւնը կմերժեն։ Ասանկ ըսողներն և սորվեցնողներն են Օվրալ, Հալ, Պէվրիճ, Պիւլ, և մեզի ժամանակակից Կ. Վորտվորթ գիտնական վարդապետը։

Անգղիականաց վարդապետութիւնը հռովմէական եկեղեցւոյ վարդապետութենէն աւելի մօտ է Արեւելեան ուղղափառ եկեղեցւոյ վարդապետութեան։ Անգղիականք ուղղափառ եկեղեցւոյ կատարելապէս համաձայնելու համար՝ պէտք է որ իրենց պաշտօնական գրոց մէջ եղած վարդապետութիւնները իրարու հետ միաբանեցընեն, ու որոշակի յայտնեն՝ Ա. թէ առաքեալներուն ձեռօք կենդանի ձայնով հաղորդուած աստուածային վարդապետութիւն մը կայ. Բ. թէ այս անգիր վարդապետութիւնը անխախտ կերպով

եկեղեցւոյ մէջ պահուեցաւ. Գ. թէ այս վարդապետութիւնը առաջին դարերէն 'ի վեր իրենց հաւատքը անխախտ պահող առաքելական եկեղեցիներուն հաւատքին և ընդհանուր ժողովներուն վրայ կկայանայ։

Բողոքականները բացարձակապէս կմերժեն հաւատքին և ընդհանուր ժողովներուն ուղղափառ կանոնը, և չեն ընդունիր անոր ո՛չ գրաւոր վարդապետութիւնը մեկնելու, և ոչ ալ անգիր աւանդութիւնը անթերի փոխադրելու միջոց մ'ըլլալը. անոնց սկզբունքն է ամենուն իր ուզածին պէս սուրբ գիրքը մեկնելը։

Այսու ամենայնիւ գրաւոր վարդապետութեան վաւերականութիւնը հաստատելու համար եկեղեցւոյ հաւատքը և ընդհանուր ժողովները մէջ բերելու ստիպուած են. որովհետև սուրբ գիրքը հիմակուան ունեցած կերպովն մեզի տուողը եկեղեցին է. Բողոքականներուն հռովմէական եկեղեցւոյ վեղծմունքներուն դէմ ունեցած ընդդիմութիւնը շատ հեռուն նետեց զիրենք։

Այն եկեղեցւոյն ժամանակաւոր և ժողովրդական աւանդութիւններուն դէմ կռուելու ատենին ամէն աւանդութիւն խոտելի ցուցին, առանց մտածելու՝ թէ սուրբ գիրքը վաւերական և արդոյ ընողը աւանդութիւնն է։

Բողոքականները նոյն իսկ սուրբ գրոց բացատրած ճշմարտութեան մէջ ըլլալու համար՝ պէտք է որ ընդունին Ս. Պօղոս առաքելին սա սկզբունքը՝ թէ աստուածային վարդապետութիւնը երկու կերպով տրուեցաւ, կենդանի ձայնով և գրով. Բ. Թես. Բ. 14. Բ. Թէ եկեղեցին այս երկու վարդապետութիւնն ալ պահած է, եւ իր հաստատուն և ընդհանուր վկայութեամբը կհաստատէ զանոնք. Գ. Թէ ամեն մարդ պէտք է որ այս վըկայութիւնն ընդունի՝ թէ՛ գրաւոր եւ անգիր վարդապետութիւնը հաստատելու, եւ թէ՛ գրաւոր վարդապետութիւնը մեկնելու համար, եւ թէ մարդ հասարակաց իմացուածը միշտ իր մասնաւոր իմացուածէն նախամեծար դնելու է։

Այս կանոնները չընդունող բողոքականը Աստուծոյ խօսքը իր աւելի կամ պակաս լուսաւորուած ու բացուած խելքին համեմատ մեկնելով՝ իր իմացուածը իբր Աստուծոյ իմացուածը կըծախէ, խելքին յարմար չեկած բաները կմերժէ, եւ իրեն բանաւոր երեւցած իմաստներ կփնտռէ, որով բանականաց աղանդին մէջ կիյնայ՝ թէ որ իր սկզբունքէն տրամաբանական հետեւութիւն հանել ուզէ։ Ահա այս է այսօրուան օրս բողոքականներուն շատերուն գլխուն եկածը։

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Ուղղափառ Եկեղեցւոյ Վարդապետութիւնները

Ուղղափառ եկեղեցւոյ հիմնական վարդապետութիւնները Նիկիոյ Հանգանակին, այսինքն Նիկիոյ և Կոստանդնուպօլսոյ տիեզերական ժողովներուն շարադրած հաւատոյ դաւանութեան մէջ համառօտ կերպով կըբովանդակին ։

Ահաւասիկ այն հանգանակը* ։

« Հաւատամք 'ի մի Աստուած 'ի հայրն ամենակալ, յարարիչ երկնի և երկրի, երևելեաց և աներևութից ։

« Եւ 'ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս, միածին որդին Աստուծոյ, ծնեալն 'ի Հօրէ յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս. աստուած յաստուծոյ, լոյս 'ի լուսոյ, աստուած ճշմարիտ յաստուծոյ ճշմարտէ, ծնունդ՝ և ոչ արարած. համագոյակից Հօրն, որով ամենայն ինչ եղեւ, որյաղագս մեր մարդկան եւ վասն մերոյ փրկութեան էջ 'ի յերկնից և մարմնացաւ հոգւովն սրբով 'ի Մարիամայ կուսէն, և մարդացաւ. խաչեալ վասն մեր առ պոնտացի Պիղատոսիւ, չարչարեալ, թաղեալ, և յարուցեալ յերրորդ աւուր ըստ գրոց, և ելեալ յերկինս, նստաւ ընդ աջմէ Հօր, և միւսանգամ գալոց է փառօք 'ի դատել զկենդանիս և զմեռեալս, որոյ թագաւորութեան ոչ եղիցի վախճան։

---

* Նիկիոյ ժողովոյն հանգանակը Հայաստան բերաւ սուրբ Արիստակէս Հայրապետը. որ սուրբ Լուսաւորիչ Հօր որդին եւ յաջորդն է ։ Սուրբ Լուսաւորիչ Հայրն իւր ժողովրդոց պէտքին համեմատ հանգանակին մէջ քանի մը բացատրութիւններ աւելցուց, ինչպէս որ Կոստանդնուպօլսոյ ժողովոյն հարք աւելցուցին, որ այս հանգանակը Նիկիոյ հանգանակին հետ բաղդատողները կրնան իմանալ ։

Թէ որո՞նք են սուրբ Լուսաւորչի յաւելուածները, ուզողը կրնայ բաղդատել մեր Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ կարդացուածը Նիկիոյ հանգանակին հետ, եւ տարբերութիւններն հասկնալ ։

Նիկիոյ հանգանակն այս է.

Հաւատամք 'ի մի Աստուած հայր ամենակալ, ամենայն երեւելեաց և աներեւութից արարիչ. եւ 'ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս յորդին Աստուծոյ. ծնեալ 'ի հօրէ, միածին, այսինքն յէութենէ հօր ։ Աստուած յԱստուծոյ, լոյս 'ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ, ծնունդ եւ ոչ արարած. համագոյակից հօր, որով ամենայն ինչ եղեւ յերկինս և յերկրի ։ Որ վասն մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան էջ եւ մարմնացաւ, եւ մարդացաւ, չարչարեցաւ եւ յարեաւ յաւուր երրորդի, ել յերկինս եւ գալոց է դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս. եւ 'ի Հոգին սուրբ ։

Իսկ որք ասեն թէ էր երբեմն՝ զի չէր, եւ յառաջ քան զծնունդն չէր իսկ. եւ թէ էր՝ յոչնչէ եղեւ, կամ յայլմէ գոյութենէ կամ յէութենէ ասեն լինել, կամ արարած, փոփոխելի կամ այլայլելի զորդին Աստուծոյ, զայնպիսիսն նզովէ կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի, Ն. Թ.

« Եւ 'ի Հոգին սուրբ տէրն և կենդանարարն, որ 'ի հօրէ բղխի, և ընդ հօր և ընդ որդւոյ երկրպագի և փառաւորի, և խօսեցաւ մարգարէիւք։

« Եւ 'ի մի միայն սուրբ, կաթողիկէ և առաքելական եկեղեցի։

« Խոստովանիմք մի մկրտութիւն 'ի թողութիւն մեղաց։

« Եւ ակն ունիմք յարութեան մեռելոց և կենաց հանդերձեալ յաւիտենին »։

* * *

Ա.

ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Հանգանակին առաջին երեք հատուածներէն մէկը Հօր, երկրորդը Որդւոյ, եւ երրորդը Հոգւոյն սրբոյ վրայ է. ըսել է հանգանակը Երրորդութեան վարդապետութիւնը կբովանդակէ։

ՅԱստուած երեք անձինք կան.

Հայր, պատճառ ամենակարող, ուրկէ կելլեն՝ Որդին ԾՆՆԴԵԱՄԲ, եւ Հոգին ԲՂԽՄԱՄԲ, եւ ինքը ստեղծեց ամեն երեւելի եւ աներեւոյթ արարածները.

Որդի, ծնունդ հօր յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս, որով աստուածային կարողութիւնը յայտնուեցաւ՝ ժամանակաւոր արարածներուն ստեղծուելովը։

Հոգի սուրբ, որ հօրմէն կբղխի,

անոր համար աստուածային բնութիւն ունի , եւ Հօր եւ որդւոյ հետ երկրպագելի է ։

Երեք անձերը միեւնոյն աստուածային էութիւնն ունենալով՝ մէկ աստուած են՝ իրարու յաւէտակից . բայց իրենց անձնական յատկութիւններովը իրարմէ կտարբերին ։

Հօր անձնական յատկութիւնն է պատճառ կամ սկիզբն ըլլալ , Որդիինն է Հօրմէն ծնանիլ , Հոգիինն է Հօրմէն բղխել. ըսել է թէ Հայրը երկու որիշ գործողութիւն ունի՝ իբր պատճառ իր գործոց . մէկը կըսուի ծնունդ , որուն առարկան է Որդին . մէկալը կըսուի բղխումն , որուն առարկան է Հոգին սուրբ ։

Այս երկու գործողութիւնները , որ ըստ ինքեան անիմանալի են , Որդւոյ և սուրբ Հոգւոյն յաւիտենական ելումը առաջ կբերեն ։

Երրորդութեան մէջ ո՛չ էական յատկութիւնները իրարմէ զատելու , և ո՛չ անձնաւորական յատկութիւնները ի-

րարու հետ շփոթելու է . որովհետեւ անձանց իրարմէ տարբեր էական յատկութիւններ տալը՝ շատ աստուածներ խոստովանիլ է , և Աստուծոյ միութեան վարդապետութեանը դէմ կուգայ . ասոր հակառակը՝ մէկ անձին յատկութիւնը մէկալին տալը՝ անձնաւորական զանազանութիւնը ջնջել է , և անձանց Երրորդութեան վարդապետութեանը կըդպչի .

Մէկ խօսքով , անձնաւորական յատկութենէն էական յատկութիւն հանելը՝ երեք էակից անձանց միայն մէկուն յարմարած յատկութիւնը մէկալներուն ալ տալ է .

Հայրը իր երկու ներքին և յաւիտենական գործողութենէն զատ արտաքին գործողութիւն մըն ալ ունի , որուն առարկան երեւելի և աներեւոյթ աշխարհն է ։ Առաջինը նիւթեղէն էակներէ կբաղկանայ . երկրորդը հոգեղէն էակներէ ։

Հօր արտաքին գործողութիւնը Որդւով եղաւ . և սուրբ Հոգին այս երկու աշխարհներուն վրայ իր ներգործութիւնները կուգէ 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ առաքմամբը ։ Այս առաքումը Որդւոյ մարդեղութենէն առաջ Աստուծոյ իր կամքը մարդոց իմացնելու համար ընտրած անձանց վրայ ըրած ներշնչութենէն, եւ եկեղեցւոյ մէջ հովիւներուն վրայ և. աստուածային աւանդոյն պահպանութեան համար ըրած ազդեցութենէն աւելի կյայտնուի ։

Հոգւոյն սրբոյ 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ առաքումը անոր յաւիտենական բղխման հետ շփոթելը մեծ մոլորութիւն է, որովհետեւ բղխումը միայն Հօրմէն կըլլայ, որ միայն է պատճառ Երրորդութեան մէջ․ իսկ Որդւոյ ոչ ուղղակի եւ ոչ անուղղակի յաւիտենական բղխում չկրնար տըրուիլ՝ առանց Հօր անձնական յատկութիւնը անոր տալու, որով անձանց Երրորդութեան վարդապետութիւնը կըջնջուի ։

* * *

Երրորդութեան վարդապետութեան վրայ Քրիստոնէից եկեղեցիներուն ունեցած տարբերութիւնները

Բոլոր Քրիստոնէից եկեղեցիները այս վարդապետութիւնը կընդունին․ այսինքն կհաւատան՝ Ա․ թէ միայն մէկ աստուած մը կայ․ Բ․ թէ երեք այլ և այլ անձինք կան, բայց երեքը մէկ աստուած են ։

Այսու ամենայնիւ հռովմէական եկեղեցին անուղղակի կերպով Երրորդութեան վարդապետութեան հակառակեցաւ, հանգանակին մէջ 'Ի Հօրէ բղխի բառերուն վրայ աւելցնելով և յՈրդւոյ բառերն ալ, լատիներէն Ֆիլիօքուէ ։

Այս յաւելուածը եօթներորդ դարուն մէջ Սպանիա սկսաւ․ ութերորդին մէջ Գաղղիա ալ մտած էր, ուր սաստիկ հակառակորդներու հանդիպեցաւ ։ իններորդ դարուն սկիզբները մեծն Կարոլոս Լեւոն Գ. պապին առաջարկեց՝ որ ընդունի անիկայ , բայց այն պապը մերժեց ։ Կարոլոսի ազդեցութեամբը , որուն իշխանութիւնը կեդրոնական Եւրոպայի մեծ մասին վրայ կտարածուէր , շատ եկեղեցիներէ ընդունուեցաւ այս յաւելուածը · Արեւելեան եկեղեցին այս նորաձեւութեան դէմ բողոքեց , բայց իր ձայնը չլսուեցաւ · Եւ Հռովմէական եկեղեցին ինքն ալ մետասաներորդ դարուն սկիզբը Հէնրիկոս Ա. կայսեր աղաչանօք ընդունեց յաւելուածը · անկէ ետեւ բոլոր արեւմտեան եկեղեցիներուն ալ ընդունելի եղաւ ։

Վեշտասաներորդ դարուն մէջ անգղիականք և բողոքականք այս յաւելուածին միտ չդրին · եւ առաջինները Հռովմէական եկեղեցիէն զատուելնէն ետեւ Հանգանակին հետ ալ պահեցին , եւ անոր պէս անիկայ պաշտպանել ալ ջանացին · Այս բանին համար երկու միջոց գործածեցին · մէկ մը՝ Երրորդութեան մէջ երկրորդական պաշտօն

անունը տուին Որդւոյ · մէկ մ՚ ալ՝ եկեղեցւոյ՞ Հարց խօսքերը մէջ բերին՝ որ յաւելուածը աւանդական վարդապետութեան համաձայն ցցընեն ։

Արեւելեան եկեղեցին դիւրաւ կարող եղաւ ցցընել՝ թէ Երրորդութեան մէջ երկրորդական բան չկրնար մտնել · եւ թէ պատճառի յատկութիւնը միայն Հօր անձնաւորական յատկութիւնն ըլլալով՝ անհնար է ո՛ր և իցէ կերպով Որդւոյ տալ զայն առանց Հօր անձնաւորութեան մէկ մասը անոր տալու , որով և Երրորդութեան վարդապետութիւնը կտապալի ։ Նաև դիւրաւ կարող եղաւ ցցընել՝ թէ սուրբ Հարց գրուածքներէն մէջ բերուած վկայութիւններէն ոմանք ինքնահնար բաներ են , ոմանք խարդախուած , մէջերնին բառ աւելցուած կամ պակսած են , և ստոյգ խօսքերն ալ Հոգւոյն սուրբ առաքման կըվերաբերին , և ո՛չ թէ յաւիտենական բղխման ։

Ուստի Արեւմուտք Հանգանակին մէջ եղած յաւելուածը չէ թէ միայն մասնաւոր եկեղեցւոյ մը ապօրինաւոր ու անկանոն գործն է, հապա ուղղափառ հաւատքին հակառակ մեծ մոլորութիւն ալ կպարունակէ։

Եւ յորդւոյ բառին Ներորդութեան վարդապետութիւնը Ջրող բացատրութիւն տալէն աղէկ է բարեմտութեամբ հաւանիլ՝ թէ այս բացատրութիւնը ուղղափառ չէ, եւ հանգանակին մէջէն հանել անանկ վտանգաւոր բառ մը, որ Աստուծոյ խօսքին եւ եկեղեցւոյ ճշմարիտ աւանդութեան հակառակ է։

Բ.

ԱՇԽԱՐՀ

> « Հաւատամք 'ի մի աստուած 'ի հայրն ամենակալ, յարարիչ երկնի և երկրի, երևելեաց և աներևութից »։

Յաւիտենական պատճառին արտաքին գործողութիւնը Որդւով եղաւ,

եւ աշխարհիս պէս իրենց գոյութեան պատճառը ինքնիրենցմէ չունեցող ամէն արարածոց ստեղծումը առաջ բերաւ։

Երկու աշխարհ կայ. մէկը հոգեղէն էակներէ բաղկացած է, մէկալը նիւթական էակներէ։ Զգայարանաց տակը չիյնող բաները աներևոյթ են. զգայարանաց տակը ինկող բաներն ալ երևելի են։

Հոգեղէն էակներէն հրեշտակները և մարդոց հոգիները գիտենք։ Հրեշտակները զուտ հոգի են, այսինքն մարմնոյ հետ միացած չեն. իրենց ստեղծուելէն ետքը ազատութեան գործածութիւննին փորձի տակ ինկաւ. ոմանք հաւատարիմ մնացին, որք են բարի հրեշտակները. ոմանք ալ հպարտացան և իրենց ձիրքերէն շատերը կորսնցուցին. ասոնք ալ չար հրեշտակ կամ դև բուածներն են, որոնց գլխաւորն է Սատանան։

Բարի և չար հրեշտակները երկուքն ալ երկրաւոր աշխարհիս մէջ ուղղակի կգործեն, առաջինները բարին, երկրորդները չարը ։ Երկու կարգին գործըն ալ Աստուծոյ գերագոյն կամքէն կախումն ունի* ։

Ըսել է թէ նիւթեղէն ու հոգեղէն աշխարհները իրարու հետ միշտ յարաբերութիւն ունին ։

Աներեւոյթ աշխարհը թէպէտ եւ երեւելի աշխարհիս գոյութեան կերպը որոշող միջոցին նման մէկ միջոցի մը մէջ ամփոփուած չէ, բայց ուրիշներէն ալ տարբեր վիճակ մը ունի ։ Հոն Աստուած իր փառքը մասնաւոր կերպով բարի հրեշտակաց եւ արդարոց հոգիներուն կյայտնէ, եւ անոր անունը ԵՐԿԻՆՔ կըսուի. Ղուկ. ԺԵ. 22. Յայտն. Զ. Իսկ չար հրեշտակները դատապարտութեան վիճակի մէջ ինկան, որ ԴԺՈԽՔ անունով կճանչցուի ։ Դատապարտելի մարդոց հոգիներն ալ վերջին դատաստանէն ետեւ նոյն չար հրեշտակաց վի-

---

*Յայտ. ԺԲ. 7, 8, 9 ։ Մատթ. Դ. 1. 11 ։ ԺԳ. 59 ։ ԺԶ. 27 ։ ԻԵ. 41 ։ Բ. Կորն. ԺԱ. 14 ։ Եբր. Ա. 14 ։ Ա. Պետր. Ե. 8. 9 ։

ճակակից պիտի ըլլան անդադար կերպով ։

Հաւատացելոց երկրիս վրայ իրարու հետ ունեցած հաղորդակցութեան կապերը մահուամբ չեն քակուիր ։ Այս հաղորդակցութիւնը գլխաւորաբար անոնց իրարու համար Աստուծոյ աղօթելնուն վրայ կկայանայ ։ Ընտրեալները իրենց եղբարց համար աշխարհիս մէջ եղած ատեննուն պէս կաղօթեն. եւ թէ որ երկրաւոր աշխարհիս վրայ եղած ատեննին կրնայինք անոնցմէ աղօթք ուզել, ո՛րչափ եւս առաւել հիմայ որ երկնային աշխարհին մէջ զԱստուած կժառանգեն, կրնանք անոնցմէ նոյնը ուզել ։ Այս է ՍՈՒՐԲԵՐԸ ԲԱՐԵԽՕՍ ԿԱՆՉԵԼՈՒ հիմը ։

Մարդոց հոգիներէն անոնք՝ որ ո՛չ երկնային աշխարհին մէջ բարի հրեշտակաց դասակից եղած, եւ ո՛չ բոլորովին դատապարտուած են, մինչեւ որ աշխարհիս վերջը իրենց համար վճիռ մը տրուի՝ առժամանակեայ վիճակի մը մէջ կմնան, ուր կրնանք մեր աղօթքներով, բարեգործութիւններով ու պատարագով օգնել անոնց, և Աստուծոյ ողորմութիւնը անոնց վրայ կանչել Յիսուսի Քրիստոսի ձեռօք ։

Հրեշտակաց դասուն մէջ չընդունուած մարդկային հոգիներուն մէջ անանկ մեղաւոր հոգիներ ալ կան, որ մարմինէն զատուելնուն պէս աւելի կամ պակաս սաստիկ ու անվերջանալի պատիժներու կդատապարտուին · դեւերուն պէս Աստուծմէ յաւիտեան կզրկուին, եւ անանկ տանջանքներու կըմատնուին, որ սուրբ Գիրքը սոսկալի կերպով ստորագրած է ։ Սուրբ Գրոց խօսքերը այլաբանական ալ ըլլան նէ, ակնարկած բաներնին ստոյգ է · եւ Աստուծմէ յաւիտեան զրկուելով անհընարին տանջանք քաշելու վիճակ մը կենալը անժխտելի վարդապետութիւն է ։

Եւ սակայն թէ՛ երանութեան եւ թէ՛ դատապարտութեան վիճակները մարմնոյ յարութենէն՝ այսինքն վերջին դատաստանէն ետքը կատարեալ պիտի ըլլան · Յայտն. Ձ. 9. 10. ԺԹ ։ Մարդս հոգիէ ու մարմինէ բաղկացած է · որոնց

բաժանմամբը մեռնելով՝ 'ի յարութեան մարմնոյ պիտի վերանորոգի, եւ այնպիսի վիճակ մը ունենայ, յորում երջանիկ կամ ապերջանիկ պիտի ըլլայ իր կատարեալ բնութեան մէջ ։ Յարուցեալ մարմինը հոգւոյն երանութեան կամ պատժոյն եւ անոր համար սահմանեալ նոր վիճակներուն հաղորդ պիտի ըլլայ ։ Ա. Կորնթ. ԺԵ. 42 ։ Փիլիպ. Գ. 21 Մատթ. ԻԲ. 30 ։

Նիւթական աշխարհը զանազան արարածներէ բաղկացեալ է, որոնք երեք կարգի կրնան բաժնուիլ · առաջին՝ որ պարզապէս էութիւն ունին · երկրորդ՝ որ էութիւն եւ կեանք ունին · երրորդ՝ որ էութիւն, կեանք և իմացականութիւն ունին ։ Այս վերջին կարգին տակ կերթայ մարդկութիւնը ։

Այս ամէն էից արարիչը միայն Աստուած է, զորս ստեղծած է իւր ամենակարողութեան մէկ գործովը, եւ յաջորդական վայրկեաններով չափի տակ դրած է գոյութիւննին, որ կըսուի ժամանակ ։ Ինք միայն է յաւիտենական, ինքնագոյ , ինքնաբուն . ՈՐԷՆ է , եւ էութիւնը անժամանակ ։ Արարածները , որոց բոլորն ալ մասնական էակներ են , ոչ ծագումն եւ ոչ բղխումն են անոր անհուն եւ մշտնջենաւոր էութեան . այլ միայն գործք արարչագործ զօրութեան նորա , որով կոչեցան յէութիւն յոչէութենէ ։

Աստուած մէկ մարդ մը միայն ըստեղծեց Ադամ անունով , եւ կին մը Եւա անունով . ամէն մարդիկ ալ այս մէկ զուգութենէն սերեալ ըլլալով՝ գըրեթէ մէկ ընտանիք մ'են ։

Այս մեր նախածնողները Սատանային ազդեցութեան եւ փորձութեան տակ իյնալով մեղանչեցին . իրենց առաջին բնութեան յատուկ եղած շատ մը շնորհքները կորսնցուցին , անմեղութիւննին ալ մէկտեղ՝ յորում ստեղծան . ապականեալ բնութիւն մը ունեցան ։

Անկմանէն վերջը զաւակ ծնաներնուն համար , մեղանչական և ապականեալ բնութիւնը միայն կրցան զաւակաց փոխանցել . մարդկութեան այս բնական մեղ-

քըն է , որ սկզբնական կըսուի ։

Առաջին անկման հետեւանքներն եղան տգիտութիւն , ցանկութիւն , մահ . այնպիսի հետեւանքներ՝ որ աստուածային գործն այլայլեցին եւ մարդկութիւնը ներհակ եւ թշնամի ըրին Աստուծոյ , որ իսկութեամբ լոյս կամ ճշմարտութիւն , բարի և անմահութիւն է ։

Անկեալ մարդկութիւնը Աստուած ուզեց վերանորոգել ըստ հոգւոր մասին . ուստի յանձին Որդւոյն կամ իւր Բանին հաղորդեց մարդկութեան նախ՝ ճշմարտութիւն . երկրորդ՝ շնորհք կամ բարիք գործելու գերբնական օգնութիւն . երրորդ՝ սկիզբ մը յարութեան եւ անմահութեան մահուան ենթակայ եղած մարմնոյն* ։

---

* Աշխարհի արարչութեան , եւ մարդուն անկման ու նորոգման վրայ սուրբ Գրոց մէջ գրուածները հոս դնել անօգուտ կհամարիմ , զի ամէն մարդ գիտէ ։

Այս գլխոյն պարունակած վարդապետութեան վրայ Քրիստոնէից եկեղեցիներուն մէջ եղած տարբերութիւնները :

Այս վարդապետութեան մէջ երկու կէտ կայ , որով քրիստոնէից եկեղեցիք իրարմէ կտարբերին . մէկ մը երկնքի սրբոց եւ աշխարհի հաւատացելոց իրարու հետ ունեցած հաղորդակցութիւնը , մէկ մ' ալ մեռնելէ յետոյ այն հոգւոց վիճակը ՝ որոնք ոչ դատապարտուած են , եւ ոչ ալ սրբոց կարգը դասուած . եւ հետեւապէս մեռելոց համար եղած աղօթքը :

Բողոքականք հոգւոց այս վիճակը , և հետեւապէս անոնց համար աղօթքին հարկաւորութիւնը բացարձակապէս չեն ընդունիր . ուստի բողոքականաց համար ՝ միայն սուրբ և միայն դատապարտեալ կայ , որ շուտ մը մեռածնուն պէս կամ երանութեան վիճակի կհասնին , կամ բացարձակ դատապարտու-

թեան . և անոնց հետ ամէն առընչութիւն ջնջուած խզուած է : Կըսեն նաև՝ թէ երկնքի սրբոց եւ աշխարհի հաւատացելոց մէջ ալ հաղորդակցութիւն չկայ , այնպէս ՝ որ կենդանի հաւատացեալք չեն կրնար հանգուցեալ սուրբերէն աղօթք խնդրել : Մահը , անոնց համար , տեսանելի և անտեսանելի աշխարհաց յարաբերութեան լիագոյն ջնջումն է :

Անգղիականք իրենց հաւատոյ քսաներորդ երկրորդ յօդուածով քաւարանի և սուրբերը բարեխօս կանչելու հռովմէական ամէն վարդապետութիւն բացարձակապէս կմերժեն , առանց խորհելու՝ թէ այն վարդապետութեանց ո՛րը ճըշմարիտ և ո՛րը սխալ է :

Սակայն իրենց օրացուցին մէջ սըրբոց տօնախմբութիւնները պահած են և կկատարեն . ըսել է ՝ սուրբերը կըտօնեն և կյարգեն , բայց բարեխօս չեն ընդունիր . Յայտնի բան է՝ որ այսպէս ընելով՝ իբր թէ կբողոքեն կռապաշտական պաշտաման մը դէմ, որով կմեղադրեն Հռովմէական եկեղեցին . սակայն բարեխօսութիւնը ինքնին այդ կարգի պաշտամանց և ոչ մէկուն տակ չերթար ։ Եթէ հաւատացեալները դեռ աշխարհի վրայ եղած ատեններին կրնան և պարտաւոր են իրարու համար աղօթել . եթէ սուրբն Պօղոս իր ՚ի հաւատս ծնած հաւատացեալներէն աղօթք կխնդրէր , ինչո՞ւ համար աղօթք չպիտի խնդրենք այն հաւատացեալներէն , որ [illegible] և [illegible] են , աստուածամերձ են , և մահը զատած չէ այն քրիստոնէական եկեղեցիէն՝ որուն պարծանքն և պաշտպանն եղած են ։ Մահը չխզեր հաւատացելոց կապակցութիւնը ։ Ուրեմն կրնան իրարու համար աղօթել , և փոխանակի իրար մէ(ջ) աղօթք խնդրել . այս իմաստով սրբոց բարեխօսութիւնը խնդրել ոչ թէ կռապաշտական չէ , այլ անոնց համար խոստովանել յարգութիւն մը ։ Սուրբերը միջնորդներ չեն , այս բառին ճիշդ իմաստովը , այլ հաւատացեալներ՝ որոնց աղօթքը կխնդրեմք ՚ի աշխարհի վրայ ։

Անգղիականք քաւարան չեն ընդունիր , բայց մեռելոց համար կաղօթեն , ինչպէս որ կտեսնեմք իրենց Աղօթագրքի մեռելաթաղի արարողութեան մէջ ։ Ըսել է՝ կխոստովանին թէ կան այնպիսի հաւատացելոց հոգիներ, որոնք աղօթից օժանդակութեան պէտք ըլլալիք վիճակ մը կունենան ։ Թէպէտ և այս վարդապետութիւնին ինքնին պէտք եղածուն չափ որոշ և կանոնական չէ . սակայն անոնց արարողութեանց գրքէն , կարծեմ , կրնայ ապացուցուիլ՝ թէ ունին այն վարդապետութիւնը , բայց խափանեալ է .

Հռովմէական [illegible] եկեղեցին , ոչ դատապարտեալ և ոչ ալ սրբոց կարգը դասեալ հոգւոց վիճակին վրայ յայտնի մոլորութիւններ ունի . Քաւարան անունով տեղ մը յատկացուցած է այս հոգւոց , ուր հրոյ տանջանօքներին մեղքերը կքաւեն , մեղաց արժանի պատիժները կկրեն և թողութիւն կընդունին ։

Այս թողութիւնը , կըսէնա , բոըրովին կամ ըստ մասին Պապը կրնայ տալ՝ այս կամ այն բարեպաշտական գործոց կամ աղօթքին փոխարէն շնորհուած մասնաւոր կամ կատարեալ ներողութեանց միջոցով ։

Արեւելեան եկեղեցին չհաւատար՝ թէ հոգին մեռնելէ վերջը ինքնին բան մը կրնայ ընել կամ չընել արժանիք մը ունենալու համար, եւ կամ կրնայ քաւել* . հետեւապէս կմերժէ ամէն քաւիչ պատիժները կամ քաւարանը . չընդունիր՝ թէ հոգիները տեղւոյ մը մէջ են, այլ ժամանակեայ վիճակի մը մէջ . Թողութիւնները կնկատէ իբրեւ մեղմութիւն մը այն կանոնական ապաշխարութեանց, որոնք կատարուած պէտք էին ըլլալ աշխարհէ վրայ, եւ հանդերձեալ կենաց մէջ չեն կրնար ըլլալ . հետեւապէս գալիք կենաց վերապահեալ թողութիւններ չընդունիր . և նընջեցոց պարզապէս եկեղեցական՝ եւ եկեղեցական իշխանութեամբ աշխարհի մէջ եւ աշխարհի համար դրուած պատիժներէ ըստ մասին կամ լիովին արձակման իրաւունքը ո՛չ Հռովմի եպիսկոպոսին կընծայէ եւ ոչ ուրիշ ո՛ր եւ է եպիսկոպոսին ։

Արեւելեան եկեղեցին փրկութեան որոշեալ հոգւոց ժամանակեայ վիճակին վրայ իր ունեցած հաւատքը նախնի եկեղեցւոյն հաւատքին վրայ կհաստատէ, որ կապացուցուի խիստ հին պաշտամանց մատեաններէն, եւ մասնաւորապէս յանուն Երուսաղեմի եպիսկոպոս սուրբ Յակոբին ճանչցուած ամենէն աւելի հին պաշտամանց գրքէն ։ Ամենքն ալ մեռելոց համար աղօթք կը պարունակեն ։ Ս . Կիւրեղ Երուսաղեմացի, չորրորդ դարուն, նախնի եկեղեցւոյն հաւատքը կըացատրէ՝ յասելն . “ Մեզմէ յառաջ աշխարհէ հրաժարեալ հոգւոց համար խիստ հարկաւոր է աղօթել սուրբ եւ ահաւոր պատարագի տանն »։ Կողոսացւոց ընծ. Ե. Գ։

---

* Հռովմէական աստուածաբանից մէկ յայտնի և այլանդակ հակասութիւնն ալ ա՛ս է՝ որ կընդունին թէ մահուանէ յետոյ հոգիները « արժանիք մը շահելու բան մը չեն կրնար ընել » . այս ալ կընդունին՝ թէ « փոխարէն » , կամ որ նոյն է ըսել , « արժանիք վաստկելու տանջանք մը » կկրեն ։

Ճշմարիտ վարդապետութիւնը, զոր առ հասարակ ունին արեւելեան եկեղեցիք եւ արեւմտեան հին եկեղեցիք, բողոքականաց բոլորովին հերքելուն և հռովմէական արդի եկեղեցւոյն վերջամուտ վարդապետութեանց մէջ տեղըն է ։

* * *

Գ.

ՄԱՐԴԵՂՈՒԹԻՒՆ

« Հաւատամք եւ 'ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս , միածին որդին Աստուծոյ ծնեալն 'ի Հօրէ յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս , Աստուած յԱստուծոյ , լոյս 'ի լուսոյ , Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ , ծնունդ եւ ոչ արարած . համագոյակից հօրն , որով ամենայն ինչ եղեւ . որ յաղագս մեր մարդկան եւ վասն մերոյ փրկութեան էջ 'ի յերկնից , եւ մարմնացաւ Հոգւոյն սրբով 'ի Մարիամայ սրբոյ կուսէն եւ մարդացաւ » ։

Նիկիոյ հանգանակին երկրորդ հատուածը Որդւոյն վրայ է , որ մարմնացաւ կամ մարդացաւ աշխարհս նորոգելու և իր պատարագաւը գնելու համար ։

Աստուած Միածին որդի մը ունի , իւր Բանը , որ իր էութեան յաւիտենական նկարագիրն է , եւ ծնած է յամենայն յաւիտեանց ։ Միածին Բանը · յամենայն յաւիտեանց , ծնունդ ըսուած գործողութեամբ կծագի յՍկզբնէ կամ 'ի Հօրէ · Այս գործողութիւնը յառաջ է քան զամենայն յաւիտեանս , այսինքն նախ քան զլինել ժամանակ ըսուած յաջորդական փայլկեաններու , և նախ քան զամենայն արարածս՝ որ ժամանակի տակ կիյնան ։ Հայրը չէ եղած առանց Որդւոյ · ապա թէ ոչ՝ ատեն մ' եղած կըլլայ , յորում Որդւոյն էութիւնը կսկըսնաւորի , որով եւ արարածոց պէս յաւիտենականութեանը մէջ ժամանակ կմտածուի , որ անկարելի եւ հակասական է ։ Ուստի Բանը յաւիտենական Սկզբան՝ յաւիտենական ծագումն է · Աստուած յԱստուծոյ , Լոյս 'ի Լուսոյ , Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ , ծնունդ եւ ոչ արարած · համագոյ Հօր , այսինքն է՝ յէութենէ նորա ։ Եթէ այսպէս չըլլայ՝ 'ի հարկէ արարած կըլլայ · կամ երբոր , ինչպէս Արիոսեանք կըսէին , համարուի՝ թէ անոր բնութիւնը Հօրը բը-

նութեան նման է , դարձեալ արարած կըլլայ · զի այն ատեն ոչ թէ յաւիտենական ծննդեամբ ընդունած կըլլայ իւր բնութիւնը , այլ այնպիսի գործողութեամբ , որ յաստուած հարկաւոր չըլլար , այլ արտաքին , և հետեւապէս արարած մը · Ուստի Որդին՝ կամ Համագոյակից է Հօր հարկաւոր եւ յաւիտենական ծննդեամբ , կամ Աստուած — արարած մը · բայց ատով երկու աստուածներ կըլլան , մէկը միւսին արարիչ · ի՛նչ այլանդակ կարծիք ·

Արարածական էակներուն վրայ աստուած իւր Բանիւը կգործէ , ուստի անով գոյացած է տեսանելի եւ անտեսանելի երկու աշխարհքի բոլոր էակները ։

Որդին մարդկութեան վերանորոգման եւ փրկութեանն համար երկնքէն էջաւ , այսինքն անտեսանելի աշխարհէն դուրս երկրաւոր աշխարհի վրայ երեւցաւ · մարմնացաւ , այսինքն մարդկային կատարեալ էակի մը հետ աստուածային անձնաւորութիւնը միացուց , որ Յիսուս Քրիստոս կկոչուի ։

Յիսուս անունը փրկիչ նշանակէ , զի մարդկութիւնը փրկելու եկաւ . օծեալ կամ Քրիստոս եղաւ աշխարհի նորոգման պաշտօնը կատարելու համար ։ Աստուածային և մարդկային բնութիւնք կատարեալ են 'ի Յիսուս Քրիստոս եւ կատարելապէս որոշ , այնպէս որ մէկ բնութեան յատուկ եղածը միւսին չըվերաբերիր . բայց իւրաքանչիւր բնութեան մէջ մի յատկութիւններն ալ մէկ անձին կվերաբերին . Ի Յիսուս Քրիստոս կամքն ալ երկուք է , մին մարդկային եւ միւսն աստուածային . գործողութիւններն ալ երկուք են . բայց մարդկային կամքն եւ գործողութիւնքը աստուածային կամաց և գործողութեանց ենթակայ են ։

Յիսուսի Քրիստոսի մարմինը մարդկային ծննդեան օրէնքով կազմուած չէ , ասոր համար ալ սկզբնական մեղքի տակ չինկաւ . սուրբ Հոգին կազմեց այն մարմինը Մարիամ սուրբ կուսին արգանդին մէջ . աստուածային այս

պիսի գործողութեամբ բանը մարդ եղաւ ։ Մարիամ կոյս էր յառաջ , եւ 'ի ծննդեանն եւ յետ ծննդեանն , որ սքանչելապէս եղաւ , ինչպէս յղութիւնը էր ։

Մարդեղութեան վարդապետութեան վըրայ Քրիստոնէից եկեղեցիներուն տարբերութիւնները ։

Մեր աւուր բողոքականաց մեծ մասը , Սոկինեանց պէս , կըսեն ՝ թէ Քրիստոս աստուած չէր , այլ մարդ մը՝ որուն Աստուած բացառիկ յատկութիւններ շնորհեց ։ Այս մոլորութիւնը ընդունելու համար առաջ սուրբ Գիրքը պէտք է ձգեն ձեռքերնէն , զոր կհամարին ՝ թէ իրենց հաւատքին կանոնն է . զի հոն կկարդամք . «ի սկզբանէ էր

Բանն, և Բանն էր առ Աստուած (յԱստուած) և Աստուած էր Բանն . . . . . Եւ Բանն մարմին եղև և բնակեաց 'ի մեզ . » Յոհ. Ա. 1. 14 : — « Ես և Հայր իմ մի եմք » : Աւտ Ժ. 30 : — « Որ ետես զիս, ետես զՀայրն, ես 'ի Հայր և Հայր յիս է » : Աւտ ԺԴ. 9, 11.

Հին բողոքականք և բոլոր միւս քրիստոնէական ընկերութիւնք կհամաձայնին արևելեան եկեղեցւոյ՝ 'ի մասին վարդապետութեան Մարդեղութեան :

Իսկ հռովմէական արդի եկեղեցին անուղղակի կերպով այս վարդապետութեան դէմ կմեղանչէ Յիսուսի սուրբ սիրտն երկրպագելով . մարդկային բնութիւնը, անոր մէջ, այն երկրպագութեան ուրիշ կերպով հաղորդ չէ, եթէ ոչ աստուածային բնութեան հետ ունեցած անձնաւորական միութեամբը : Ըսել է թէ առանձին կամ բաժանեալ վիճակի մէջ Յիսուսի Քրիստոսի մարդկային բնութիւնը չկրնար երկրպագութիւն ընդունիլ, ուր կմնայ անոր մարմնոյն մէկ գործարանը : Հռովմէական եկեղեցին ինքն ալ հաւնած չէ այս բանին որ կըսէ՝ թէ երկրպագութիւնը Յիսուսի Քրիստոսի սրտին կվերաբերի . բայց ի՛նչ օգուտ, այսօր շատ գրիչներ կան՝ որ բացած են հրապարակութեամբ, թէ Յիսուսի սիրտը երկրպագելի է :

Բողոքականներն ալ հանգամանքին մէջ՝ Յիսուսի Քրիստոսի սուրբ մօրը տրուած կոյս տիտղոսը բացարձակ իմաստով մը չեն առներ . այլ կըսեն՝ թէ ուրիշ զաւակներ ալ ունեցաւ : Այս բանին մէջ իրենք իրենց կանոնէն զարտուղած են, զի սուրբ գրքին մէջ չգրուած բան կընդունին : Բնաւ նշան մը անգամ չկայ գուշակելու՝ թէ ուրիշ զաւակներ ալ ծնաւ Մարիամը, եղբարք Տեառն ըսուածներն ալ ուրիշ Մարիամի մը այսինքն Կղէովպասին կնոջ զաւակներն են : Սուրբ Գիրքը Կղէովպայ Մարիամը կոյս Մարեմայ քոյր կըսէ՝ և անոր զաւակներն ալ Յիսուսի մօրաքեռորդիներ : Հին առեն մօրաքեռորդիներ կամ ուրիշ մօտ ազգականութենէ եղողներ զիրար եղբայր կանուանէին ։

Արեւելեան եկեղեցին, ուրիշ բոլոր նախնական եկեղեցւոյ հետ, կհաւատայ թէ Յիսուսի մայրը կոյս էր յառաջ, 'ի ծննդեան, եւ յետ ծննդեան, ինչպէս նաեւ 'ի յղանալն զՅիսուս Քրիստոս ։

Դ.

> « Խաչեալ վասն մեր առ Պոնտացի Պիղատոսիւ, չարչարեալ, թաղեալ եւ յարուցեալ յերրորդ աւուր ըստ գրոց, եւ ելեալ յերկինս, նստաւ ընդ աջմէ Հօր, եւ միւսանգամ գալոց է փառօք 'ի դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ եղիցի վախճան » ։

Քրիստոս ճշմարտութիւնը մարդոց սորվեցընելէն ետքը՝ իր մարդկային բընութիւնը մահուան մատնելով մարդկութիւնը մեռցընել ուզեց, որ իրեն

հետ ապրեցընէ յարուցեալ և նորոգեալ կենօք ։ Ասոր համար խաչուեցաւ. մեռաւ չարաչարչանքներուն մահուամբը. որովհետեւ մարդոց բոլոր մեղքերը իր վրայ առած էր. մեռաւ անոնց համար, մեռաւ զանոնք գնելու, փրկելու և անոնց յաւիտենական կեանք ժառանգել տալու համար ։

Միայն Յիսուս Քրիստոսով՝ մեր մեղաց փրկչով ու միջնորդով կրնանք արդարանալ. միայն անով՝ այսինքն հաւատքով անոր հետ միանալով կարդարանանք ։

Բայց այս հաւատքը մեզ Քրիստոսի հետ միացնելու համար պէտք է որ ճշմարիտ ըլլայ, ըսել կուզեմ՝ Աստուծոյ պատուիրանքները կատարելու և առաքինութիւն գործելու շարժէ մեզ ։

Մեր բարեգործութիւնները ինքնիրեննուն չեն կրնար մեզ արդարացընել. բայց ճշմարիտ հաւատքին կարեւոր պտուղներն են. և այս գործքերով յայտնուած հաւատքն է՝ որ մեզ մեր փրկչին և արդարացնողին հետ կըմիացնէ ։

Քրիստոնեայն բարեգործութիւններու շարժող այս հաւատքը Աստուծոյ պարգեւն է ․ Քրիստոս արժանի ըրաւ մեզ ատոր ․ ապա ուրեմն մեր ներսիդին ի՛նչ բարի բան որ կայ՝ Քրիստոսի ձեռքով Աստուծոյ շնորհքը կուտայ մեզի ․ և առանց այս շնորհքին բարի և մեր փրկութեան օգտակար բան մը չենք կրնար ընել ։

Մեր բնութիւնը առաջին անկումէն 'ի վեր աւելի չարին հակամիտ ըլլալով քան թէ բարիին, Աստուծոյ շնորհքն է որ բարին աւելի սիրելի կընէ մեզի, և մեր անձնիշխանութիւնը անանկ վիճակի մը մէջ կդնէ՝ որ ճշմարիտ բարին գործել կարելի կըլլայ ։

Ուստի երբոր Սրբուհի կոյսը և Սուրբերը օգնութեան կկանչենք և բարեխօս կբռնենք, միայն կաղաչենք անոնց՝ որ Քրիստոսի մեր համար վաստըկած արդարութիւնը և շնորհքը աստուծմէ ընդունին մեր համար, բայց բնաւ տիրապէս Միջնորդներ չենք սեպեր

զանոնք Աստուծոյ քով ։

Քրիստոս Պոնտացի Պիղատոսին Հըրէաստանի դատաւորութեան, և Տիբերիոսի Հռովմայ կայսրութեան ատենը խաչուեցաւ ։

Այս ժամանակներս մարդիկ անոր ապագայ գալուստը գիտէին, ինչու որ Աստուած սկիզբէն 'ի վեր յայտներ էր ․ Բայց այս առաջին յայտնութիւնը մարդոց մոլորութիւններու մէջ իյնալուն պատճառաւ մթնցած ըլլալով, Աստուած Իսրայէլացւոց ազգը ընտրեց, եւ աստուածային Փրկչին կամ Մեսիային խոստումը անոր տուաւ, որ իր մէջը պահէ և մէկալ ազգերուն առջևը անոր վկայն ըլլայ ․ Այս ժողովուրդը Մովսէսի ձեռքով օրէնքներ ու՛ կրօնական արարողութիւններ ընդունեց, որոնց դիտումն էր այն խոստումը պահպանել ․ մարգարէներ ունեցաւ, որ կգուշակէին Մեսիային կենաց ամէն հանգամանքները, եւ թէ ի՞նչպէս Իսրայէլացիները աշխարհքս փրկելու համար խրկուող այն Անձը խստասրտութեամբ պիտի մեռցընէին.

Քրիստոս մարգարէներուն բոլոր ըսածները կատարեց իր կենաց մէջ, չարչարանքներովը, մահուամբը, եւ երրորդ օրը ըստ գրոց յարութիւն առնելովը։

Ահա այսպէս Քրիստոս աշխարհքիս սկիզբէն 'ի վեր բոլոր բովանդակ ճշմարիտ կրօնից կեդրոնն եղաւ։ ինքն էր իբր Մեսիայ ակնկալութիւն. ինքն իբրև փրկիչ կպաշտուի. ինքն եղաւ ամեն մարդոց փրկութեան պատճառ, եւ միայն իրմով կգտնենք ճշմարտութիւնը և շնորհքը։ Առաջին կրօնքին և Իսրայէլացւոց կրօնքին վարդապետական եւ բարոյական հիմը պահեց, որ Աստուծմէ եկած ըլլալուն համար ճշմարտութիւն էր. ստուերական արարողութիւնները, որ իրեն առաքման խոստումը յիշեցընելու համար դրուած էին, վերցուց, տեղը ճշմարտութիւնը դրաւ։ Ահա այս կերպով աշխարհքիս սկիզբէն 'ի վեր մէկ ճշմարիտ կրօնք մը, մէկ փրկիչ մը կայ. և քրիստոնէութիւն ըսածնիս ուրիշ բան

չէ, բայց եթէ առաջին կրօնքին եւ Իսրայէլացւոց կրօնքին բացայայտութիւնը եւ լրումը։

Քրիստոս յարութիւն առնելէն ետև երևելի աշխարհքս թողուց, նորէն աներևոյթ աշխարհքը մտաւ։ Բանը, իրեն հետ յաւիտեանս անձնաւորապէս միաւորած մարդկութեամբը, Հօրը հաւասար իշխանութիւն ունի. Աս կնշանակեն սա խօսքերը. Նստաւ ընդ աջմէ Հօր։ Քրիստոսի մարդկութիւնը Հօրը էութիւնը չունի, բայց Բանին հետ միանալովը՝ նոյն էութեան հետ միացած է, և յԱստուած բոլոր նորոգուած մարդկութիւնը կցընէ։

Բանը նորէն աշխարհք պիտի գայ նոյն մարմնով, սկիզբէն 'ի վեր աշխարհքըս եկող գացող մարդիկները պիտի դատէ. բարիներուն և չարերուն համար կտրուկ վճիռ պիտի տայ, և յաւիտեան պիտի թագաւորէ մարդոց վըրայ, որ ընտրեալներու և անարգեալներու բաժնուելով՝ անմահ կենօք պիտի ապրին անհեղ. դատաւորին ամէն մէկուն համար որոշած վիճակներուն մէջ։

Տեսանելի աշխարհքս պիտի եղծանի, և երկիրս ալ կրակով պիտի երի, հանի։ Բ. Պետր. Գ. 12։

Քրիստոնէութեան վարդապետութեան
վրայ քրիստոնէից եկեղեցիներուն մէջ
եղած տարբերութիւնները

Հռոմէական եկեղեցին մինչև այս վերջին դարերս միակագործութեան վըրայ արևելեան եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն ունէր. մեր օրերը մեծ խառնակութիւն մտաւ անոր մէջ։ Աստուածաբանները առաջին վարդապետութիւնը կպաշտպանեն. մէկալնանք նոր վարդապետութիւններ հնարեցին։ Այս վերջինները առաջիններէն աւելի ընդունելի կերևին. և անոնց վարդապետութիւնը պապական կոնդակներուն աւելի համաձայն է. ասոր համար կըրնանք անոնց վարդապետութիւնը հիմակուան Հռոմէական եկեղեցւոյն վարդապետութիւնը սեպել։

Հոս կդնենք արևելեան եկեղեցւոյն և լատինական հին եկեղեցւոյն վարդապետութենէն՝ ունեցած տարբերութիւններուն գլխաւոր կէտերը.

Ա. Մեր գործերը արդարանալու պատճառ են. որովհետև առաջին շնորհքը մենք մեր արդիւնքովը կշահինք, որ ըսել է թէ մեր արդարութիւնը մեր ըրած արդեանց՝ և ո՛չ թէ Աստուծոյ Քրիստոսի արդեամբք ձրի տուած շնորհաց պտուղն է։ Այս վարդապետութիւնը, որ կիսապեղագեանց մոլորութիւնն է, Տրենտին կոնդակին վրայ հաստատուած է, որն Հռոմէական եկեղեցին հաւատոյ կանոն ճանչցած է։

Բ. Սուրբերը աւելորդ արդիւնք ունեցան, որոնցմով մէկ գանձ մը կկազմուի, որուն մատակարարութիւնը պապին անօրէնութեան ներքև է . և ուզածին պէս ողջերուն և մեռելներուն կըշնորհէ զանոնք Ներողութեանց միջոցով ․

Այս ներողութեանց վարդապետութիւնը , որ սուրբերուն լիակատար արդեանց վրայ հաստատուած է , սա ողջամիտ սկզբան հակառակ է՝ թէ բնաւ մէկը Աստուծոյ առջևը անձնական արդիւնք չունի , և թէ մեր բոլոր արդիւնքը Քրիստոսինն է , որ մերը կըլլայ , և անով միայն փրկութեան կըհասնինք ։

Գ ․ Սրբուհի կոյսն Մարիամ մարդկութենէն դուրս էր՝ սկզբնական մեղքով յղացած չըլլալով ․ մեր փրկութեան գործակից եղաւ . Քրիստոսի պէս միջնորդ , և ամենասուրբ Երրորդութեան պսակն է ։

Ահա այս անհեթեթ մոլորութիւնները մտած են այսօր Հռովմէական եկեղեցւոյ հասարակաց վարդապետութեան մէջ , ինչպէս որ անոնց վաւերական և ընդունելի գիրքերէն կտեսնուի ․ Ուրեմն անիկայ փրկագործու-

թեան ճիշդ վարդապետութիւնը մէկդի ձգած է , որ կկայանայ ընդունելու վրայ Ա ․ թէ մեր միակ միջնորդը Քրիստոս է . Բ ․ թէ մարդկութեան միակ փրկիչը ան է . Գ ․ թէ մենք հաւատքով անոր հետ միանալով կարդարանանք . Դ ․ թէ մեր արդարութեան սկիզբն ալ կատարումն ալ Աստուծոյ ձրիատուր շնորհքովն է ․ Ե ․ թէ մեր արդիւնքը՝ այսինքն՝ Քրիստոսի արդիւնքը մեզի սեպհականելը Աստուծոյ պարգև է ․ Զ ․ թէ սուրբերը Քրիստոսի արդիւնքովը փրկուեցան , որով և իրենց լիակատար արդեանց կարծեցեալ գանձը մոլորական ցնորք մըն է ։

Անգղիականք փրկագործութեան և արդարացուցման վրայ արևելեան եկեղեցւոյ համաձայն վարդապետութիւն ունին , ինչպէս որ կտեսնուի հաւատոյ 9 . 10 . 11 . 12 . 13 . 14 ․ և 15 երորդ յօդուածներէն , որ իրարմով կամբողջանան , և հաւատքով արդարանալը՝ միանգամայն և կենդանի ու արդարացուցիչ հաւատքէ առաջ եկած բարեգործութեանց վրայ ունեցած վարդապետութիւններուն կատարեալ դաւանագիրն են ։

Բողոքական աստուածաբաններուն շատերուն մէջ առանց գործոց հաւատքով արդարանալու վրայ չափազանց խնդիրներ կան ։ Բայց անոնց ընդհանուր վարդապետութեան նայելով կրնանք ըսել՝ թէ անոնց արդարացուցիչ հաւատք սեպածը ո՛չ թէ տեսականը , հապա գործնական հաւատքն է , այսինքն այն հաւատքը՝ որ բարեգործութիւններ առաջ կբերէ ։

Ասանկ հասկընանք նէ՝ անոնց վարդապետութիւնը գրեթէ արեւելեան եկեղեցւոյ վարդապետութեան կհամաձայնի , եւ անոնց աստուածաբաններէն մէկ քանիներուն չափազանց խօսքերը հռովմէական մէկ քանի աստուածաբաններուն չափազանց խօսքերուն փոխադարձ ըլլալը կհասկնանք . որոնց յաղթել էր միտքերնին ։

Ե·

ՀՈԳԻՆ ՍՈՒՐԲ

> « Եւ ՚ի Հոգին սուրբ տէրն և կենդանարարն , որ ՚ի Հօրէ բղխի , և ընդ Հօր և ընդ Որդւոյ երկրպագի և փառաւորի , և խօսեցաւ ՚ի Մարգարէս » ։

Մարդս մինչեւ Քրիստոսի վերջին թագաւորութիւնը բարիին ու չարին մէջ տեղը կկռուի և կծփայ . Բայց որովհետեւ ցանկութեան պատճառաւ չարին սէրը բարիին սիրոյն կյաղթէ , անոր համար Աստուծոյ Հոգին , որ Հօր և Որդւոյ էակից է , երկուքէն ալ [illegible] [illegible] , որ իր փրկարար ազդեցութեամբը օգնէ անոր . Այս ազդեցութիւնը շնորհ կըսուի . որովհետեւ մարդուս ձրի տրուած օգնութիւն մ՚ է , այսինքն մարդս անոր հասնելու համար արդիւնք մը ունեցած չէ, հապա միայն Քրիստոսի արդեանց համար տրուեցաւ, որուն մարդկային բնութիւնը բանին հետ անձնաւորական միաւորութեամբը կատարելապէս արդինաւորեցաւ։ Ապա ուրեմն Հոգին սուրբ է մարդս կենդանացընողը. պատճառն որ ան միայն իր ազդեցութեամբ վերստին կեանք կուտայ անոր։

Հոգին սուրբ՝ Որդւոյ պէս միակ Սկիզբէն կամ Հօրմէն կ'ելնէ բղխումն ըսուած յաւիտենական գործողութիւնով մը։ Պէտք չէ շփոթել այս ներքին գործողութեան հետ, որով կբղխէ Հոգին, եւ Հօր միայն յատուկ է, մեկալ արտաքին գործողութիւնը, որ Հօր եւ Որդւոյ հասարակաց է, և սուրբ Հոգւոյն արտաքս առաքման կվերաբերի։

Այս երկու գործողութիւնները սուրբ Գրոց մէջ նշանակուած են սա խօսքերով “ յորժամ եկեսցէ մխիթարիչն, զոր ես առաքեցից ձեզ 'ի Հօրէ, Հոգին ճշմարտութեան որ 'ի Հօրէ ելանէ ”.

Յովհ. ԺԵ. 26 ։

Նիկիոյ ժողովը հանգանակին մէջ սուրբ Գրոց այս խօսքերը օրինակեց, և որ 'ի Հօրէ բղխի բառերուն վրայ բան մը չաւելցուց, գիտնալով որ մարդկային հոգին Աստուծոյ յայտնութեանց վրայ բան մը աւելցընելու չէ։

Ինչպէս որ Որդին զինքը ծնող Հօր էակից է, նոյնպէս և Հոգին սուրբ զինքը բղխող Հօր էակից է. անոր համար Հօր և Որդւոյ հետ միևնոյն Աստուածն է. և միայն իր անձնաւորական յատկութիւններովը կտարբերի անոնցմէ։ Հանգանակը, 'ի Հօրէ բղխմանէն զատ, սուրբ Գրոց պէս, մարդոց հետ աստուածային հաղորդակցութեանց յատկութիւն ալ կուտայ սուրբ Հոգւոյն. անոր համար է որ կըսէ. և խօսեցաւ 'ի մարգարէս։ Արևելեան եկեղեցին կհաւատայ թէ Հոգին սուրբ միշտ աշխարհի կխօսի եկեղեցւոյ միջոցով՝ որուն անխոտորելին տուաւ. Բայց Հոգւոյն սրբոյ եկեղեցին կառավարելը տիրապէս ներշնչութիւն չէ, որովհետև եկեղեցին աշխարհի նոր նոր յայտնութիւններ տալու համար չէ որ սուրբ Հոգիէն օգնութիւն կընդունի, հապա միայն Քրիստոսի վարդապետութիւնը իր առաջին անարատութեամբը պահելու համար։ Ըսել է թէ Եկեղեցւոյ մէջ աստուածային ՆԵՐՇՆՉՈՒԹԻՒՆՆ է զանիկայ կառավարողը և միշտ անոր հետ ըլլալը։ Հոգւոյն սրբոյ այս առաքումը Հօր և Որդւոյ հասարակաց է։

Հոգին սուրբ Հօր և Որդւոյ հաւասար աստուած ըլլալով՝ պէտք է որ անոնց փառակից ըլլայ, և անոնց հետ մէկ տեղ երկրպագուի։

ՀՈԳՒՈՅՆ ՍՐԲՈՅ ՎՐԱՅ ՔՐԻՍՏՈՆԷԻՑ ԵԿԵՂԵՑԵՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԵՂԱԾ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ըսինք՝ թէ արևմտեան եկեղեցիները հանգանակը ինչպէս որ շարադրուեցաւ Նիկիոյ և Կոստանդնուպօլսոյ

տիեզերական ժողովներէն՝ այնպէս չպահեցին. ՈՐ 'Ի ՀՕՐԷ ԵԼԱՆԷ բառերուն վրայ աւելցուցին և ՅՈՐԴՒՈՅ։ Այս յաւելուածը ՍՐԲՈՅՆ ԱԹԱՆԱՍԻ ըսուած հանգանակին մէջ ալ խօթեցին, որ իններորդ դարու գործ ըլլալը յայտնի կերևի։

Ինչպէս որ վերն ըսինք, Նիկիոյ հանգանակին մէջ եղած յաւելուածը եօթներորդ դարուն մէջ Սպանիա սկըսաւ. ութերորդ և իններորդ դարերուն մէջ մեծին Կարոլոսի հրամանովը արեւմտից մէջ տարածուեցաւ։ Հըռովմ մետասաներորդ դարուն սկիզբը ընդունեց զայն Հենրիկոս կայսեր աղաչանքովը. անկէ ետև բոլոր արևմտեան եկեղեցիներն ընդունեցին։

Վեշտասաներորդ դարուն մէջ Անգղիականք և Բողոքականք, որ Հըռովմայ զեղծումները բարեկարգելու ելան, աս յաւելուածին դէմ բան մը չըսին։ Անգղիականք պահեցին զայն. իրենց աստուածաբաններէն շատերը ջատագովեցին և աւանդական վարդապետութեան համաձայն ցցընելու ալ աշխատեցան ։ բայց Հռովմայեցւոց պէս անոնք ալ կրճատած , այլափոխած , ինքնահնար և քաղքրշուք խօսքեր մէջ բերելէն զատ ուրիշ բան չըրին ։

Արեւելեան եկեղեցին հանգանակը ճիշդ իւր յօրինուած կերպովը պահեց առանց բան մը աւելցընելու կամ պակսեցընելու ։ Անիկայ կպնդէ նախ՝ թէ յաւելուածը ապօրինաւոր է , որ անհնար է ուրանալ ։ երկրորդ՝ թէ յաւելուածը ամենասուրբ Երրորդութեան խորհրդոյն վրայ անհնարին մոլորութիւն կպարունակէ ։

Եւ յիրաւի՛ թէ որ բղխումն ըսելով Հոգին սուրբ առաջ բերող յաւիտենական գործողութիւնը կհասկնանք , առիկայ Հօր անձնական յատկութիւնն է , որ միայն է պատճառ Երրորդութեան մէջ ։ Այս պատճառի յատկութիւնն է՝ որ Հօր անձնաւորութիւնը Որդւոյ եւ սուրբ Հոգւոյ անձնաւորութենէն կորոշէ ։ Հօր անձնական մէկ յատկութիւնը Որդւոյ տալը՝ անոր անձնաւորութիւնը Որդւոյ տալ , Երրորդութեան մէջ եղած որոշմունքը շփոթել , եւ բուն իսկ խորհուրդը տապալել է ։

Ուստի եկեղեցւոյ հայրերը միաձայն կսորվեցընեն՝ թէ Հոգին սուրբ Հօրմէն կբղխի ։ Ասոր դէմ բերուած վաւերական խօսքերը արտաքին գործողութեան կվերաբերին՝ որով Հոգին սուրբ Հօրմէն ու Որդիէն կխրկուի , եւ ո՛չ թէ ներքին գործողութեան՝ որ ըզսուրբ Հոգին կբղխէ ։

Սուրբ Օգոստինոս , որ ըստ երեւոյթին արեւմտեան յաւելուածին տըւած կարծիքը պաշտպանել կերեւի , իրօք կհերքէ զայն ։ վասն զի իր Երրորդութեան վրայ յօրինած ճառին մէջ ասոր վրայ գրածները ամէնն ալ համառօտիւ մէջ բերելէն ետքը պարզ խօսքերով կաւելցընէ՝ թէ մարդ իր խելքը կորսնցուցած ըլլալու է՝ որ ըսէ թէ Հոգին սուրբ իր ծագումը Որդիէն ալ կառնէ Հօրմէն ալ ։ Ուրեմն բղխումն յորդւոյ բառերով 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ առաքումը կհասկնար ։

Այս 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ առաքումը

չմերժեր արևելեան եկեղեցին, այլ միայն կպնդէ՝ թէ արևմտեան ապօրինաւոր յաւելուածը եկեղեցւոյ մինչև ութերորդ դարը ընդհանրապէս ունեցած վարդապետութեան հակառակ է, և վտանգաւոր մոլորութիւն կպարունակէ, թէ՛ և արևմուտցիք ամէն ջանքերնին կթափեն որ արդարացընեն զայն ։

Ասիկայ ընելու համար ձեռք առած գլխաւոր միջոցնին է ըսել՝ թէ Որդին միայն երկրորդական պատճառ է Երրորդութեան մէջ ։ Այս բացատրութիւնը նախ և յառաջ աւանդական վարդապետութեան առջևը չկրնար արդարանալ, և նորաձևութիւն է ․ երկրորդ անգամ՝ յԱստուած երկրորդական բան ալ եղած կցցընէ, որ ուղղափառ վարդապետութեան ալ հակառակ է, խելքի ալ․ վասնզի խելքն ալ մեզի կցցընէ թէ յԱստուած միայն հարկաւոր բան կրնայ ըլլալ ։ Հայր մէկ պատճառ է ներքին գործողութեանց մէջ ․ Հայր և Որդի միևնոյն պատճառ են արտաքին գործողու-

թեանց մէջ, ինչպէս կըսէ սուրբն Օգոստինոս ։ Այս է ուղղափառ եկեղեցւոյ հաստատուն վարդապետութիւնը ։

Արդ արևմտից բոլոր եկեղեցիները հանգանակին մէջ այս յաւելուածը խօթելով Հոգւոյն սրբոյ վարդապետութեան մէջ ճշմարտութենէ շեղեցան, թէ՛ և ամենասուրբ Երրորդութեան խորհրդոյն էական կէտերը ուղղափառապէս կխոստովանին ։

Հռովմէական եկեղեցին Հոգւոյն սրբոյ դէմ մեղանչեց՝ Եկեղեցւոյ աւանդական վարդապետութիւնը այլայլելով, և Պապին անանկ իրաւունքներ տալով՝ որ Քրիստոս Հոգւոյն սրբոյ վերակացութեան տակ եղած քրիստոնէից տիեզերական եկեղեցւոյն խոստացաւ ։

Անգղիականք և Բողոքականք Եկեղեցւոյ մէջ անսխալ իշխանութիւն չեն ընդունիր ․ նոյնպէս Հոգւոյն սրբոյ յարատև աջակցութիւնն ալ կմերժեն, և սուրբ Գրոց դէմ կխօսին, ըստ որոյ Քրիստոս իր եկեղեցիին հետ պիտի ըլլայ մինչև ՚իչարաչարած աշխարհէ · և սուրբ Հոգին պիտի առաջնորդէ անոր :

Գ.

« Եւ 'ի մի միայն սուրբ , կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի » :

Եկեղեցին Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ամեն յայտնած բաներուն հաւատացողներուն ժողովն է ·

Այս եկեղեցին Մի է , այսինքն՝ այլ և այլ դաւանանքէ եղող անդամներէ չկրնար բաղկանալ ·

Սուրբ է , այսինքն՝ անանկ մարդոցմէ միայն կկազմուի , որոնց դաւանած վարդապետութիւնները էական սրբութեան՝ այսինքն Աստուծոյ պէս սուրբ են :

Կաթողիկէ է , այսինքն՝ իսրայէ-

լացւոց օրինակոյն պէս մէկ տեղի մը , ազգի մը և ժամանակի մը կապուած չէ , հապա ամեն ազգերն ալ ամեն ժամանակ անոր հաղորդ ըլլալու կանչուած են , և յայտնեալ վարդապետութիւնը ամբողջ կպահէ առանց աւելցնելու և պակսեցնելու :

Առաքելական է , այսինքն առաքեալներէն կուգայ , և անոնց Քրիստոսի կողմանէ սորվեցուցած վարդապետութիւնները կդաւանի :

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ կառավարները 'ի սկզբանէ անոր քահանայներն եղան , որոնց պաշտօնը նոյն ինքն Քրիստոսի քահանայական պաշտօնն է , որ առաջ առաքելոց և ընտրեալ աշակերտաց տուաւ , և անոնք ալ ուրիշներուն հաղորդեցին ։ Քրիստոնէական քահանայութիւնը Քրիստոս ինքը հաստատեց , և անոր պաշտօնն ալ որոշեց աս խօսքերով .

« Տուաւ ինձ ամենայն իշխանութիւն յերկինս եւ 'յերկրի ։ Գնացէ՛ք այսուհետեւ՝ աշակերտեցէ՛ք զամենայն հեթանոսս . մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ ։ Ուսուցէ՛ք նոցա պահել զամենայն՝ որ ինչ պատուիրեցի ձեզ . և ահաւասիկ ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչև 'ի կատարած աշխարհի » . Մատթ . ԻԸ . 18 . 20 ։

Ապա ուրեմն Քրիստոս միշտ իր քահանայութեան հետ պիտի ըլլայ , որ մինչև աշխարհիս վերջը պիտի տևէ սորվեցընելու և կրթելու պաշտօնով ։

Ասոնցմէ 'ի զատ մեղաց թողութիւն տալու պաշտօն ալ ունի . ինչու որ Քրիստոս իր առաքեալներուն վրայ փչելով ըսաւ . » առէ՛ք հոգին սուրբ . եթէ ումեք թողուցուք զմեղս՝ թողեալ լիցի նոցա . եթէ զուրուք ունիցիք , կալեալ լիցի » . Յովհ . Ի. 22 . 23 ։

Հաղորդութեան խորհուրդը հաստատելէն ետև առաքեալներուն ըսաւ , « զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի » . Ղուկ . ԻԲ. 19 ։

Արդ քահանայութեան պաշտօնն է սորվեցընել , խորհուրդները մատակարարել , պատգամներ հաղորդել . և Քրիստոս թէ այս քահանայութեան , և թէ եկեղեցւոյ հետ պիտի ըլլայ մինչև աշխարհիս վերջը ։

Առաքեալներուն քահանայութիւնը աւանդելու համար գործածած եղանակը ձեռնադրութիւնն էր , աղօթքով մէկ տեղ ։ Պօղոս առաքեալը իր քահանայացուցած Տիմոթէոս աշակերտին կը գրէ . « մի՛ անփոյթ առնէր զշնորհացդ՝ որ 'ի քեզ են , որ տուաւ քեզ մարգարէութեամբ 'ի ձեռնադրութենէ երիցութեան » . Ա. Տիմ. Դ. 14 ։ « Յիշեցուցանեմ քեզ արծարծել զշնորհսն Աստուծոյ՝ որ են 'ի քեզ 'ի ձեռնադրութենէ իմմէ » . Բ. Տիմ. Ա. 6 ։

Քահանայութեան մէջ առաքելոց ատենէն 'ի վեր երկու աստիճան որոշուած է ։ Առաջին աստիճանն ունեցողները երկրորդ աստիճանը ունեցողներուն վրայ իշխանութիւն կբանեցընէին ։ Բայց այս երկու կարգի աստիճանաւորներն ալ քահանայ կամ երէց եւ եպիսկոպոս կամ տեսուչ կըսուին . Գործ. Ի . 17 . 28 ։ Փիլիպ . Ա . 1 . Տիտ . Ա . 5 . 7.

Այսու ամենայնիւ թէպէտ եւ ամէն քահանայական աստիճանի բարձրացողներուն մի և նոյն անունը կուտային , բայց առաջին աստիճանին վիճակողները մէկալնոնցմէ վեր էին ։ Յովհաննէս առաքեալը Հրեշտակք եկեղեցեաց կկոչէ զանոնք . Յայտ . Ա . 20 ։ Բ . 1 . 8 . 12. 18 . Գ . 1 . 7. 14 ։

Հրեշտակ բառը՝ պատգամաւոր կնշանակէ . եւ աւետարանիչ , բուն պատգամաւոր բառերուն նշանակութիւնն ունի , որոնք առաքելոց իրենց առաքելական ընթացից մէջ ընկերացող , եւ անոնց ձեռօք եկեղեցիներուն վրայ տեսուչ դրուած մարդոց կտրուէին ։

Պօղոս առաքեալը այս առջին երէցներուն պաշտօնը մէկիկ մէկիկ կըհասկցընէ Տիմոթէոսի եւ Տիտոսի գըրած թղթերուն մէջ , որոնք երկուքն ալ երէց ձեռնադրուած էին , առաջինը Եփեսոսի վրայ , երկրորդը Կրետէի ։ Այս պաշտօններուն մէկն ալ ձեռնադրութեամբ քահանայութիւն՝ տալ էր , Ա. Տիմ. Ե. 22 ։

Ուստի սոսկ քահանային եւ եպիսկոպոսին մէջ տեղը եղած դասական որոշմունքը յառաքելածայէն հրամանաց է . որովհետեւ ՚ի սկզբանէ անտի այնպէս սահմանուած էր , եւ սահմանուած ատենէն ՚ի վեր եկեղեցւոյ սահմանադըրութեան հիմն էր ։

Նոյնպէս քահանայութիւն տալու եղանակը , այսինքն եպիսկոպոսին քահանայից ժողովոյն հետ , աղօթքով մէկտեղ ձեռք դնելն ալ յառաքելածայէն հրամանէն է . վասն զի քահանայական շնորհք և իշխանութիւն կբերէ . եւ եկեղեցւոյ ծագմանէն ՚ի վեր ալ կայ ու կայ ։

Քահանայութիւնը քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ նուիրապետական կարգմըն է եպիսկոպոսներու և քահանայներու , որ իրենց իշխանութիւնը Աստուծմէ դրուած եղանակով կամ արարողութիւնով մը կառնեն , և օրինաւոր կերպով առնողներն ալ չունեցողներուն կուտան ։

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ՝

եպիսկոպոսին և քահանային պաշտօնն է բոլոր սրբազան պաշտամունքները կատարել ․ եկեղեցւոյ հաստատ կերպով երբ յայտնութիւն ընդունած հաւատալիքները սորվեցընել , յայտնեալ վարդապետութիւնը ամեն կերպ յարձակումներէ պահպանել ։ Անոնք այս վարդապետութեան վրայ նորութիւն մը չունին , միայն թէ պարտաւոր են ամեն մէկը իրենց մասնաւոր եկեղեցւոյն անունովը ՝ այն եկեղեցւոյն ամեն ժամանակ ընդունած հաւատքը ցցընել ։ վարդապետութեանց մէջ՝ ամեն հովիւ իր եկեղեցւոյն ձայնը , արձագանգը և երևեցուցիչն է միայն ։

Սարկաւագութեան գալով , թէ առաքեալներէն սահմանուած ըլլայ , ինչպէս կպատմուի Գործ․ Զ․ 6․ և թէ Քրիստոս ինքը հաստատած ըլլայ , ինչպէս Հարց շատերը կկարծեն , արևելեան եկեղեցին սրբազան կարգ , այսինքն քահանայութեան երրորդ աստիճանը սեպած է ։ Սարկաւագներն ալ քահանաներուն պէս աղօթքով մէկ-

տեղ ձեռնադրութեամբ կբարձրանան այս կարգին ․ միայն թէ անոնց իշխանութիւնը քահանայից իշխանութեան պէս ընդարձակ չէ ․ և եպիսկոպոսները միայն քահանայութեան ամէն իշխանութիւններն ունին ։

Եկեղեցւոյ ծագմանէն 'ի վեր առաջին հովիւները քահանայից եւ սարկաւագաց հետ մէկտեղ իրար կուգային հաւատքի գէմ ծագած մոլորութիւնները հերքելու համար ։ Այս իրար գալերնին ժողով կըսուէր ։ Ասոնցմէ ոմանք տեղական էին , ոմանք ալ ընդհանրական կամ տիեզերական , ինչու որ բոլոր եկեղեցին կներկայացընէին ։

Այս ժողովներուն մէջ վարդապետական խնդիրներու վրայ կխօսէին , եւ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան համար կանոններ կհաստատէին ։

Վարդապետական խնդիրներու մէջ՝ եկեղեցւոյ առաջին հովիւները հերիք կսեպէին ամեն տեղ հաստատ կերպով ընդունուած վարդապետութիւնը մէջ բերել , եւ ոմանց եկեղեցւոյ մէջ խօսել ուղած նորաձև վարդապետութիւնները անով ջրել : Այսպէս Նիկիոյ և Կոստանդնուպօլսոյ տիեզերական ժողովները մինչև իրենց ատեն ծագած հերետիկոսներուն մերժած խնդիրներուն վրայ եղած աւանդական վարդապետութիւնը իրենց հանգանակին մէջ անցուցին :

Ժողովները, եկեղեցին կառավարելու համար եպիսկոպոսներուն տրուած աստուածային իշխանութեան զօրութեամբ՝ բարեկարգութեան համար կանոններ հաստատեցին : Անոնց վրայ ուրիշ տեղ կխօսինք . հոս միայն եկեղեցւոյ արտաքին կազմութեան վրայ քանի մը խօսք պիտի ընենք, որ հինգ պատրիարքութիւններու բաժնուեցաւ, և ասոնք ալ նախագահութիւններու, գաւառներու կամ մետրապօլիտներու, և թեմերու կամ եպիսկոպոսարաններու բաժնուեցան : Այս կարգադրութիւնները, անունները և իշխանութիւնները եկեղեցական սահմանադրութիւնք են :

Աստուծմէ հաստատուած միակ նուիրապետութիւնը քահանայութիւնն

է, որ եպիսկոպոսութեան, քահանայութեան և սարկաւագութեան կբաժնուի :

Եպիսկոպոսներուն իրաւունքներէն մէկն է իրենց իշխանութեան տակն եղած ժողովրդապետական բոլոր եկեղեցիները ներկայացընել, որոնցմէ կըկազմուի իրենց եպիսկոպոսական եկեղեցին, և այս եկեղեցւոյն մէջ ընդհատ ընդունուած հաւատքին համար վկայել : Ասանկ ամէն եպիսկոպոսներուն վկայութենէն վարդապետական խնդրոց վրայ եկեղեցւոյ հաստատուն և ընդհանուր վկայութիւնը առաջ կուգայ : Այս ընդհանուր և հաստատուն վկայութեան վրայ կապուած է եկեղեցւոյ անսխալութիւնը :

Թէ որ եկեղեցին անսխալ չըլլար, ըսել կուզեմ՝ ճշմարտութենէ կարենար մոլորիլ, ճշմարտութեան սիւն և հիմն չէր ըլլար . մարմնացեալ բանին՝ որ ճշմարտութիւն է, սուրբ և անարատ հարսը չէր ըլլար . Քրիստոս անոր հետ չէր ըլլար, և մինչև աշխարհիս վերջը անոր հետ ըլլալու խոստումը պահած չէր ըլլար . ինքը անոր գերագոյն քահանայապետը և գլուխն ըլլալէ , և հոգին սուրբ զանիկայ կառավարելէ դադրած կըլլար , և ա՛լ չէր գոյ ըլլար :

Ապա ուրեմն եկեղեցին անսխալ է , և իր առաջին հովիւներուն բերնովը ինքն է որ կխօսի , երբոր ամենքը մէկտեղ իրենց մասնաւոր եկեղեցիներուն կողմէն , և անոնց մէջ գտնուած քահանայներուն և սարկաւագներուն հետ միաձայն հաստատուն եւ ընդհանուր հաւատքը կցցընեն .

Ահա այսպէս եպիսկոպոսութիւնը ամէն ատեն ընդհանուր եկեղեցւոյ ներկայացուցիչն և արձագանգն ըլլալով , եկեղեցւոյ անսխալ գործիքն է .

Այս՝ միջոցով անսխալ են տիեզերական ժողովները :

Արեւելեան եկեղեցին եօթը տիեզերական ժողով կընդունի* .

Առաջին Նիկիոյ .
Առաջին կոստանդնուպօլսոյ .
Եփեսոսի .
Քաղկեդոնի .
Երկրորդ կոստանդնուպօլսոյ .
Երրորդ կոստանդնուպօլսոյ .
Երկրորդ Նիկիոյ .

Ուրիշ ամեն ժողովներն , որ՝ գումարուեցան թէ արեւելք և թէ արեւմուտք, մէկ կամ շատ պատրիարքներու , մէկ կամ շատ գաւառներու ժողովներ եղան , և տիեզերական եկեղեցին չներկայացուցին .

Եկեղեցւոյ բոլոր անդամները , մեռած ըլլան ողջ ըլլան , հերիք է որ եկեղեցւոյ անդամակցութեան յատկութիւնը չկորսնցընեն այս աշխարհիս կամ հանդերձելոյն մէջ , իրարու հետ հաղորդակցութիւն կունենան , այսինքն կրնան աղօթքով իրարու օգնել , և իրարու համար շնորհք խնդրել .

Այս կեանքէս հրաժարող և երկեանքն ընդունուող անդամները յաղթական եկեղեցին կկազմեն, որովհետև հաւատարմութեան խոստացուած պսակը ընդունեցին ։ Ողջ անդամներն ալ տեսանելի և շինուորեալ եկեղեցին կկազմեն, որովհետև տակաւին փորձութեանց դէմ կկռուին ։

---

* Հեղինակին հոս արեւելեան Եկեղեցի ըսածը միայն Յունականը հասկնալու է . որովհետեւ Հայաստանեայց եկեղեցին միայն երեք ժողով կընդունի տիեզերական , որք են Նիկիոյ Ա . Կոստ . Ա . և Եփեսոսի սուրբ ժողովները :

Եկեղեցւոյ անդամակցութիւնը հանդերձեալ կենաց մէջ կկորսուի դատապարտութեամբ․ այս աշխարհիս մէջ ալ հերձուածով, հերետիկոսութեամբ, ուրացութեամբ և բանադրանօք ։

Հերձուածողն ան է՝ որ եկեղեցւոյ օրինաւոր հովուաց իշխանութեան չըհնազանդելով անոնցմէ կբաժնուի ։

Հերետիկոսն ան է՝ որ յայտնուած և եկեղեցիէն վճռուած մէկ ճշմարտութիւնը յամառութեամբ կմերժէ, աւելցընելով, պակսեցընելով, կամ բոլորովին ուրանալով ։

Ուրացեալն ան է՝ որ յայտնապէս քրիստոնէութիւնը կուրանայ ։

Բանադրեալ է այն յանցաւորը՝ որ օրինաւոր իշխանութեան ձեռօք եկեղեցւոյ հաղորդութենէն կկտրուի ։

Ամէն բարի կամ չար քրիստոնեայ, որ այս չորս հանգամանքներէն մէկուն մէջ չէ, եկեղեցւոյ անդամ է ։ Բարի կամ չար կըսենք, որովհետև Քրիստոս մեզի սորվեցուց՝ թէ եկեղեցին դաշտի մը նման է, որուն մէջ բարի սերմին հետ խառն որոմն ալ կգտնուի, և պիտի գտնուի մինչև աշխարհիս վերջը ․ Մատ․ ԺԳ ։

Եկեղեցին իր արտաքին գոյութեան մէջ և կառավարութեանց հետ ունեցած յարաբերութեան մասին՝ ազատ ալ, պաշտպանութեան տակ ալ, հալածեալ ալ կրնայ ըլլալ․ և այս այլ և այլ վարչութեանց տակ ալ պարագայներուն համեմատ կրնայ ապրիլ ։ Թէ որ ազատ է, իր անդամները իբր քաղաքացի օրինաւոր իշխանութեանց հնազանդելու պարտաւոր են ․ թէ որ պաշտպանութեան տակ է, իր էական վարդապետութիւնները եւ սահմանները տէրութեան ձեռքը չպիտի տայ ․ թէ որ հալածանաց մէջ է, իր անդամները պէտք չէ որ օրինաւոր իշխանութենէն ապստամբին ։

Եկեղեցւոյ իշխանութիւնը ամէն կերպով եւ ամէն բանի մէջ հոգևոր է. Իր գլխաւորները արտաքին բաներու վրայ իշխանութիւն չունին, և ասոր անոր ու տէրութեանց դէմ ստիպում, դաւ և բռնութիւն բանեցնելու չեն ։

Եկեղեցւոյ կառավարութեան վրայ բողոքականաց եկեղեցեաց մէջ եղած տարբերութիւնները ։

Հռովմէական եկեղեցին իններորդ դարէն 'ի վեր կպնդէ՝ թէ Հռովմայ Պատրիարքը եկեղեցւոյ տեսանելի գըլուխ է յաստուածային իրաւանց եւ 'ի յաջորդութենէն սրբոյն Պետրոսի, որ՝ անոր խօսքին նայելով, եկեղեցւոյ գլուխ եւ Հռովմայ եպիսկոպոս էր ։

Այսօր ալ կաւելցընէ թէ Հռովմայ

հայրապետը բովանդակ եկեղեցւոյ անսխալ Ներկայացուցիչը և սուրբ Գրոց և կաթողիկէ աւանդութեան անսխալ մեկնիչն է. բոլոր եկեղեցիներուն վրայ գերագոյն իշխանութիւն ունի, եւ եպիսկոպոսներն անոր փոխանորդներն ըլլալով՝ իրենց բոլոր իշխանութիւնը անկէ կառնեն ։

Պետրոս առաքեալը թէ՛ եւ եկեղեցւոյ գլուխ եղած ըլլար, ասկէց չէր հետեւէր թէ այս յատկութիւնը Հռովմայ եպիսկոպոսին հաղորդուած է. ինչու որ աս պատուանունը կրնար Պետրոսի անձնական մէկ յատկութիւնն ըլլալ. եւ անհնար է հաստատել թէ առաքելոց անձնական յատկութիւնները իրենց կառավարած եկեղեցեաց եպիսկոպոսներուն անցած են ։

Բայց պէտք է առաջ ան ցցընել՝ թէ Պետրոս առաքեալը Հռովմայ եպիսկոպոս եղա՞ծ է. Արդ պատմութիւնը կըվկայէ թէ Լինոս եղաւ այն քաղաքին առաջին եպիսկոպոսը. և սուրբն Պետրոս նահատակուելու համար միայն գնաց հոն • և այն եկեղեցին Պօղոս առաքեալը հաստատեց • Ուրեմն Հռովմայ եպիսկոպոսները զիրենք Պետրոսի յաջորդ անոր համար կանուանեն , որովհետև Հռովմ նահատակուեցաւ , և ոչ թէ Հռովմայ եպիսկոպոս եղած ըլլալուն համար •

Դարձեալ , Պետրոս առաքեալը եկեղեցւոյ տեսանելի գլուխ եղած չէ , այլ միայն առաքելոց մէջ առաջին • Այս պատիւը անձնական էր անոր , և բնաւ գլուխ և ծայրագոյն իշխան բառերուն նշանակութիւնը չունի •

Հռովմէական եկեղեցին պապերուն պահանջումները Սուրբ Գրովք և աւանդութեամբ հաստատել կջանայ •

Սուրբ Գիրքէն մէջ բերած խօսքերնին իրենց տուած նշանակութենէն բոլորովին տարբեր նշանակութիւն ունին , ինչպէս որ կհաստատեն սուրբ Գրոց ուրիշ խօսքերը , և կվկայեն սուրբ Հարք , որ այն խօսքերը Պապերէն տարբեր կերպով մեկնած են •

Աւանդութեան գալով , Հռովմ

անանկ իրողութիւններ ու վկայութիւններ մէջ բերած է , որ կամ բոլորովին ինքը հնարած է , կամ այլայլած , խանգարած է , և կամ իրեն ուզած բանը չեն հաստատեր •

Ուստի Պապականները եկեղեցւոյ շինուածքը կտապալեն , որ միայն մէկ գլուխ մը ունի զՔրիստոս , որ միշտ իրեն հետ կընակի , և մէկ իշխանութիւն մը՝ քահանայութիւնը , որուն եպիսկոպոսները վաւերական իշխանութիւն ունին իրենց կարգին պատճառաւ , զոր՚ի գործ կդնեն յաստուածային իրաւանց իրենց ձեռնադրութեան զօրութեամբ , և ո՛չ թէ ուրիշ ո՛ր և իցէ մէկու մը հրամանաւ , և միայն մէկ անսխալութիւն մը , որ Հոգւոյն սրբոյ ներկայութիւնը տուած է իրեն •

Ընդհանուր եկեղեցին , որ թէ՛ հովիւներէն և թէ՛ հաւատացեալներէն կըբաղկանայ , Հոգւոյն սրբոյ ներկայութիւնը և օգնութիւնը կվայելէ , և յայտնեալ ճշմարտութեան համար տուած հաստատուն վկայութեամբը անսխալըլղալը կյայտնուի ։ Ցաստուածոյն [illegible] ժողովրդեան մէկ կեդրոն մը միայն ունի, զՔրիստոս և անոր ճշմարտութիւնը, որուն կվկայէ ամէն դարերու քրիստոնէից հաստատուն և տիեզերական ձայնը, որոյ մշտնջենաւոր արձագանգն է [illegible] ։

Ուրեմն կեդրոնական արտաքին իշխանութիւնը եպիսկոպոսութեան լրութեան մէջն է, որ մէկ է. և ամէն օրինաւոր եպիսկոպոսներն ունին, ինչպէս կըսէ սուրբն Կիպրիանոս ։

Հռովմայ եպիսկոպոսներուն պահանջումները կհակառակին այս ճշմարտութիւններուն, որոնց վկայած են տիեզերական ժողովները, և կաթուղիկէ աւանդութեան վկայ եղող սուրբ Հայրերը ։

Պապերն ու իրենց աստուածաբանները եկեղեցւոյ արտաքին կառավարութեան վրայ ալ ծուռ գաղափարունին՝ արտաքին զօրութիւններ ընծայելով անոր, որ կառավարութեանց դէմ գործածելու իրաւունք ունի եպիսկոպոսներուն և գլխաւորապէս Պապին միջոցաւ, որուն 'ի մարմնաւորս տեղապահներ են իշխանները և եպիսկոպոսներն ալ 'ի հոգևորս անոր տեղապահներն կամ փոխանորդներն են ։

Բողոքականներն ալ ուրիշ կերպով կհակառակին այս ճշմարտութեանց, քահանայութիւնը մերժելով ։ Անոնց կարծիքին նայելով, պաշտօնէութիւնը հաւատացելոց կարգմամբը կոչուի, և ձեռնադրութիւնը լոկ արարողութիւն մըն է, որ ո՛չ շնորհք կուտայ և ո՛չ իշխանութիւն ։

Ասանկ, բողոքական պաշտօնեայն պաշտամունք կատարելու համար կոչուած լոկ աշխարհական մըն է, և ո՛չ թէ աստուածային ձեռօք մը սրբագործեալ պաշտօններ ընդունող քահանայ մը, որով ո՛չ թէ Քրիստոսի կողմանէ կարգեցընէ և խորհուրդ կմատակարարէ, հապա հաւատացելոց կողմանէ. և ընդունուած է որ քանի մը առաւելութիւններ կուտայ անոր ։

Ճիշդը խօսելով, բնութիւնը բողոքական եկեղեցիներուն շատերուն մէջ ալ, սովորութիւն չըլլալով՝ պաշտօնեայն հաւատացեալներէն չկարգուիր, այլ ուրիշ մէկ քանի պաշտօնեայներէն, որ անոնք ալ առանց ժողովրդեան մասնակցութեան ընտրուած են։

Անանկ է նէ՝ այս օրուան օրս բողոքականաց մէջ տիրապէս ո՛չ քահանայութիւն կայ, և ո՛չ պաշտօնէութիւն, հապա միա՛ն հաւատացելոց ժողով մը, որ մէկ քանի պաշտօններ առած են ուրիշ հաւատացեալներէ, որոնք իրենց ընտրածնուն նոյն պաշտօնները տալու իրաւունքն իրենց կսեպհականեն։

Ասանկ պաշտօնեայներու ո՛չ աստուածային և ո՛չ մարդկային իշխանութիւն մը չկրնար տրուիլ, վասն զի ո՛չ ձեռնադրութիւն ունին և ո՛չ ճշմարիտ ընտրութիւն։ Դարձեալ չեն կրնար նոյն իշխանութիւնը իրենց սեպհականել առանց բողոքականութեան հիմնական մէկ սկզբունքը տապալելու, որուն նայելով ամէն հաւատացեալ պէտք է որ իր հաւատքը ինքնիրեն տրվէ

սուրբ Գիրքէն՝ ուղածին պէս հասկնալով զայն։

Բողոքական ընկերութիւններուն մէջ եկեղեցւոյ մի, սուրբ, կաթողիկէ եւ առաքելական նշաններէն մէկն ալ չեն տեսնուիր, որովհետև թէ՛ վարդապետութիւններնուն և թէ՛ կառավարութիւններնուն չեն յարմարիր բնաւ։

Անգղիական եկեղեցին եպիսկոպոսութեան, քահանայութեան եւ սարկաւագութեան երեք սրբազան կարգերը կընդունի. այս կարգերուն ձեռնադրութեամբ տրուիլն ալ կընդունի. այս երկուքին մէջ արևելեան եկեղեցւոյ համաձայն է՝ ձեռնադրութեան կնքոյն վրայ ունեցած կարծիքէն զատ, որուն վրայ վարը պիտի խօսինք։

Բայց ընդհանուր եկեղեցւոյ եպիսկոպոսական լրութեան կլլանայ եկեղեցւոյ հաստատուն եւ տիեզերական հաւատքը յանուն եկեղեցւոյն անսխալապէս ցընելու իրաւունքը. Յօդ. 21. եւ եկեղեցին ալ անսխալ չճանչնար, թէ եւ 'ի հասարակաց ժողովոց ինքնիրեններուն մէջ էքահանայութեան հաստատոյ առնէ․ Յոհ․ 20։

Աս տեղը հակառակութիւն կայ․ որովհետև վարդապետական իշխանութիւնը անխալ ըլլալով միայն կրնայ գոյ ըլլալ։

Անիրաւ է անսխալութիւնը այս կամ այն վարդապետութիւնը հաստատելու իրաւունք սեպելը․ ասիկայ Հռովմէականաց մոլորութիւնն է , որուն համար անշուշտ բողոքել ուզեց Անգղիական եկեղեցին․ Ուղղափառ վարդապետութեան նայելով՝ անսխալութիւնը ճշմարիտ եկեղեցւոյ մէկ առանձին պարգեւն է , որով յայտնեալ վարդապետութենէ բան մը չփոխեր՝ Քրիստոս իրեն գլուխ և սուրբ Հոգին իրեն առաջնորդ ունենալուն համար․ Ասկէց կհասկցուի՝ որ անտեղի չէ սորվեցընել թէ եկեղեցին իր հովիւներուն բերնովը կխօսի , և թէ եպիսկոպոսութիւնը՝ որ Աստուած հաստատեց եկեղեցին կառավարելու համար , անսխալ է երբոր այն եկեղեցւոյն անունովը խօսի , և անոր հաւատքը ցընէ․ թէ որ եկեղեցին անսխալ չըլլար , սուրբ Հոգիէն կառավարուած չէր ըլլար , թէ որ անոր հովիւները անոր անունովը խօսելու կարող չըլլային , անոր անսխալութիւնը միայն երևակայական կըլլար , և չէր կրնար յայտնի ըլլալ։

Է․

ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ
ԻՒ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՄԻՒՍ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ։

Հաւատամք մի մկրտութիւն ՚ի
թողութիւն մեղաց ․

Արևելեան եկեղեցին կհաւատայ թէ Քրիստոս եօթը սրբազան արարողութիւններ կամ խորհուրդներ դըրաւ , որք են մկրտութիւն , դրոշմ հաղորդութիւն , ապաշխարութիւն , կարգ՝, ամուսնութիւն , և. օծումն հիւանդաց · Այս սրբազան արարողութիւնները խորհուրդ (սաքրըման) ըսուած են արևմտեան եկեղեցւոյն մէջ · Արևելեան եկեղեցին միսթէր կկոչէ · որ նոյնպէս խորհուրդ կամ գաղտնիք ըսել է , և աստուածային շնորհաց մարդուս հոգւոյն վրայ ըրած գաղտնի ներգործութիւնը մեկնելէն աղէկ կբացատրէ · "

Խորհուրդ մը խորհուրդ ըլլալու համար երեք բան կպահանջուի · Ա · Աստուած սահմանած պիտի ըլլայ · Բ · զգալի նշան մը պիտի ըլլայ , որուն կից է շնորհքը , որ աղօթքով կտրուի · Գ · այն սրբարար նշանին միջոցաւ շնորհք մը պիտի տրուի · Քրիստոս , ինչպէս կդիտէ Ոսկեբերան , միայն հոգևոր բաներ տուաւ մեզի , նիւթական բաներու միջոցաւ · Հոգւին մարմնոյն հետ միացած ըլլալովը՝ մարդս նիւթաւոր է · անոր համար Քրիստոս իր պարգևները նիւթապէս , այսինքն մարդուս բնութեան յարմար միջոցներով տուաւ մեզի ·

Խորհուրդ մը մատակարարելու համար երեք բան պէտք է · Ա · նիւթ , այսինքն զգայարանաց տակ ինկող նշան մը · Բ · այս նշանը սրբացընելու համար աղօթք · Գ · օրինաւոր պաշտօնեայ մը , խորհրդաւոր արարողութիւնը հաստատուած ձևոյն համեմատ կատարելու համար ·

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ

Մկրտութիւնն է սրբազան արարողութիւն մը կամ խորհուրդ մը՝ Քրիստոսէ դրուած՝ անկէ առաջ գործուած մեղաց թողութեան , սկզբնական արատը սրբելու , և 'ի Քրիստոս վերածնեալ կենաց սկիզբը մեզի տալու համար ·

Մկրտութիւնը Քրիստոս ինքը հասստատեց . որովհետև իր առաքեալները մկրտելու խրկեց . « գնացէ՛ք . ըսելով անոնց , աշակերտեցէ՛ք զամենայն հեթանոսս , մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ » .

Մկրտութիւնը առաքելոց ատենէն 'ի վեր ամէն քրիստոնէից եկեղեցիներուն մէջ երեք անգամ ջրին մէջ ընկղմելով կըլլար , ձևն ալ հետը ըսելով , « յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ » . Զգալի նշանն է ջուրը . սրբարար աղօթքն է այս ձևը . « յանուն Հօր » և այլն . օրինաւոր պաշտօնեայն է եպիսկոպոսը կամ քահանայն , որովհետև Քրիստոս առաքելոց և անոնց յաջորդներուն ըսաւ . « գնացէք մկրտեցէք » և այլն . խորհուրդը կատարելու համար գրուած եղանակն է երեք անգամ ջրին մէջ ընկղմել .

Արևմտից եկեղեցիները շատ դարերէ 'ի վեր ընդունած են ջուրը մկրտուողին գլխուն վրայ թափելու , և սրսկելու սովորութիւնը , Քրիստոսի ըսած խօսքն ալ մէկտեղ ըսելով .

Նախնի եկեղեցւոյ մէջ միայն անկողին պառկող հիւանդները այս կերպով կմկրտէին . Ուստի թէպէտ այսպիսի մկրտութիւնը ըստ ինքեան վաւերական և ճշմարիտ է , ապա թէ ո՛չ նախնի եկեղեցին հիւանդութեանց ատենն անգամ չէր ընդունէր զանիկայ , այսու ամենայնիւ ստոյգ է որ թէ՛ հեղմամբ և թէ՛ սրսկմամբ մկրտելը օրինաւոր չէ , որովհետև հակառակ է առաքելական մէկ կանոնին , որ ամեն եկեղեցիներու մէջ պէտք է որ յարգի բանուի . Այս է արեւելեան ուղղափառ եկեղեցւոյն այս մասին վրայ ունեցած վարդապետութիւնը .

Մկրտութիւնը հարկաւոր է , վասն զի ըստ Յովհաննու . Գ . 5 . « Որ ոչ ծնցի 'ի ջրոյ և 'ի հոգւոյ , ո՛չ կարէ մտանել յարքայութիւնն երկնից » .

Մարդս մկրտութեամբ քրիստոնէական կենաց վերածնած ըլլալով , անհնար է երկու անգամ մկրտել զանիկայ , որովհետև ծնունդը մէկ անգամ միայն կըլլայ .

Հաւատացելոց տղաքը դեռ բանավարութիւննին չբացուած մկրտելու է․ որովհետեւ ծնողք կրօնից աստուածայնութեան հաւատալովնին՝ պէտք է որ հաւատքնին իբր Թանկագին ժառանգութիւն իրենց որդւոց հաղորդեն, իրենց հաւատքին մէջ մեծցընեն զանոնք, և առանց կրօնքի չթողուն մինչեւ այն հասակնին՝ որուն մէջ կիրքերը դիւրաւ կխաբեն Աստուծոյ եւ վերածնութեան շնորհքէն զուրկ՝ եւ ճշմարտութենէ ու բարիէն հեռի եղող մարդը ։

Եկեղեցին մշտնջենաւոր ընկերութիւն մը ըլլալով՝ պէտք է որ անոր անդամները իրենց որդիքներովը մշտնջենաւորին ։ Ուստի պէտք չէ որ իրենց որդիքը սատանային չար ազդեցութեան ներքեւը թողուն մինչեւ որ մեծնան՝ իրենց ուղածին պէս ինքնիրենց հաւատք մը ընտրելու կարող ըլլան, եւ կրից վատթար ներգործութեանց խաղալիկ ընեն զանոնք ։ Ասանկ ընելով յայտնի կցցընեն ծնողք թէ իրենց հաւատքին ճշմարիտ ըլլալուն վրայ տարակոյս ունին ։

Տղայոց մկրտութեան ատենը կնքահայր եւ կնքամայր կկենայ քովերնին, որ անոնց հոգեւոր հօր և մօր պէս են, որոնց պաշտօնն է բնական ծնողք չունեցող տղայոց քրիստոնէական դաստիարակութեանը հոգ տանիլ ։

Բանավարութիւննին բացուելնէն ետեւ մկրտուող տղայք ալ կնքահայր եւ կնքամայր կունենան, որոնք եկեղեցւոյն առջեւ նորահաւատներուն հաւատքին երաշխաւոր կըլլան ։

Արեւելեան եկեղեցին մկրտութիւն ընելու ատենը շատ հին եւ խորհրդոյն յարմար իմաստներ պարունակող արարողութիւններ ունի․ ինչպէս են երդուընցնել, խաչակնքել, եւ մկըրտուողին խաչ տալ, որ բոլոր կենացը մէջ ճիտը կախէ[*] ։

Մկրտութեան պաշտօնեայն թէպէտեւ եպիսկոպոսը եւ քահանայն է, բայց առաջին դարերուն մէջ սարկաւագներուն եւ աշխարհականներուն ալ մկրտելու թոյլ կուտային 'ի հարկաւորութեան պահու ։

---

[*] Յայտնի է որ թէ այս և թէ մկրտելոյն քով կնքամայր կենալու սովորութիւնը յունական է ։ Մ․ Թ․

Նաեւ կսորվըցընէ ուղղափառ եկեղեցին թէ Քրիստոսի համար մեռնողներն առանց մկրտուելու չկրցող մարդոց մարտիրոսութիւնը մկրտութեան տեղը կբռնէ ։

* * *

ԴՐՈՇՄԻՆ

ԿԱՄ ՍՈՒՐԲ ՄԻՒՌՈՆԻ ՕԾՄԱՆ ՎՐԱՅ

Արեւելեան եկեղեցին այս օծումը Քրիստոսէ հաստատուած սրբազան արարողութիւն մը կսեպէ՝ նոր մկրտուողներուն սուրբ Հոգի տալու համար ։

Ասոր ապացոյցը սուրբ Գրքին սա խօսքերէն կգտնէ . « Իբրեւ լուան՝ որ յԵրուսաղէմ առաքեալքն էին , թէ և 'ի Սամարիա ընկալան զբանն Աստուծոյ , առաքեցին առ նոսա զՊետրոս եւ զՅովհաննէս ։ Որք իջեալ կացին

յաղօթս 'ի վերայ նոցա , որպէս զի առցեն զՀոգի սուրբ . զի ցայնժամ՝ չեւ ես էր եւ ոչ 'ի վերայ միոյ նոցա հասեալ . բայց միայն մկրտեալք էին յանուն Տեառըն Յիսուսի ։ Յայնժամ՝ եդին զձեռս 'ի վերայ նոցա՝ եւ առնուին Հոգի սուրբ » . Գործ. Ը . 14 ։ Քրիստոսի համբարձմանէն ետեւ առաքեալները մէկէն սկսան աս սրբազան արարողութիւնը կատարել , որ աղօթքի եւ ձեռնադրութեան վրայ կկայանայ , և նոր մկրտուողներուն սուրբ Հոգի կուտայ ։

Պօղոս առաքեալը Եփեսոս երթալով՝ հոն Յովհաննու մկրտութեամբ մկրտուած տղէտ հաւատացեալներ գտաւ , որոնք « Մկրտեցան յանուն Տեառըն Յիսուսի ։ Եւ 'ի դնել 'ի վերայ նոցա Պօղոսի զձեռն , եկն Հոգին սուրբ 'ի վերայ նոցա » ։ Գործ. ԺԹ . 6 ։

Եբրայեցւոց թղթոյն մէջ Զ . 2 . Պօղոս առաքեալը մկրտութեան հետ ձեռնադրութիւն ալ կդնէ ։

Այս ձեռնադրութեան հետ զանազան արարողութիւններ ալ կային՝

դիտուած արդիւնքներուն համեմատ։

Դրոշմի առեն ձեռնադրութիւնը սուրբ իւղով օծման հետ մէկտեղ կըլլար։ Ասոր համար սուրբ հոգի տըրուիլը օծութիւն ըսուած է սուրբ գըրոց մէջ։ « Եւ դուք օծութիւն ունիք առ ՚ի սրբոյն, և գիտէք ամենեքին . . . Եւ օծութիւնն՝ զոր ընկալարուք ՚ի նըմանէ՝ բնակեսցէ ՚ի ձեզ »։ Ա. Յովհ. Բ. 20, 27։

Պօղոս առաքեալն ալ նոյն խօսքը կգործածէ. « Որ հաստատեացն զմեզ ձեօք հանդերձ ՚ի Քրիստոս, և որ օծ զմեզ, Աստուած է՝ որ և կնքեաց ըզմեզ, և ետ զառհաւատչեայ հոգւոյն ՚ի սիրտս մեր »։ Բ. Կորն. Ա. 21. 22.

Հոգւոյն սրբոյ տուչութիւնը այլաբանօրէն օծութիւն կկոչուի այս տուչութեան նշանին պատճառաւ, որ է արտաքին օծումը ձեռնադրութեամբ և աղօթքով մէկտեղ։

Արեւելեան եկեղեցին խորհրդոյն այս երեք էական յատկութիւնները պահած է, և կհրամայէ որ օծումը

երախային սրտին, ականջներուն, աչքերուն, բերնին, ոտքերուն, և ձեռքերուն վրայ ըլլայ*, որպէս զի բովանդակ մարդը իր հոգեւոր վերածնութենէն ետեւ օծուի. օրհնուած անուշահոտ իւղ կգործածէ՝ որ միւռոն կըսուի, կպատուիրէ որ օծումը անմիջապէս մկրտութենէ ետեւ ըլլայ. բոլոր քահանայներուն օծելու իշխանութիւն ունենալը կճանչնայ. կսորվեցընէ թէ դրոշմը, այսպէս ըսենք, մկրտութեան կատարումն է, հոգւոյն սրբոյ կնիքը կտըպաւորէ ՚ի մեզ, ուստի եւ անհնար է կրկնել զայն։

---

* Մեր Եկեղեցւոյ սովորութիւնն է ասոնց հետ հոտոտելիքը եւ քամակն ալ օծել։ Մ. Թ.

* * *

ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Հաղորդութիւն կըսուի Քրիստոսի մարմնոյ եւ արեան աստուածութեան հետ միացած խորհուրդը, որ ճաշակողներուն հոգւոյն կհաղորդուի ընդ տեսակաւ հացի եւ գինւոյ ։

Քրիստոս այս խորհուրդը աշակերտներուն հետ ըրած վերջին ընթրեաց մէջ հաստատեց՝ երբոր օրհնած հացն ու գինին անոնց տալով ըսաւ ․ « Առէ՛ք կերայք, այս է մարմին իմ ․ արբէ՛ք 'ի դմանէ ամենեքին, զի այդ է արիւն իմ նորոյ ուխտի, որ 'ի վերայ բազմաց հեղանի 'ի թողութիւն մեղաց ։ Զայս արասջիք առ իմոյ յիշատակի » ։ Մատթ․ ԻԶ․ 26 ։ Մարկ․ ԺԴ․ 22 ։ Ղուկ․ ԻԲ․ 19 ։

Առաքեալները հնազանդեցան իրենց վարդապետին հրամանին . հաւատացեալներուն հետ իրար կուգային, հացը եւ գինին կսրբագործէին, և հաւատացելոց կբաժնէին իբր մարմին և արիւն Քրիստոսի, Ա․ Կորն․ Ե․ 16 ․ ԺԱ․ 20 ։ Ասիկայ կընէին անոր չարչարուած մարմնոյն և թափած արեան, այսինքն Գողգոթայի վրայ ըրած պատարագին յիշատակին համար ։ Ուստի անոնց կատարած ընթրիքը Քրիստոսի խաչին վրայ մատուցած պատարագին խորհրդաւոր կատարումն էր, բայց մարմնոյ և արեան իրականութիւնը չէր մերժեր ։

Արեւելեան եկեղեցին այս առաքելական վարդապետութիւնը պահեց ․ կը հաւատայ թէ հացին և գինւոյն սրբագործութենէն ետև՝ Քրիստոսի մարմինը և արիւնը իրապէս և գոյացաբար ներկայ են հաղորդութեան մէջ, և հացն ու գինին այնուհետև գոյացաբար չկան, այլ ըստ երեւոյթին միայն, այսինքն զգայարանաց տակ ինկած յատկութիւնները միայն կմնան ։

Իսկ թէ ի՛նչ կերպով է մարմնոյ և արեան այս ներկայութիւնը, կհաւատայ թէ անոնք զգալի և բնական կերպով ներկայ չեն, այլ հոգեւորապէս, այսինքն՝ մեր զգայարանաց տակ չեն իյնար, եւ յարուցելոյն Քրիստոսի մարմնոյն պէս հոգեւորեալ կերպով կկենան անոնց մէջ ։

Կհաւատայ թէ հացն ու գինին սրբագործուելէն ետև «էութենապէս» մարմին եւ արիւն Քրիստոսի կըլլան իրենց տեսակաց ներքեւ, եւ Աստուածութիւնն ալ անոնց հետ միացած ըլլալով՝ Քրիստոսի անձը ինչպէս երկինքը՝ նոյնպէս և հաղորդութեան մէջ երկրպագելի է ․ հիւանդներուն համար սուրբ հաղորդութիւն կրնայ պահուիլ ․ կրնանք առաջին քրիստոնէից պէս ասոր անոր տունը տանել զայն ․ ո՛չ միայն հաւատք ունեցողները՝ այլ եւ չունեցողներն ալ կրնան գոյացապէս և իրապէս ճաշակել զայն, միայն թէ հաւատքով չճաշակողները իրենց դատաստանը և դատապարտութիւնը կուտեն՝ ըստ բանի սրբոյն Պօղոսի ։

Կհաւատայ թէ հաւատացեալները երկու տեսակէն՝ հացէն եւ գինիէն մէկտեղ հաղորդուելու են, եւ զանոնք գինւոյն տեսակէն զրկելը քրիստոսի

յայտնի խօսքին դէմ է ․ « Արբէք ՚ի դմանէ ամենեքեան ․ այդ է արիւն իմ նորոյ ուխտի », եւ այլն ։

Սուրբ հաղորդութիւնը կատարելու կերպին վրայ խօսելիքնիս գործոյս պատարագին մասին կթողունք ։

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ասիկայ խորհուրդ մը կամ սրբազան արարողութիւն մըն է՝ Քրիստոսէ դըրուած՝ մկրտութենէ ետև գործուած մեղաց թողութեան համար ։

Առաքեալները՝ և ՚ի դէմս նոցա՝ անոնց յաջորդ քահանայները մեղաց արձակում տալու կամ չտալու իշխանութիւն առին՝ երբոր իրենց աստուածային վարդապետը վրանին փչելով ըսաւ ․ « Առէ՛ք հոգի սուրբ ․ եթէ ումեք թողուցուք զմեղս՝ թողեալ լիցի նոցա․ եթէ զուրուք ունիցիք՝ կալեալ լիցի » Յովհ․ Ի․ 22․23։ « Ամէն ասեմ ձեզ, զոր կապիցէք յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս, և զոր արձակիցէք յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս » ․ Մատթ․ ԺԸ․ 18։

Մեղքերու թողութիւն կտրուի կամ չտրուիր քահանայական կարգ ունեցողներուն տուած վճռով։ Այս վճիռը կրնայ կապել կամ արձակել, ուստի պէտք է որ դատին տեղեակ ըլլալով տրուի․ և անհնար է աս բանս ըլլալ առանց մեղաւորին մեղքը և վիճակը գիտնալու։ Այս գիտութիւնը մեղաւորին իր մեղքերը պատմելովը կրնայ ըլլալ, և աս է խոստովանանք ըսածնիս։

Արևելեան եկեղեցին խոստովանանքը էական գործողութիւն կհամարի ապաշխարութեան խորհրդոյն՝ այսինքն քահանայն իր վճիռը տալու կարող ըլլալու համար․ և ըստ ինքեան Աստուծմէ սահմանուած կերպէ զայն։ իսկ խոստովանանքին կերպին մէջ եղած ամէն ձևերը եկեղեցին դրած է։

Խոստովանանքը առաջին դարերուն մէջ հրապարակաւ կըլլար․ եպիսկոպոսները կամ քահանայները հրապարակաւ կուտային իրենց վճիռը։ Խոստովանելու պարտք կդրուէր անոնց վըրայ՝ որ յայտնի գայթակղութեան մեղքեր գործեր էին, և հրապարակաւ ապաշխարանքներ կդնէին անոնց վըրայ։ Ուրիշ մեղք գործողները իրենք իրենց խղճմտանքնուն մէջ կքննէին թէ սուրբ խորհրդոյ մօտենալէ առաջ խոստովանելու բան մը ունի՞ն։ Բայց որովհետև մարդս իր վիճակը ինքնիրեն քըննած ատենը սովորաբար կխաբուի, ուստի ամենքը կստիպուէին քահանայներուն երթալ, իրենց խղճմտանքին վիճակը անոնց հասկցընել։ Աս էր նախնի եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը․ և աս է տակաւին արևելեան ուղղափառ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը։

Հրապարակական խոստովանութեան վրայ եղած եկեղեցական կանոնները չափաւորուեցան, որովհետև կրնային մեծամեծ անտեղութեանց պատճառ ըլլալ ։ Բայց արեւելեան ուղղափառ եկեղեցին պահած է աս հրապարակական ապաշխարութիւնը քանի մը քաջածանօթ եւ ըստ օրինի հաստատուած մեղքերու համար ․ մէկալնոնց համար ալ սա կանոնն ունի ․

Հաղորդութեան պատրաստուողները ամէնքն ալ պէտք է որ իրենց մեղքերը քահանային առջեւը խոստովանին ։

Խոստովանանքը եկեղեցին կըլլայ , քահանային առջեւը , որ փիլոն հագած կըլլայ՝ ՚ի նշան իր պաշտաման՝ եւ յօրինակ խաչեալ փրկչին ։

Խոստովանանքը մեղքերնիս պատմելով կըլլայ ՝ հետը զղջում եւ վարքերնիս շտկելու առաջադրութիւն ալ ունենալով ․

Խոստովանանքի ատեն պէտք չէ քննել ան մանրամասն պարագայները՝ որ ապաշխարողին հանգամանքը բնաւ չեն փոխեր , վասն զի աս հանգամանքը գլխաւորապէս մեղաւորին իր յանցանքը խոնարհաբար պատմելուն եւ

սրտանց զղջալուն վրայ կկայանայ ։

Խոստովանահայրը կրնայ ապաշխարութեան կանոնաց համեմատ այլ եւ այլ ապաշխարանքներ դնել խոստովանորդւոյն ․ կամ թէ ապաշխարողին կամքին ձգել՝ որ պէտք եղած ապաշխարանքը քաշելու հոգ տանի ․

Ասանկով արեւելեան արդի եկեղեցւոյն խոստովանութեան կերպին վրայ ունեցած կանոնը՝ նախնի եկեղեցւոյն հրապարակական խոստովանութիւնը վերնալէն ետեւ ունեցած կերպին ըստ կարի կմօտենայ ։

Ապա ուրեմն ապաշխարութեան խորհուրդը կկայանայ Ա․ ապաշխարողին խոստովանութեան ․ Բ․ քահանային վճռոյն վրայ ։

Խոստովանանքը թէ որ զղջմամբ չըլլայ , ճշմարիտ չէ ։

Բայց մեղաց թողութեան համար յայտնի խոստովանութիւն հարկաւոր չէ , թէ որ ընել կարելի չըլլայ ։

ԿԱՐԳ ԿԱՄ ՔԱՀԱՆԱՅՈՒԹԻՒՆ

Ասիկայ սրբազան արարողութիւն մը կամ խորհուրդ մըն է՝ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսէ դրուած՝ իր քահանայութիւնը եկեղեցւոյ մէջ մշտնջենաւորելու՝ այսինքն սովորեցընելու, խորհուրդներով շնորհք տալու, եւ հաւատացելոց ժողովը կառավարելու իշխանութիւն տալու համար։

« Այսպէս համարեսցին զմեզ մարդիկ, իբրեւ զպաշտօնեայս Քրիստոսի եւ հազարապետս խորհրդոցն Աստուծոյ »։ Ա. Կորըն. Դ. 1։ « Զգոյշ կացէք անձանց եւ ամենայն հօտին, յորում եդ զձեզ Հոգին սուրբ տեսուչս հովուել զեկեղեցին Տեառն, զոր ապրեցոյց արեամբ իւրով »։ Գործ. Ի. 28։

Կարգին զգալի նշանը ձեռնադրութիւնն է. « Մի՛ անփոյթ առներ զշնորհսն որ 'ի քեզ են, որ տուաւ քեզ մարգարէութեամբ 'ի ձեռնադրութենէ երիցութեան »։ Ա. Տիմ. Դ. 14։ « Յիշեցուցանեմ քեզ արծարծել զշնորհսն Աստուծոյ՝ որ են 'ի քեզ 'ի ձեռնադրութենէ ձեռաց »։ Բ. Տիմ. Ա. 6։

Առաքեալը քահանայից ժողովոյն հետ ձեռք դրեր էր իր աշակերտին վրայ, եւ այն ձեռնադրութիւնը շնորհ բերեր էր այն աշակերտին. Պօղոս առաքեալը նոյն Տիմոթէոսին կգրէ։ « Ձեռս վաղվաղակի յումեք վերայ մի՛ դնիցես »։ Ա. Տիմ. Ե. 22։

Եկեղեցւոյ վրայ խօսուած գլխոյն մէջ, երիցութեան երեք դասակարգին՝ այսինքն եպիսկոպոսութեան, քահանայութեան եւ սարկաւագութեան վրայ ուղղափառ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը մէջ բերած ենք։ Այս վերի վկայութիւններն ալ կարգին նշանը ո՛րն ըլլալը ցուցընելու համար դրինք։ Յայտնի է թէ այս նշանը եպիսկոպոսին ձեռնադրութիւնն է, որուն հետ քահանայական ժողովն ալ կրնայ ձեռք դնել։

Այս նշանը իրեն հետ եղած աղօթքովըկ սրբանայ։

Քահանայութեան կարգը մատակարարելու այս միջոցը սկիզբէն 'ի վեր գործածական ըլլալով՝ արեւելեան եկեղեցին Քրիստոսէ հաստատուած կընկալէ զայն։ Իրօք ալ ան միայն կրնար սուրբ Հոգւոյն շնորհքը բերող արարողութիւն մը հաստատել։ Արդ՝ վերը մէջ բերուած վկայութիւններէն կտեսնուի որ սուրբ Հոգին ինքն է ձեռնադրութիւններուն քահանայութիւն տուողը։ Նոյնպէս Պօղոս առաքեալը մեզի կսորվեցընէ թէ Քրիստոս ինքը հաստատեց զանազան աստիճանի հովիւներ՝ իր եկեղեցին կառավարելու համար։ Եփես. Դ. 11. 12։

Նաև կտեսնուի վերի վկայութիւններէն՝ թէ յաջորդները առաքեալներուն ու կատարեալ քահանայական կարգ ունեցողներն՝ այսինքն եպիսկոպոսներն էին։ Ասոր համար արեւելեան եկեղեցին կըհաւատայ թէ կարգին պաշտօնեայն եպիսկոպոսն է, և թէ առանց եպիսկոպոսին ձեռնադրութեան՝ քահանայութիւն տրուիր։

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

Ամուսնութիւնը երեք կերպով կնկատուի. մէկ մը՝ երբ բնական դաշինք առն եւ կնոջ մէջ. մէկ մ'ալ՝ երբ քաղաքական դաշնադրութիւն, երբոր քաղաքական իշխանութիւնը բնական դաշնադրութեան վրայ հրապարակական և օրինական կնիք մ'ալ աւելցընէ. երրորդ՝ երբ խորհուրդ կամ սրբազան արարողութիւն, երբ այր և կին կրօնապէս ըստ օրինաց եկեղեցւոյ կըմիանան։

Քրիստոնէից մէջ այս վերջին ամուսնութիւնը միայն օրինաւոր է. վասն զի Քրիստոս անանկ սահմանեց թէ առն եւ կնոջ միաւորութիւնը օրինաւոր ըլլալու համար կրօնական ըլլալու է։ Այս է արեւելեան եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը. որ Քրիստոսէ հաստատուած քրիստոնէական ամուսնութեան սահմանադրութեանը վրայ ունեցած հաւատքը Պօղոս առաքելոյն հետեւեալ խօսքերուն վրայ կհաստատէ ։ « Թողցէ այր զհայր և զմայր իւր, և երթիցէ ըզհետ կնոջ իւրոյ, եւ եղիցին երկոքին 'ի մարմին մի ։ Խորհուրդս այս մեծ է, բայց ես ասեմ 'ի Քրիստոս և յեկեղեցի » · Եփես · Ե · 31 · 32 ։ Ուրեմն 'ի Քրիստոս եւ յեկեղեցի ամուսնութիւն մը կայ, որ բնական սոսկ միաւորութենէ տարբեր է · եւ ատ է որ Պօղոս առաքեալէն Խորհուրդ կկոչուի ։ Առաքեալը այս ամուսնութեան վրայ այնպէս կխօսի՝ որպէս թէ իր ժամանակն ալ կեցած սահմանադրութիւն մըն էր ։ Արդ՝ սկիզբէն 'ի վեր առաքելոց 'ի գործ դրած բանը՝ Քրիստոսէ ծագումն առած աստուածային սահմանադրութիւն մը եղած կըլլայ ·

Արեւելեան եկեղեցին ամուսնութիւնը ամէն մարդու վրայ դրուած պարտք չսեպեր · կհաւատայ թէ կուսութիւնը՝ երբոր կրօնապէս և գերբնական պատճառներով պահուի՝ ամուս

նական վիճակէն գերազանց է, ըստ բանից սուրբ գրոց ։ « Ոչ ամենեքեան բաւական են այդմ բանի, այլ որոց տուեալ է » · Մատթ · ԺԹ · 11 ։ « Բայց ամուրեացն և այրեացն ասեմ · լաւ է նոցա եթէ կացցեն իբրեւ զիս ։ Ապա թէ ոչ ունիցին ժուժ՝ ամուսնասցին · զի լաւ է ամուսնանալ՝ քան զխեռնուլ · Որ անկինն է՝ հոգայ զՏեառն, թէ ո՞րպէս հաճոյ լիցի Տեառն · և որ կանամբին է՝ հոգայ զաշխարհիս, թէ ո՞րպէս հաճոյ լիցի կնոջ իւրում ։ Որ ամուսնացուցանէ զկոյսն իւր՝ բարւոք առնէ · և որ ո՛չ ամուսնացուցանէ՝ լաւ եւս առնէ » · Ա Կորնթ · Է ։

Բայց սակայն արեւելեան եկեղեցին որչափ որ կուսակրօնութիւնը ամուսնական վիճակէն գերազանց կսեպէ, [illegible] վիճակ մը համարած է զայն · անոր համար մէկուն վրայ ալ կուսակրօն ըլլալու պարտք չդներ ։ Նոյնպէս ամուսնութիւնն ալ սուրբ վիճակ մը կըսեպէ, և կհաւատայ թէ միայն բարձր և քրիստոնէական պատճառներով կըլնայ մէկը ամուսնութենէ հրաժարիլ ։

Ամուսնութեան արտաքին նշանը ամուսնացելոց միաւորութիւնն է . այս միաւորութիւնը աղօթքով սրբուելով՝ փեսային ու հարսին մասնաւոր շնորհք կուտայ իրենց ընդունած վիճակին համար . եւ պաշտօնեայն ալ անոնց միաւորութիւնը աղօթքով սրբող քահանայն է ։

Ամուսնութիւնը երբոր մէկ մը ըստ օրինաց կկատարուի՝ ա՛լ անքակտելի է՝ Աստուծոյ սա խօսքին համեմատ . « Զոր Աստուած զուգեաց, մարդ մի՛ մեկնեսցէ » . Մատթ . ԺԹ . 6 ։ Նոյն ճշմարտութիւնը սուրբ գրոց ուրիշ շատ տեղերէն ալ կսորվինք . Մարկ . Ժ . 2 . 9 . 11 . 12 ։ Ղուկ . ԺԶ . 18 ։ Ա . Կորնթ . Է . 10 . 11 ։

ՕԾՈՒՄՆ ՀԻՒԱՆԴԱՑ

Հիւանդաց օծումը սրբազան արարողութիւն մը կամ խորհուրդ մըն է՝ Աստուծմէ դրուած՝ հիւանդաց հոգեւոր ու մարմնաւոր առողջութեան համար ։

« Հիւանդանայցէ ոք 'ի ձէնջ , կըսէ Յակոբոս առաքեալը , կոչեսցէ զերիցունս եկեղեցւոյն , և արասցեն 'ի վերայ նորա աղօթս , օծցեն իւղով յանուն տեառն . և աղօթքն հաւատովք փրկեսցեն զաշխատեալն , և յարուսցէ զնա տէր , եւ եթէ մեղս ինչ իցէ գործեալ՝ թողցի նմա » ։ Յակ . Ե . 14 . 15 ։

Քրիստոսի մահուանէն առաջ ալ՝ Առաքեալներն հիւանդները՝ օծելով կբժշկէին . Մարկ . Զ . 13 ։

Ապա ուրեմն այս օծումը՝ որ աղօթքով կսրբանայ , Աստուծմէ սահմանուած արարողութիւն մըն է , Առաքելոյ ժամանակէն 'ի վեր կգործածուէր, և մասնաւոր շնորհք մը կբերէր։ Ուստի Արևելեան եկեղեցին Աստուծմէ դրուած խորհուրդ կճանչէ զայն։

Յակոբոս առաքեալը յայտնապէս կցցնէ Ա. թէ այս խորհրդոյն նշանը իւղով օծումն է. Բ. թէ այս նշանը աղօթքով սրբուելու է. Գ. թէ օծման պաշտօնեայն քահանայն է. Դ. թէ այս օծումը հոգևոր ու մարմնաւոր շնորհք կբերէ։ Արևելեան եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն ալ այս է։

◆

ԽՈՐՀՐԴՈՑ ՎՐԱՅ ՔՐԻՍՏՈՆԷԻՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԵՂԱԾ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա. Ընդհանրապէս խորհրդոց վրայ եղած տարբերութիւնները։

Հռովմէական եկեղեցին սաքրըման անունով Աստուծմէ հաստատուած եօթը արարողութիւններ ընդունած է, որոնք արևելեան ուղղափառ եկեղեցին միսթէր կկոչէ*։ Ինչպէս որ Աստուծմէ սահմանուած կհամարի զանոնք, նոյնպէս կընդունի թէ աղօթքով սրբուած զգալի նշաններ են՝ որ շնորհք կբերեն։ Միայն թէ խորհրդոց մատակարարութեան մէջ մեծամեծ մոլորութիւններ ընդունած է, որոնց վրայ վարը պիտի խօսինք.

---

* Թէ՛ «սաքրըման» և թէ՛ «միսթէր» բառը խորհուրդ կթարգմանուի 'ի մեզ. միայն թէ «միսթէր» բառը խորհուրդէն 'ի զատ «գաղտնիք» ալ նշանակելով՝ եկեղեցւոյ խորհրդոց մարդուս հոգւոյն վրայ ըրած գաղտնի ներգործութիւնը «սաքրըման» բառէն լաւ կբացատրէ։

Ծ. Թ.

Անգղիական եկեղեցին միայն մկրտութեան ու հաղորդութեան կուտայ խորհուրդ անունը. մէկալ հինգ արարողութիւնները, որոնք աստուածային ճանչցած են արեւելեան եւ հռովմէական եկեղեցիք, Առաքելոց ապականեալ նմանողութենէ առաջ եկած, կամ թէ սուրբ գրոց մէջ ընդունուած կենաց վիճակներ, բայց խորհրդոց բնութիւն չունեցող բաներ կը սեպէ. Յօդ. ԻԵ. Բայց եւ այնպէս կ'ընդունի թէ այս արարողութիւնները շնորհք կբերեն. Կհաստատէ թէ ձեռնադրութիւնը քահանայութիւն կուտայ. Յօդուած ԼԶ. Եւ եպիսկոպոսին, քահանային ու սարկաւագին ձեռնադրութեան արարողութեան մէջ կցուցնէ թէ ձեռնադրութիւնը կարեւոր է կարգ տալու համար. Դրոշմի արարողութեան մէջ՝ եպիսկոպոսը ձեռքը ենթակային վրան կդնէ աղօթքով մէկտեղ, խնդրելով որ Հոգին սուրբ դրոշմելոյն վրայ իջնէ. Պսակի ատենը՝ քահանայն ամուսնական միութիւնը աղօթքով կօրհնէ. եւ այս սուրբ միութեան հետ շնորհք ալ տրուած կը ճանչնայ. Հիւանդաց այցելութեան արարողութեան ատենը քահանայն անոնց համար կաղօթէ միայն, բայց պատուէր ունի խոստովանցնել զանոնք ու մեղքերնուն արձակում տալ, որ շնորհք բերող արտաքին արարողութիւն մը ըսել է.

Ուստի կրնանք ըսել՝ թէ անոնց Ժամագիրքը Հասարակաց յօդուածներուն մերժած հինգ արարողութիւններէն գոնէ չորսը պահած է. Հիւանդաց օծումէն զատ մէկալնոնք քիչ ու շատ պահուեցան, եւ շնորհք բերելնին ճանչցան. Արդ ի՞նչ է շնորհք բերող արարողութիւնը, եթէ ոչ Աստուծմէ հաստատուած արարողութիւն մը. Մարդկային սահմանադրութիւնը շնորհք ընդունելու պատրաստութեան միջոց կրնայ ըլլալ, բայց ինքնին շնորհք չկրնար բերել. Ուրեմն անգղիական եկեղեցին պէտք է որ իր Ժամագիրքը Երեսուն և ինն յօդուածձերուն հետ միաբանէ, և հիմակուան խոստովանածէն աւելի լուսաբանէ և ճշդէ իր վարդապետութիւնները ։ Առաքելեան և հռովմէական եկեղեցեաց խորհուրդ մատակարարելու ատենը գործածած օծումը վերցուցած ըլլալով՝ անտարակոյս այս արտաքին նշանը ակնարկել կուզէ՝ երբ հաւատոյ ԻԵ․ Յօդուածին մէջ կպնդէ թէ խորհրդոց կարգէն դուրս եղած հինգ արարողութեանց շատերուն մէջ առաքելոց ապականեալ նմանողութիւն մը կգտնէ ։ Ասով անգղիական եկեղեցւոյ վերանորոգիչները կպարսաւեն միւս ամէն եկեղեցիները՝ որ օծումը առաքելական և առաքելոց ձեռօք Քրիստոսէ ընդունուած սովորութիւն կսեպեն ։ Իրօք իրենք ալ կընդունին թէ օծումը առաքելական սովորութիւն է, միայն թէ անոր նմանողութիւնը ապականեալ է կըսեն ։ Ի՞նչ բանի մէջ է այս կարծեցեալ ապականութիւնը․ Ի՞նչ բանի մէջ կտարբերի հիմակուան օծումը առաքելոց ժամանակի օծումէն․

Հաւատոյ Երեսուն և ինն յօդուածոց հեղինակներն ասոր ըսելիք մը չունին ։ Ուրեմն իրենց այդ խօսքը պարապ խօսք մըն է, և բողոքականաց մոայ հետևելով ատանկ մէկ առաքելական սովորութիւնը անխորհրդաբար ջնջած են պատճառելով թէ խանգարուած է, բայց չեն կրնար ցըցընել թէ ի՞նչ բանի մէջ է այդ խանգարմունքը ։

Բողոքականները բոլորովին կմերժեն այս հինգ արարողութիւնները, որոնց վրայ անգղիական եկեղեցին անկատար ու հակասական վարդապետութիւն ունի ։ Միայն երկու խորհուրդ կընդունին, մկրտութիւն և ընթրիք․ այս վերջինն ալ քահանայութիւն չունենալնուն համար լոկ արտաքին արարողութիւն մըն է․ վասնզի սուրբ հաղորդութեան միակ պաշտօնեայն քահանայն է, և բողոքականութիւնն ալ քահանայութիւնը ջնջած է ։ Մկրտութիւնը ամեն մարդ հաւասարաբար կարենալով ընել՝ երբ ջուրը մկրտուողին անձին դպչի և խորհրդոյն ձևը զրուցուի, բողոքականաց մկրտութիւնը ճշմարիտ խորհուրդ է եւ պէտք չէ կրկնել՝ քանի որ օրինաւոր կերպով եղած ըլլալուն վրայ տարակուսութիւն կայ ։

Ասպա ուրեմն բողոքականները թէպէտեւ երկու խորհուրդ ունինք կըսեն, բայց իրօք մէկ հատ մը ունին ։

* * *

Բ․ Մկրտութեան վրայ եղած տարբերութիւնները ։

Բողոքականները ընդհանրապէս ոռոգմամբ կմկրտեն, այսինքն ջուրը երախային վրայ կցանեն սա ձեւը զրուցելով․ « Ես մկրտեմ զքեզ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ » ։ Հռովմէական եկեղեցին հեղմամբ կմկրտէ, այսինքն ջուրը երախային գլխուն վրայ կթափէ վերի ձեւն ալ մէկտեղ ըսելով ։ Այս սովորութիւնը մինչեւ հնգետասաներորդ դարը ամէնէն ընդունուած չէր արեւմտից մէջ, ինչպէս կտեսնուի հին ատենի մաշտոցներէն․ չորեքտասաներորդ դարուն մէջ տակաւին երեք անգամ ընկղմելով կմկրտէին արեւմտից մէջ ։

Անգղիական եկեղեցին կպատուիրէ որ երախայն թէ որ տղայ է ջրին մէջ ընկղմեն․ թէ որ չափահաս է՝ ջրին մէջ ընկղմելն ալ ներելի է, վրան ջուր թափելն ալ․ Ե․ Ժամագիրք ։ Ասկէց կրնանք հաստատել թէ անգղիական եկեղեցւոյ մկրտութիւն ընելու օրինաւոր եղանակը ընկղմելն է ։

Արեւելեան եկեղեցւոյն պէս երեք անգամ ընկղմել չպատուիրեր, բայց չարգիլեր ալ ։

Ասկէց կստուգենք թէ անգղիական եկեղեցին թէ որ իր Ժամագրքէն համեմատ վարուի, մկրտութիւն ընելու մէջ՝ արեւմտեան բոլոր եկեղեցիներէն աւելի ինքը մօտ կըլլայ արեւելեան եկեղեցւոյն ։

Վերն ըսինք թէ մկրտութիւնը՝ հեղմամբ ալ, սուզմամբ ալ, և միայն ընկղմամբ ալ ըլլայ, վաւերական է, այսինքն ճշմարիտ մկրտութեան արդիւնք կբերէ, բայց օրինաւոր չէ· որովհետև մասնաւոր եկեղեցիները խորհրդոց մատակարարութեանը մէջ առաքեալներէն հաստատուած և անոնց ժամանակէն ՚ի վեր ՚ի գործ դրուած կարգը փոխելու իրաւունք չունին։

* * *

Գ. Դրոշմին վրայ եղած տարբերութիւնները։

Արևելեան եկեղեցին կսորվեցընէ՝ թէ դրոշմը մկրտութենէ ետև մէկէն ըլլալու է, և թէ քահանայներն ալ եպիսկոպոսներուն պէս կրնան այս խորհուրդս կատարել· կսորվեցընէ թէ դրոշմին արտաքին նշանը մարմնոյն զանազան մասանց վրայ եղած օծումն է։

Հռովմէական եկեղեցին մկրտութիւն ըլլալու առենը մարմնոյն զանազան մասերը օծելը պահած, և այս օծումը քահանայն կընէ· բայց ասիկայ զատ կբռնէ ուրիշ օծումէ մը, որով չափահասները Եպիսկոպոսէն կօծուին, և աս ետքինն է որ դրոշմ կանուանէ։ Անոր վարդապետութեան նայելով՝ դրոշմին խորհրդոյն պաշտօնեայն եպիսկոպոսն է, այսու ամենայնիւ սահմանած չէ՝ թէ քահանային ըրած դրոշմը անվաւեր է· իր աստուածաբաններէն շատերը կպնդեն՝ թէ քահանայն կըրնայ եպիսկոպոսին հրամանաւ՝ և եպիսկոպոսական կնիք չունեցած՝ դրոշմն ընել· և Հռովմ ալ [illegible] — Յոյն քահանայից մկրտութենէ ետև տուած դրոշմը վաւերական կճանչնայ։ Խորհրդոյն արտաքին նշանին գալով՝ Հռովմէական աստուածաբաններէն ոմանք օծումն է կըսեն, ոմանք ձեռնադրութիւնը և ոմանք երկուքն ալ են կըսեն։

Դրոշմը մինչև երեքտասաններորդ դարը անմիջապէս մկրտութենէ ետքը կտրուէր բոլոր արեւմտեան եկեղեցեաց մէջ . այն ատենէն 'ի վեր այս խորհուրդը կատարելը եպիսկոպոսին վերապահեցին ։ Բայց քահանայներն ալ դարձեալ նոր մկրտուողները Մեռոնով կօծէին՝ դրոշմ ընելու համար հին ծիսարաններուն մէջ գրուած աղօթքները մէկտեղ կարդալով ։ Յայտնի է որ ասիկայ դրոշմը մկրտութեան հետ կցելու հին սովորութեան մէկ մնացորդն է ։ Այս սովորութիւնը մինչեւ նախնի եկեղեցին կելլէ * ։

Ստուգիւ , հռովմէական քահանային մըկրտեալն օծելը եթէ ճշմարիտ դրոշմ համարիմք՝ եպիսկոպոսին ձեռքով եղած ապառնի դրոշմը լոկ արարողութիւն կմնայ , քանի որ ըստ բուն հռովմէական վարդապետութեան դրոշմի խորհուրդը չկրնար կրկնուիլ ։

Անգլիական եկեղեցին դրոշմի մէջ օծումը խափանած է , եւ որբազան արարողութեան իբր արտաքին նշան միայն ձեռք դնելը պահած է ։ Դրոշմը

---

* Տես , Տ . Մարթէնէ , 'ի Խորհուրդս եկեղեցւոյ ։

զատած է մկրտութենէն երեքտասաներորդ դարուն Հռովմի եկեղեցւոյն մէջ սպրդած սովորութեան հետեւելով . Հռովմի եկեղեցւոյն մոլորութիւնըն ընդունած է այս մասին , եւ կըսէ՝ թէ միայն եպիսկոպոսին պէտք է այս խորհուրդը կատարել ։

Բողոքականներն դրոշմի խորհըրդոյն հետքն անգամ թողած չեն իրենց վարդապետութեան մէջ ։

Դ . Հաղորդութեան խորհրդոյն վրայ եղած տարբերութիւնները .

Հռովմէական եկեղեցին սրբագործելի հացին բնութիւնը փոխած է ։ Առաջ արեւելեան կաթուղիկէ եկեղեցւոյն սովորութեան համեմատ խմորուն հաց կգործածէր , վերջէն անխմոր կամ բաղարջ հաց գործածել սկսաւ , եւ դանդաղ այլայլութիւններէ անցընելով հացի երեւոյթ անգամ չթողուց վրան ։ Արեւմտեան եկեղեցւոյն բաղարջ հաց գործածելը տասներորդ դարուն է․ Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարք Միքայէլ Կերուլարիոսը աղդու կերպով յանդիմանեց զարեւմտեայս այս փոփոխութեան համար ։ Լեւոն Թ․ պապը պատասխանեց՝ թէ բաղարջի գործածութիւնը հազար տասն տարիէ 'ի վեր է, այն է՝ փրկչին մահուընէն 'ի վեր ։ Արեւմտեան մատենագրերէն ոմանք՝ Լեւոն Թրդի այս խօսքէն հետեւցուցին՝ թէ Միքայէլ Կերուլարիոսն արեւմտեան եկեղեցիները զրպարտեց, եւ թէ անյիշատակ ժամանակէ մնացած սովորութիւն մը տգիտաբար նորաձեւութիւն համարեց ։ Լեւոն Թրդի կարծիքը պաշտպանելու հետամուտ եղան, բայց բան մը չշահելէ զատ, մետասան եւ երկոտասան դարու հաւատարիմ մատենագիրներէ վկայուեցան՝ թէ այն դարու մէջ արեւմտեանք բոլորովին տըգէտ էին պատմութեան ։ Ուրիշներ ալ եղան՝ որ բաղարջի գործածութիւնը տասներորդ դարուն հնարուած նորաձեւութիւն մը ըլլալը հաստատող բացմաթիւ փաստերու հակառակ՝ յանդգնեցան հաստատելու թէ այնպէս չէ, եւ զՄիքայէլ Կերուլարիոսը կշտամբեցին ։ Այսոնցմէ էին Հ․ Սերմօնտ ճիզուիթն եւ պատարագի արարողութեան վրայ խօսող Պոնա կարդինալը* ։

Արեւմուտքի մէջ՝ հռովմէական եկեղեցին հաղորդութեան խորհրդոյն նկատմամբ աւելի ծանր փոփոխութիւն մ'ալ ունի, որ անհակառակելի է ։ Ամէն ժողով գրած՝ թէ մինչև երկոտասաներորդ դարը հաղորդութիւնը հացի և գինւոյ երկու տեսակէն ալ կը տրուէր հաւատացելոց, ինչպէս որ է տակաւին Արևելեան կաթուղիկէ եկեղեցւոյն մէջ. իսկ միայն հացի տեսակէն հաղորդեցունելը ԺԳ.րորդ դարուն հաստատուեցաւ Արևմուտքի մէջ։ Այս փոփոխութիւնը աստուածային հրամանի հակառակ է. որովհետև Յիսուս Քրիստոս հացը օրհնելէն յետոյ ըսաւ. « Առէ՛ք կերա՛յք, այս է մարմին իմ »։ Գինին ալ օրհնելէն յետոյ՝ ըսաւ. « Արբէ՛ք 'ի սմանէ ամենեքեան, այս է արիւն իմ »։ Փրկիչը դոգցես կանուխէն Հռովմի եկեղեցին (մարգարէութեամբ) դատապարտեց, որն որ հիմայ հակառակ պատուիրանի Փրկչին կըսէ. Արբէ՛ք 'ի սմանէ ոչ ամենեքեան, այլ միայն քահանայք։

---

* Յոյն եկեղեցւոյ այս սովորութիւնը պաշտպանող հեղինակը եւ անոնք՝ որոնցմէ որ իւր կարծիքն առած է, տգիտաբար կխօսին այս մասին վրայ ։ Հաւանական է՝ թէ Լատինք ալ իրենց պէս յառաջուց խըմորուն հաց գործածելու սովորութիւնը կրնան փոխած ըլլալ յետոյ անխմոր հացի գործածութեան․ ասիկայ հերքելու ոչ փաստ ունինք եւ ոչ կամք ։ Սակայն այս ճշմարիտ է՝ որ անխմոր կամ բաղարջու պատարագելու սովորութիւնը ընդհանրապէս բոլոր քրիստոնէական եկեղեցւոյ սովորութիւնն էր, զոր հինգերորդ դարէն ասդին կրնան փոխած ըլլալ Յոյնք ։ Մեր Ս․ Ներսէս Շնորհալի հայրապետը թերեւս կրցաւ համոզել այս մասին Յոյները այն նամակով՝ զոր առ Մանուէլ Կայսրը ղրկեց, որուն մէջ խմորուն պատարագի վարդապետութիւնը սուրբ Գրոց վկայութեամբ հերքելէ յետոյ՝ չորրորդ դարու մէջ Կ․ պօլսոյ պատրիարք Ս․ Գրիգոր Աստուածաբանին Պասքի ճառէն ալ սա վկայութիւնը մէջ կբերէ․ « Խմորեալն ոչ լինի հաց կենդանական » ։ Լատինք և Յոյնք թո՛ղ վիճաբանին, բայց մենք մեր Եկեղեցւոյն հաւատարիմ աւանդապահութեանը վրայ մեր հարց յիշատակը պարծանօք ներբողեմք ։

Ս․ Թ․

Հռովմէական այս նորաձևութիւնըն ալ Արևմտից մէջ ծանր դիտողութեանց և բողոքյ տակ ինկաւ. Հաւատացելոց համար հաղորդութեան այս

խնդիրը գլխաւոր պատճառ եղաւ այն ապստամբութեանց՝ որոնցմէն վերջապէս ծնաւ բողոքականութիւնն, և ամբողջ եկեղեցիներ բաժնուեցան Պապականութենէ։ Բոլոր այս բաժանեալ եկեղեցիներն երկու տեսակէ հաղորդուիլը վերահաստատեցին։

Անգղիական եկեղեցին վերահաստատեց ասիկայ, և պահեց պատարագամատոյցի հին աղօթքները, հաղորդութիւնը և քահանային ձեռքով հացին և գինւոյն սրբագործութիւնը։ .

Բողոքական եկեղեցիք քահանայութիւնը մերժեցին, հետևապէս ճշմարիտ սրբագործութիւն չունին։ Սակայն հացն և գինին իբր նշանակ նկատելով հանդերձ կընդունին՝ թէ ըստ պատուիրանի Փրկչին բոլոր հաւատացեալք պէտք է հացն ու գինին ճաշակեն իրենց նշանական արարողութեանը մէջ, զոր ընթրիք կանուանեն։

Վարդապետական իմաստին գալով՝ Հռովմի եկեղեցին պատարագի խորհրդոյ վրայ միութիւն չունի. կհաւատայ՝ թէ հացն և գինին սրբագործուելէ յետոյ առերեւոյթ հաց եւ գինի կմնան, և ծածկեալ իրականութեամբ մարմին և արիւն են Յիսուսի Քրիստոսի։ Բողոքականներուն իրական ներկայութեան վարդապետութեան դէմ հնարած և հնարելիք փախուստներուն դէմ առնելու համար՝ Գոյափոխութեան (դրանսսուպսթանսիասիօն) բառը հնարեց։ Բառը նոր և անհեթեթ, սակայն ճշմարիտ է՝ թէ եկեղեցւոյն հաստատուն և հին հաւատքը ճշդագոյն կբացատրէ։ Արևելեան եկեղեցին բառն ընդունած չէ, ի վերայ այսր ամենայնի հաւատքով այս մասին բովանդակապէս համաձայն է հռովմէականին *։

Միջին դարու մէջ մէկ քանի արեւմտեան աստուածաբաններ՝ իրական ներկայութիւնը ստուարացուցին, եւ, այսպէս ըսենք՝ Յիսուս Քրիստոս Պատարագի մէջ նիւթականալու պէս ըրին։ Ուրիշ աստուածաբաններ ալ պնդեցին՝

---

* Մեր եկեղեցին գոյափոխութիւն բառին տեղ « Փոխարկումն » բառը կգործածէ. Ծ. Թ.

թէ Յիսուս Քրիստոս Պատարագին մէջ է հոգեւորական կերպով մը։ Այս վերջին բառը երկու իմաստ կրնար ունենալ. մէկը ճիշդ՝ որ իրականութիւնը չէր ցրեր, և միայն նիւթականութեան գաղափարին դէմ կուգար. միւսը սխալ՝ որ իրականութիւնը կցրէր, և Յիսուսի Քրիստոսի պատարագին մէջ ներկայութիւնը վերացական (խոհեալ) ներկայութիւն մը կընէր։

Հոգեւորական բառը կալվինականք այս վերջին իմաստով կհասկնան. ընթրիքին մէջ միայն հաց և գինի կտեսնեն, իսկ հացին եւ գինւոյն մէջ պարզ նշանը Յիսուսի Քրիստոսի մարմնոյն և արեան։ Սակայն փրկիչն ըսաւ. « Այս է մարմին իմ, այս է արիւն իմ. արիւն նորոյ ուխտի՝ որ հեղանի »։ Կալվինականք Յիսուսի Քրիստոսի կհակառակին, եւ նոյնպէս կհակառակին համանգամայն բոլոր եկեղեցեաց, որոնք 'ի ծագմանէ անտի քրիստոնէութեան միշտ ուղղակի եւ բնական իմացուածով կհասկնան Յիսուսի Քրիստոսի հաց եւ գինի ներկայայնող խօսքերը ։

Նոյն ինքն լուտերականք կալվինականաց չինծու մեկնութիւնները կըհերքեն, եւ կըհաւատան՝ թէ Յիսուս Քրիստոս իրապէս ներկայ է 'ի Պատարագի ։ Սակայն իրենք ալ ուրիշ չինծու իմաստ մը կընծայեն Յիսուսի Քրիստոսի խօսքերուն, որովհետեւ կպնդեն թէ հացն և գինին կտեւեն այնչափ՝ որչափ Յիսուսի Քրիստոսի մարմինն եւ արիւնը ։ Սակայն փրկիչը չըսաւ. « 'ի սմա կամ ընդ սմա են մարմին եւ արիւն իմ », այլ « Այս է մարմին իմ, այս է արիւն իմ » ։ Նաեւ լուտերականք, որովհետեւ քահանայութիւն չունին, ճշմարիտ սրբագործութիւն ալ չեն կրնար ունենալ. իրական ներկայութեան հաւատալնին ալ ընդունայն է.

Անգղիական եկեղեցին գրեթէ լուտերականաց մոլորութեան նման մոլորութեան մէջ ինկած է՝ Յիսուսի Քրիստոսի մարմնոյն հետ հացին եւ գինւոյն գոյակցութիւնն ընդունելով ։ Սակայն պատարագամատուցի հին աղօթքներու մէջ՝ զորոնք պահած են, կրնան գտնուիլ այնպիսի տարերքներ, որոնցմէ կհաստատուի՝ թէ վերջէն այնպէս ընելով մէկ քանի հռովմէական աստուածաբաններու ներկայացնելուն դէմ բողոքել ուզած են ։ Անգղիական եկեղեցին պարտաւոր է յայտնել վարդապետութեան այս կարեւորագոյն կէտին վրայ իւր հաւատքը որոշել. քանի որ պատարագին մէջ Յիսուսի Քրիստոսի իրականութիւնը կընդունի, տրամաբանօրէն, պէտք է որ հացին եւ գինւոյն իրականութիւնը դուրս ձգէ ։ Ինչո՞ւ համար մի և նոյն ենթակային վրայ երկու հակառակ իրականութիւններ կընդունի ։ Ս. Գրոց վկայութենէ՞ն կառնու ։ Ոչ, անտարակոյս, որովհետեւ Յիսուս Քրիստոս մէկ իրականութիւն մը, իւր մարմնոյն եւ արեան իրականութիւնը միայն որոշեց ։ Մեր զգայարանա՞ց վկայութենէն ։ Ասոնք ալ ոչ թէ իրաց բնութիւնը, այլ արտաքին հանգամանքները միայն կըմբռնեն. Արդ ընդունելու պէս՝ թէ սրբագործութենէն յետոյ էութիւն կամ սեւոյ եղողներ կմնան , զգայարանաց վըկայութեան հակառակ բան չմնար . իսկ ըստ բանից Յիսուսի Քրիստոսի , իրեն մարմնոյ եւ արեան երաշխաւորութիւնը ընդունուելով՝ նոյն ինքն փրկչին մեզի աւանդել ուզած յայտնութեան կատարեալ խոստովանութիւն մը եղած կըլլայ .

Յոյն , Հայ եւ Հռովմէական եկեղեցեաց այս մասին վարդապետութիւնը՝ որ բոլոր արեւելեան հին աղանդոց մէջ ալ պահուած է , մի և միշտ համաձայն է թէ՛ սուրբ գրոց , թէ՛ մոքի եւ թէ՛ առաջին դարու քրիստոնէից հաստատուն վարդապետութեան :

Ե. Ապաշխարութեան խորհրդոյն վրայ եղած տարբերութիւնները :

Ապաշխարութիւնը պէտք է նկա-

տել . նախ իբրեւ առաքինութիւն գործուած յանցանքին վրայ զղջալու . երկրորդ՝ իբրեւ սրբազան արարողութիւն 'ի թողութիւն մեղաց մասնական շնորհք մը մեզի տալու համար սահմանուած :

Ապաշխարութիւնն իբրեւ զղջումն գործեալ մեղաց՝ հաստատեալ է 'ի Յիսուսէ Քրիստոսէ . ամէն քրիստոնեայք այս մասին միաբան են , և կը խոստովանին նաեւ՝ թէ զղջումը ինքնին մեղքերու թողութիւն չկրնար տալ , եւ թէ մեղաց թողութեան արժէքը Յիսուսի Քրիստոսի զոհէն կամ արդիւնքէն կախեալ է .

Բայց զղջումը միայն ներքի՞ն ըլլալու է՝ թէ արտաքին գործերով ալ երեւալու է , զոր օրինակ պահովք եւ ուրիշ ասոր նման իրքերով :

Բողոքականները ներքին ըլլալու է կըսեն , և ասոր համար իրենց եկեղեցիներուն մէջէն վերցուցած են արտաքինները , մինչեւ այն բաներն անգամ որ խիստ հին ատենէ 'ի վեր կան : Ուստի ասոնց կարծիքը հակառակ կելլէ սրբազան գրոց՝ որ զղջման վկայութիւնն եղող արտաքին ապաշխարութեան պատուիրաններով լեցուն է․ իսկ իրենք գլխովին հեռացած են նախնի եկեղեցւոյն շաւղէն՝ որ առաքելոց ժամանակէն մինչեւ հիմայ շարունակաբար կըպահէ արտաքին ապաշխարութեանց խիստ դրութիւնները։

Այս ապաշխարութեանց կարգէն է գործուած յանցանքը գործողին կողմէն պատմուիլը, կամ, խոստովանութիւնը։

Խոստովանութեան վերաբերեալ վիճաբանութիւններուն մէջ մտնել չէ մեր միտքը, այլ պաշտպանողներուն եւ հերքողներուն կողմէն մէջ բերուած ապացոյցները ուշի ուշով քննելէ յետոյ, սա հետեւեալ ճշմարտութիւններուն հաւանիլ․ Նախ՝ խոստովանութիւնը թէ՛ հրապարակական և թէ՛ առանձնական կար եւ կայ միշտ Եկեղեցւոյ մէջ։ Երկրորդ՝ հրապարակական խոստովանութիւնը ոչ թէ գաղտնի՝ այլ հրապարակաւ կամ յայտ յանդիման գործուած մեղքերուն համար միայն էր։ Երրորդ՝

հրապարակական խոստովանութիւնը 'ի չորրորդ դարուն խափանուեցաւ, եւ անկէ առաջ գալիք անպատեհութեանց առաջքն առնելու համար Իրաւաբանական սահմանադրութեան պէս բան մը հաստատուեցաւ, որով քահանայ մը իրաւունք կունենար քննելու, յանցաւորութիւնն ստուգելու եւ 'ի հարկէ կատարելիք հրապարակային ապաշխարութիւնները որոշելու։ Չորրորդ՝ այս ապաշխարութեան քահանայ սահմանուիլը տեւական չեղաւ։ Հինգերորդ՝ 'ի հինգերորդ դարուն միայն առաջին Ականջոյ խոստովանութիւն կտեսնուի, այսինքն գաղտնաբար քահանայի առջև։ Վեցերորդ՝ խոստովանութիւնը թէպէտև անխտիր չէ իբր պարտաւորութիւն, սակայն անոնց համար ալ՝ որոնք յանդիմանելիք մեղք չունին ներգործաբար մնաց։

Մեր հաստատելիք բանին նպաստաւոր վկայութիւններ կրնայինք մէջ բերել, բայց նպատակնիս մեր այս գըրքոյկը ստուարացնել չըլլալով՝ բաւական կհամարիմք յունական եւ հայկական եկեղեցիները մէջ բերել, որ՝ հինգերորդ դարէն ասդին իրարմէ զատուած են, եւ անկէ 'ի վեր իրարմէ բան մ' առած չունին. այս երկու եկեղեցիներն ալ գաղտնի խոստովանութիւնը ունին առանց մասնաւոր եկեղեցական պարտաւորութեան. Միայն այս իրողութիւնը բաւական է ապացուցանելու՝ թէ 'ի հինգերորդ դարուն մեղաց խոստովանութեան վրայ մեր ըսած սովորութիւնը կար.

Ըսել կուզեմք թէ առջի չորս դարուն խոստովանութիւնը միշտ հրապարակական էր ինչպէս կհաստատեն մէկ քանի մատենագիրներ, կամ, թէ՛ հրապարակական եւ թէ՛ առանձինն, մեղքին բնութեանն նայելով կարծեմ, ոչ պակաս ճշմարիտ է՝ թէ խոստովանութիւնն ինքնին նախնական և առաքելական գրութիւն մ' էր. Ձեւը լոկ արարողական բան մ' է, որ կրնայ փոխուած ըլլալ, պարագայներու եւ ժամանակներու հետ, 'ի վերայ այսր ամենայնի խոստովանութիւնը յաստուածային հրամանաց է.

որովհետեւ ծագումը առաջին դարէն է, առաքեալներէն հաստատուած է, որ ըսել է Քրիստոսէ հաստատուած է, ըստ որում առաքեալները իրենց սորվածէն աւելի բան չէին աւանդեր.

Յոյն եւ Հայ եկեղեցիներու համար խոստովանութիւնը արտաքին մասն է ապաշխարութեան խորհրդոյն, կամ զգալի նշանը ապաշխարութեան խորհրդոյն, ոչ թէ այն իմաստով՝ որ խոստովանողը միշտ բացատրութեամբ կամ բերնով պիտի խոստովանի, այլ՝ բնականապէս անկարելի եղած առենները՝ նշաններու ձեռքով ալ. Խորհրդոյն հոգեւոր մասը աղօթքը կամ վճիռն է՝ որով քահանայն յանուն Աստուծոյ ապաշխարողին մեղքը կթողու.

Ապաշխարողին ընելիք արտաքին ապաշխարութիւնները արձակման արարողութեան կամ խորհրդոյն մասն չեն. Եկեղեցւոյ կանոններուն հնազանդելը և մեղաց խոստովանութեան կցորդ զղջման վկայութիւն են.

Այս վերջին կէտին վրայ Հռովմէ

եկեղեցին մոլորութիւն ունի ։ խոստովանութիւնը զղջումէն կզատէ , կանուանէ Զղջանք (քօնթրիսիօն) , եւ արտաքին ապաշխարութեանց մէջ իբրեւ խորհրդոյն էական մասն կմտցունէ ՝ կանուանէ Հատուցմունք (սաթիսֆաքսիօն) ։ Ըսել է թէ ապաշխարութեան խորհրդոյն չորս մասն կուտայ , խոստովանութիւն , զղջանք , արձակումն եւ հատուցմունք ։ Այս տարբերութիւնը կամ բաժանումը պարզապէս դըպրոցական է . որով զղջումը խոստովանութենէ՝ եւ մեղաւորին ապաշխարութիւնն ու գործած մեղքին վնասուն հատուցումը զղջումէն կբաժնեն ։ Որովհետեւ զղջումն ըսածնիս ապաշխարութիւն ըսուածն է եւ առանց զղջման երբեք խոստովանութիւն չկրնար ըլլալ ։

Այս սխալ եւ նրբագոյն բաժանումներէն հեռացունելով՝ հռովմէական եկեղեցին ինքնօրէն հակասութեան մէջ է . որովհետեւ չորս մասն կուտայ մէկ խորհրդոյն ՝ որ իւր ընդհանուր տեսութեանն համեմատ միայն երկուք կրնայ ըլլալ , նիւթ եւ ձեւ , ինչպէս կըսեն իր աստուածաբանները , այսինքն է՝ մէկ մը արտաքին նշան , եւ մէկ մ' ալ նոյնը սրբող հոգեւորական գործ ։ Արտաքին ապաշխարութիւնները՝ որ չեն կրնար ըլլալ ոչ նիւթ եւ ոչ ձեւ խորհրդոյն , հատուցմունք անուն տալով՝ խորհրդոյն մասանց մէջ տարած դրած է ։

Այս խորհրդոյն վարդապետութեան մէջ աւելի ծանր մոլորութիւն մ' ալ ներողութեանց վրայ ունի հռովմէական եկեղեցին ։

Ներողութիւն կըսուէր 'ի նախնագոյն ժամանակէ հրապարակային ապաշխարութեան ըստ մասնէ շնորհումը թէ՛ Յիսուսի Քրիստոսի համար չարչարուող մարտիրոսաց խնդրանօքը , և թէ՛ ապաշխարողին բացառիկ վիճակին պատճառաւ ։ Հռովմի եկեղեցին ներողութեան բընութիւնը բոլորովին փոխած է . որովհետեւ կընդունի՝ թէ ընդհանրապէս ապաշխարութեան գլխովին կամ ըստ մասնէ շնորհումն է ներողութիւնը, և թէ ներողութիւն ըսուածը այս կամ այն մարդուն՝ Յիսուսի Քրիստոսի, սուրբ կուսի եւ սրբոց արժանիքը շնորհելն է, որպէս թէ այս արժանիքները մէկտեղ գալով և ամբարուելով կըլլան ֆոնդ մը, անկէց ալ պապը արժանիքներ կառնու եւ չունեցողներուն կուտայ. որովհետև կընդունի՝ թէ այս արժանիքները կորուսին ամէն անոնց՝ որոնք այս կամ այն նշանաւոր գործն ըրած են՝ գործը թէ՛ յարմարի եւ թէ չյարմարի տրուած արժանիքին. որովհետև կընդունի վերջապէս՝ թէ պապին իշխանութիւնը մինչև քաւարանի հոգւոց վրայ կտարածուի, հոն տանջուողները տուած ներողութեան չափով իրենց տանջանքներէն ըստ մասնէ կամ լիովին կփրկէ.

Այս վարդապետութեան նախապէս հիմը սխալ է, որ պապին մտացածին գանձուն մէջ Յիսուսի Քրիստոսի եւ սրբոց արժանիքները խառն 'ի խուռն լցուած են կըսէ. Այս վարդապետու-

թիւնը, ինչպէս որ յառաջ ալ ըսած ենք. փրկագործութեան կաթուղիկէ հաւատքին կհակառակի. Հռոմէական վարդապետութիւնը արժանեաց յաւելորդութիւնը կամ արդիւնականութիւնն ալ պապին տուած տրամադրութեան ներքեւ կդնէ, որ ապաշխարութեան եւ արդարացուցման կաթուղիկէ գաղափարին դէմ կուգայ, որպէս թէ Յիսուսով Քրիստոսով զմեզ արդարացունող ապաշխարութեան դժուարին գործերը կրնան շնորհուիլ մեզի՝ եթէ Յիսուսի Քրիստոսի եւ սրբոց առատադեղ արժանիքները ըստ կամաց Պապին մեզի համար [illegible]. եւ կամ, լիովին կարդարանամք եւ ամէն ապաշխարութիւն մէկէն կլմննան՝ եթէ Պապին ներողութեանց հետ քանի մը բառէ շինուած աղօթք խառնուին.

Ասիկա դժուար է հասկնալը՝ թէ ինչո՞ւ հռոմէական եկեղեցւոյ մէջ քաւարանի վարդապետութիւն կկենայ, մինչդեռ ներողութեանցը կայ՝ որ կորուսին քաւարանի մէջ տանջուողներուն.

Պապը քանի որ ներողութեամբ փրկելու իշխանութիւն ունի՝ ինչո՞ւ այդչափ անգթութիւն կընէ, և թո՛ղ կուտայ որ չարչարուին ողորմելիները․ Գթութիւնը եւ կարեկցութիւնը պարտք է իրեն, եւ հաւատացելոց հոգւոյն համար՝ պէտք է որ չուայլէ իր գերագոյն կարողութիւնը․ ասանկով կրնայ քաւարանը թէ անօգուտ տեղ մը՝ և թէ՛ կենալը խղճքի դէմ ըլլալը ցուցնել․

Հռովմէական եկեղեցին յերեքտասաներորդ դարուն տարեկան խոստովանութեան եկեղեցական պաշտօնական հրաման մ'հանեց, որուն կպարտաւորէր զժողովուրդը մահացու մեղաց պատժով կամ դատապարտութեամբ․ Այս հրամանը Լատերանու չորրորդ ժողովէն ելաւ, որ ատենի պապն էր Իննովկենտիոս Գրդ․ այս ժողովը կրնար ասանկ պատուիրան մ'ընել, բայց օրինազանցներու համար դատապարտութեան վճիռ տալու իրաւունք չունէր, որովհետեւ Աստուած միայն կրնայ փրկել և դատապարտել․

Արեւելեան կաթուղիկէ եկեղեցին ասանկ պաշտօնական հրաման մը հանած չէ․ միայն թէ որոնց որ հարկաւոր է անոնց վրայ ընդհանուր պարտք մը դրած է խոստովանելու եւ հաղորդուելու գոնէ տարին մէկ անգամ, այն է Զատկին․

Խոստովանութեան [illegible] մէջ երեք ծանր մոլորութիւն ալ ունի Հռովմէական եկեղեցին․ Իբր սկզբունք կընդունի՝ թէ խոստովանութիւնը մահացու մեղաց համար միայն հարկաւոր է, բայց անթիւ մահացու մեղքեր հնարած է․ վերջէն աստուածաբանները, իւրաքանչիւրն իւր խղճքին փչած կերպովը, ամէն մէկ կրօնական կամ բարոյական գործքերուն շրջապատը կարգ մը [illegible] եւ պարագայներ տնկեցին, որոնց մէջ մահացու մեղքը զանազան արարուածներով կներկայանայ․ Անոնց համեմատ ապաշխարողին պարտքը կըլլայ զանազան ձեւերու տակ մտնել, որոնց շատը պատմելն անգամ գայթակղութիւն կբերէ․ Մէկ քանի աստուածաբաններ այս գրութեան վրայ մինչեւ այն աստիճան լպրշեցան , մինչզի գըրքերնին կարդալն անգամ կարելի չէ առանց սոսկալի ամօթոյ , այսպէս է , օրինակի համար , Սանչէզի Տէ մատրիմոնիօ ըսածը , զոր Լիգուորիոս իր Թէօլոժիա ըսուած աստուածաբանութեան մէջ համառօտեց , հռովմէական եկեղեցին ալ իրեն դասական աստուածաբանութիւն ըրած է այսօր Լիգուորիոյ այս գիրքը : Այսպէս են քահանայութեան կոչուած պատանեակ սարկաւագներու ժողովի խօսակցութիւն ըսուած մանուար ճառերը , որք սարկաւագային անուն ունին :

Մտատես. կամ խղճի դէպքերը քննող հմուտ աստուածաբաններու (քազուիստ) քով ուրիշներ ալ կան՝ որոնց բանը գործն է խաբուսիկ միջոցներ գտնել ոչ միայն պարզ դաշնագրութեամբ մը մահացու մեղքերէ մեղաւորը խալցնելու , այլ խղճմտութեան անաչառ յանդիմանութիւններն ալ բոլորովին ոչնչացունելու :

Այս հակասական ջանքերը հռովմէական եկեղեցւոյն մէջ խոստովանութիւնը դիմանական կօմէտիա մ՚ ըրած են , յորում խարդաւանութիւնն ու անբարոյականութիւնը ամէն խաղ կներկայացունեն : Արուեստին խորամանգները կ.յառաջադիմեն , բայց բարոյականը կտուժէ : փոքր պահարանի պէս դաղտնի տեղի մը մէջ՝ որ խոստովանարան կըսուի՝ եղած հռովմէական խոստովանութիւնները շատ անգամ աւելի խոստովանողին բարոյականը կտապալեն , քան ապաշխարութեան սրբազնագոյն շահերը կամ բարոյականութիւնը կըպաշտպանեն : Ասոր համար Արեւմուտքի մէջ պժգալի եղած է խոստովանութիւնը :

Արեւելեան եկեղեցին ո՛չ խոստովանարաններ ունի , ո՛չ մտատեաններ , եւ ո՛չ դաշինքով մը լուծուելու մահացու մեղքեր : Ապաշխարողը խոստովանելու ատեն ոտքի վրայ կկանգնի՝ բաց տեղ մը Յիսուսի Քրիստոսի պատկերին առջեւ . քահանայն կողմնակի դիմացը կըկանգնի քահանայական զգեստներով . Կ՚յիշեցունէ քահանայն ապաշխարողին՝ թէ Աստուծոյ կխոստովանի ինք , յետոյ կլսէ խոստովանողին մեղքերը առանց անխելք հարցումներ ընելու : Խրատները կուտայ , եւ գլխուն վրայ քահանայական փորուրարը դնելով՝ որ նշանակ է քահանայական արժանեացը , արձակման խօսքերը կլուրցէ յանուն Յիսուսի Քրիստոսի , որուն պաշտօնեայն է ինքը* : Այս խոստովանութիւնը , յորում ամէն բան վսեմ , կրօնական եւ պարկեշտ է , հռովմէականին պէս մեղադրելի բան մ' ալ չունի , չէ ունեցած եւ չկրնար ունենալ : Այս ձեւոյն մէջ , ինչպէս նաեւ արեւելեան եկեղեցւոյ ամէն բաներուն մէջ , քրիստոնէական ներքին ոգի մը կայ եւ եկեղեցւոյ առաջին դարերը կ՚յիշեցունէ : Չկայ մէջը բնաւ ոչ ցած լրտեսութիւն եւ ոչ պիղծ հետաքրքրութիւն :

---

* Մեր եկեղեցին խոստովանողին գլխուն վրայ փորուրար դնելու յունական սովորութեան փոխարէն քահանայէն ձեռք դնելն ունի ։

Մ. Թ.

ըսել է թէ քրիստոնէական ճշմարիտ խոստովանութիւնը , ոչ թէ մեղաւորին յանցանացը եւ անոնց պարագայներուն մեծ ու փոքր ժամանակագրութիւնն է , այլ միայն յանցաւոր ըլլալը Աստուծոյ առջեւ խոնարհութեամբ եւ զղջմամբ խոստովանել մը :

Այս հանգամանքներէն կհասկըցուի , թէ ո՛րչափ տարբերութիւն կայ արեւելեան եւ արեւմտեան եկեղեցւոյ խոստովանութեանը մէջ . արեւելեանինը փրկաւէտ եւ կենդանարար , արեւմտեանինը շատ մը զեղծմունքներով չփոթ եւ խառնակեալ :

Անգղիական եկեղեցին , իբր սկըզբունք , գաղտնի խոստովանութիւնը եւ անոր կցորդ քահանայական արձակումը ունի :

Արձակման էական ձեւը արեւելեանին համաձայն է . Խոստովանութիւնը խափանուած է , որուն պատճառըն անտարակոյս հռովմէական խոստովանութեան յոռի դրութեան դէմ ուժգին դիմակալութիւն մը ընելն է :

Սակայն շատ անգղիական քահանայներ խոստովանելու եկող հաւատացելոց խոստովանութիւնը մտիկ կ՚ընեն՝ և արձակումն կուտան ։

Ասոր համար թէպէտ եւ անգղիական եկեղեցին ճիշդը խօսելով ապաշխարութիւնը խորհուրդ կարգ չընդունիր, բայց կհամարի՝ թէ արժանաւոր ապաշխարողին վրայ շնորհք բերող արարողութիւն մ՚ է, ուստի այս կէտին վրայ աւելի կմօտենայ արեւելեան եկեղեցւոյ ։ Գաղտնի խոստովանութեան համար յատուկ օրէնք մը չունի, բայց արձակում տալէն կրնանք հետեւցունել՝ թէ ծանր մեղքի մէջ ինկողներու համար, խոստովանութիւնն ալ կերպով մը հարկաւոր կհամարի ։

Արտաքին ապաշխարութեանց ըսկզբունքն ալ ունի, եւ իւր տարեցոյցի մէջ պահած է մեծ պահքը եւ ապաշխարութեան օրերը, զորոնք՝ հռովմէական եկեղեցւոյն պէս՝ տարւոյն չորս եղանակաց Երեքօրեայ Ծոմապահութիւնքը եւ Հսկմունքը կանուանէ ։ Ըսել է թէ ապաշխարութեան մասին բողոքականներէն շատ հեռի է. իսկ արեւելեան կաթողիկէ եկեղեցւոյն բոլորովին նմանելու համար իւր վարդապետութեան մէկ քանի կէտերն աւելի պարզելու եւ լրացունելու է ։

Զ. Կարգին կամ քահանայութեան վրայ եղած տարբերութիւնները

Հռովմէական եկեղեցին ծանր մոլորութիւն մ՚ ալ կարգին վրայ ունի, որ ամուրի մնալու ուխտը կարգին հետ կապած է. եւ քահանայ չկարգեր՝ զորոնք որ մշտնջենապէս ամուրի մնալ չեն ուխտեր ։ Վասն զի մէկ մը՝ որ ամուրի մնալու պայմանը, իբր ընդհանուր օրէնք մտածելով, [illegible] ժամանակէ մը 'ի վեր է. մէկ մ՚ ալ՝ որ օրինաւոր ամուսնացեալները, միայն ամուսնաւոր ըլլալնուն համար թէ եւ արժանիք ունենան , կարգէ կզրկուին՝ որով կարգին վնաս կհասնի ։ Ուստի թէպէտ կարգին խորհրդական էութիւնը կպահէ , եւ իւր սարկաւագները , քահանայներն եւ եպիսկոպոսներն օրինաւորութեամբ կարգեալ են , բայց խիստ գէշ վարդապետութիւն մը ներմուծած է այս խորհրդոյն մէջ ալ .

Իւր վարդապետութիւնը սա կէտին վրայ ալ թերի է . որոշ վարդապետութիւն մը չունի՝ թէ խորհրդոյն զգալի արարողութիւնը , կամ իւր ըսած կերպովը , նիւթը ի՞նչ բանի վրայ կկայանայ . Աստուածաբաններէն ոմանք՝ ձեռք դնելն է կըսեն , ոմանք օծութիւնը , ոմանք ալ խորհուրդը կատարելու ժամանակին յարակից զանազան առարկաները , այնպէս մ' որ՝ եպիսկոպոս մը իւր աւանդած կարգին վրայ վստահ չըլլար՝ մինչեւ որ բոլոր արարողութիւնները միանգամայն չզուգընթանան .

Սուրբ Գիրքը կարգին զգալի նըշանը դըրապէս աղօթքով մէկտեղ ձեռնադրութիւնն է կըսէ . արեւելեան ուղղափառ եկեղեցին ալ միշտ այսպէս կըհաւատայ ։

Բողոքականները կըսեն՝ թէ քահանայութեան յատուկ նշանը դարաւոր շարունակութեամբ յԱռաքելոց եւ անոնցմով քահանայութեան մէկ հատիկ աղբիւրն եղող Յիսուսէ Քրիստոսէ մըշտնջենաւորելը չէ . Այս մասին գործած աղօթքնին՝ զոր իրենք սուրբ ձեռնադրութեան արարողութիւն կանուանեն սովորական աղօթքներէ տարբեր զօրութիւն մը չունի . եւ արարողութիւնը ընող Հովիւներն ալ չեն կրնար տալ այն յատկութիւնը՝ զոր իրենք ալ չունին .

Բողոքականները , ճիշդը խօսելով , ոչ քահանայութիւն ունին եւ ոչ եկեղեցական նուիրապետութիւն . Հովիւ , սարկաւագ եւ ուրիշ անունները առանց իրողութեան լոկ բառեր են , եւ այս անունը կրողներն ալ պարզ աշխարհականներ ։

Մէկ քանի բողոքականներ կըսեն՝

թէ ընտրութիւնը , և ոչ թէ կարգն է՝ որ եկեղեցականութեան յատկութիւն եւ պաշտօն կատարելու իրաւունք կըներէ ։ Բայց այս վարդապետութիւնին ալ խափանուած է ըսել է՝ քանի որ եկեղեցիներն իրենց հովիւներն ընտրելու չեն կանչուիր ։ Թող որ հակառակ ալ է սուրբ գրոց , որուն մէջ կտեսնենք՝ որ միայն առաքեալները եւ անոնցմէ կարգեալները քահանայութիւն կու-տային՝ աղօթիւք հանդերձ ձեռնադրութեամբ ։

Անգղիական եկեղեցին կարգ եւ եկեղեցական նուիրապետութիւն ունի ։ Առաջուց ձեռնադրութիւն առած եպիսկոպոսները սարկաւագ , քահանայ եւ եպիսկոպոս կկարգեն ձեռնադրութեամբ եւ աղօթիւք ։

Միայն թէ կարգը խորհրդոց թիւէն դուրս հանած է , որով կտարբերի թէ արեւելեան և թէ արեւմտեան համօրէն եկեղեցւոյ վարդապետութենէն ։

Միշտ կընդունի՝ թէ կարգը առաքելական արարողութիւն մ՚ է , որ ինքնին քահանայութեան շնորհք եւ յատ-

կութիւն կըներէ ․ վարդապետութիւնն ըստ հիման ճիշդ է , եւ գլխովին ուղղափառական ըլլալու համար ուրիշ բան պէտք չէ , այլ միայն ընդունել յայտնի խոստովանութեամբ՝ թէ կարգը աստուածային արարողութիւն մ՚ է , զոր առաքեալները կկատարէին՝ ինչպէս որ սորվեցան ՚ի Քրիստոսէ և ՚ի սրբոյ Հոգւոյն ։

Խորհրդոց մէջէն կարգը դուրս հանելուն պատճառը հռովմէական եկեղեցւոյն խորհրդոց տուած սահմանէն ըլլալու է ․ որ պիտի ըլլայ , ըստ լատինացւոց , Քրիստոսի հաստատած զգալի նշանը ։ Աւետարանին մէջ Քրիստոսի կարգ հաստատելը չկենալուն համար , անգղիական վերանորոգիչներն հետևցուցին՝ թէ ուրեմն կարգը խորհուրդ մը չէր ։ Սակայն թէ՛ Յիսուս Քրիստոս , իւր երկրաւոր կենաց մէջ եղած ատենն , եւ թէ՛ առաքեալներն հաստատած ըլլան յարութենէն վերջը ՚ի Քրիստոսէ առած հրահանգով մը և կամ սուրբ Հոգւոյն ներշնչմամբը , սա ճշմարիտ է՝

որ կարգն ալ միւս խորհրդոց պէս Աստուածային սկիզբ մ’ունի, եւ յաստուածուստ կարգեալ սրբազան արարողութիւն մ’է, որ օրինաւորապէս ձեռնադրուողին վրայ քահանայութեան շնորհք և իրաւունք կհաստատէ ։

Ուրեմն անգղիական եկեղեցին կարգը կամ քահանայութիւնը Աստուածային խորհրդոց կարգէն դուրս հանելով մոլորած է ։

Հռովմի եկեղեցւոյն մէջ ծանր վիճաբանութիւններ տեղի ունեցան Անգղիականաց ձեռնադրութեան վաւերականութեան վրայ ։ Ըսուեցաւ՝ թէ Վերանորոգութեան առաջին եպիսկոպոսները օրինաւորապէս ձեռնադրեալ չըլլալով, ճիշտ հետեւութեամբ՝ իրենց չունեցած քահանայական յատկութիւնը չեն կրցած տալ ․ Խնդիրը սա Իրողութիւնը որոշելու վրայ կկայանայ, թէ վերանորոգութեան առաջին եպիսկոպոսներն օրինաւոր ձեռնադրութիւն առի՞ն Բարքերէն, կամ՝ որ աւելի դիտելին է՝ թէ այս եպիսկոպոսը, որ ուրիշները ձեռնադրեց, ինք օրինաւոր ձեռնադրութիւն ունէ՞ր ։

Այս խնդիրը պատմութեան հեղինակութիւնը կորոշէ, հետեւապէս մենք ալ վիճելու բան մը չունինք ։ Միայն թէ, խնդրոյն դժուարութենէն խուսափել չուզելու համար, Ժօն Լէնկարտ անգղիացի գիտուն պատմիչին եւ հռովմէական քահանային վկայութիւնը մէջ բերենք, որով անգղիականաց ձեռնադրութիւնը վաւեր կներկայանայ ։ Այսպէս կխօսի իր Պատմութիւն Անգղիոյ գրքին մէջ․ « Բարքէր եպիսկոպոսի ձեռնադրուելուն արարողութիւնը կատարուեցաւ, թէ եւ թեթեւ տարբերութեամբ մը, Եդուարդ Զ․ի Վերանորոգութեան ծիսարանին համեմատ․ երկու ձեռնադրողները, Պարլով եւ Օտսդէնս հռովմէական քահանայապետութենէ կարգեալ եպիսկոպոսներ էին, երկու ուրիշներն ալ Վերանորոգութեան ծիսարանին համեմատ ձեռնադրուածներ » ։

Եդուարդ Զ․ի ծիսարանը եւ վերանորոգութեան ծիսարանը, ինչպէս որ հիմակ ալ Հասարակաց աղօթագրքին մէջ կ՚ներէ, օրինաւոր ձեռնադրութիւն մը կատարելու էական կէտերը կպարունակեն.

Ժօն Լէնկարտի վկայութիւնը 'ի հարկէ մեծ նշանակութիւն ունի, ուրովհետեւ հռովմէական քահանայ ըլլալուն համար՝ Բարքէրի ձեռնադրութեան վաւերականութեան դէմ պիտի մաքառէր, եթէ զօրագոյն ապացոյցներ զինքը համոզած չըլլային՝ թէ վաւերական էր.

Է. Անգղիականութեան վրայ եղած առարկութիւնները

Հռովմէական եկեղեցին ամուսնութեան խորհրդոյն վրայ ալ եկեղեցւոյ բուն վարդապետութենէն շեղած է.

Խորհրդոյն պաշտօնէին վրայ վըճռողական չէ Հռովմի վարդապետութիւնը. անոր աստուածաբանները տա-

կաւին կվիճեն գիտնալու՝ թէ արդեօք խորհրդոյն պաշտօնեայն քահանա՞յն է, թէ նոյն ինքն ամուսնացեալներն, ուրոց իբր թէ ամուսնութիւնը խորհրդոյ յատկութիւն կունենայ եկեղեցւոյ զաւակներ ըլլալնուն համար.

Տրիտենդեան ժողովը խնդիրը որոշելէ խուսափելով՝ միայն յայտնեց թէ ամուսնութիւնը կրօնական տեսութեամբ օրինաւոր համարուելու համար՝ քահանայն հարկաւոր վկայ է.

Անգղիականք և բողոքականք կրօնական ամուսնութեան հարկաւորութիւնը կխոստովանին, այսինքն կըսեն՝ թէ ամուսնութիւնը պէտք է առաջի քահանային կամ հովուին ըլլայ. բայց յաստուածային կարգմանէ սրբազան արարողութիւն մ՝ ըլլալը չեն խոստովանիր, այսինքն խորհուրդ է չեն ըսեր. Ասոնց վարդապետութեան նայելով՝ քահանայն կամ հովիւը պաշտօնեայ չէ, և ամուսնութիւնն ալ աղօթքով մը լմնցած լոկ դաշնադրութիւն է.

Այս վարդապետութիւնը հակաուակ է կաթողիկէ եկեղեցւոյ վարդապետութեան ; զոր արեւելեան եկեղեցին ճշմարտութեամբ պահպանած է, եւ կխոստովանի՝ թէ ամուսնութիւնը խորհուրդ է, ինչպէս որ են միւս յաստուածային կարգմանէ եղած սրբազան արարողութիւնները ․

Է․ Վերջին օծման վրայ եղած տարբերութիւնները

Հռովմէական եկեղեցին՝ վերջին օծումն կանուանէ այս խորհուրդը․ որովհետեւ միայն անոնց վրայ կկատարէ՝ որոնք մահուան դուռը հասած հիւանդ են։

Արեւելեան եկեղեցին կուսուցանէ՝ թէ ամէն ծանր հիւանդութիւններու վրայ ալ կրնայ կատարուիլ այս խորհուրդը, առանց նայելու՝ որ հիւանդը մահուան դուռն ըլլայ, եւ այն նը-

պատակաւ կկատարէ՝ որ հիւանդին բժշկութիւն ըլլայ։

Անգղիականք օծումն չունին, այլ միայն աղօթք՝ զոր մահաբեր հիւանդութեանց դէպքին մէջ հիւանդին վըրայ կընեն, խոստովանցունել եւ արձակումն տալն ալ մէկտեղ ըլլալով։

Բողոքականք բան մ’ ալ չունին։ Հովիւը օծման տեղ հիւանդին քով կերթայ մխիթարական խօսքեր կընէ՝ սուրբ Գրոց մէջէն առած տեղերը կարդալով ․

* * *

Ը.

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԵՌԵԼՈՑ ԵՒ ԿԵԱՆՔ ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼ ԱՇԽԱՐՀԻ

Եւ ակն ունիմք յարութեան մեռելոց եւ կենացն յաւիտենից ։

Մարդս հոգիէ մը եւ մարմինէ մը բաղկացեալ է . այս երկու տարերաց միութիւնը մարդկային անձնաւորութիւնը կկազմեն ։ Երբոր հոգին մարմինէն բաժնուի , մարմինը ոչ միայն իմացականութիւնը՝ կեանքն ալ միանգամայն կկորսնցունէ . որովհետեւ մարդ ըսուած անհատին մէջ հոգին է սկիզբն թէ՛ կենաց եւ թէ՛ իմացականութեան· գործարանաւոր կարողութիւնները հոգեկան տարրին ներգործութեան

ներքեւ են ։ Մարդը կացուցանող այս երկու տարերաց անջատումէն ետք կըհետեւի ։ Հոգին աննիւթ ըլլալով՝ քակման կամ լուծման ենթակայ չէ , ինչպէս որ է նիւթ մը , եւ անջատումէն յետոյ ինք իր յատուկ բնութեամբը կմնայ ։

Մարմինն , ընդհակառակն , կենաց սկիզբէն զրկուած մնալով՝ կապականի , եւ այն տարերքները՝ որոնցմէ որ շինուած էր , Աստուծոյ դրած ընդհանուր օրէնքին համեմատ , զգալի աշխարհս բաղկացունող նիւթական մեծ կտորին մէջ կերթան կխառնուին ։

Աստուծոյ յայտնութեամբը ճանչցուած օրէնքներէն մէկն ալ աս է՝ թէ մարդկային մարմինք այն մեծ կտորին մէջ պիտի պահեն իրենց վերաշինութեան յատուկ տարերքները , եւ թէ ամէն մարդկային մարմինք վերակազմուելով՝ նորոգապէս պիտի միանան իրենց հոգիներուն հետ Աստուծոյ ամենակարողութեան մէկ գործովը , եւ այնուհետեւ միասնաբար պիտի ապրին այնպիսի կեանքով մը՝ որ վերջ չպիտի ունենայ։

Այս յարութիւնը աշխարհիս վերջը պիտի ըլլայ, այսինքն այնպիսի ատեն մը՝ որուն թուական սահմանը միայն Աստուած գիտէ։ Այն ատեն զգալի աշխարհս կացուցանող ամէն բան պիտի եղծանի, և նոր աշխարհ մը պիտի յաջորդէ, որ յաւիտեանս տեւէ. Բ. Թուղթ, Ս. Պետրոսի. Գ. 7. 17. մարդկային մարմինները, աշխարհի միւս նիւթերուն պէս, նոր բնութիւն մը պիտի առնեն և իբր թէ ոգեւորեալ պիտի ըլլան. Ա. Կորնթ. ԺԵ. 43 և այլն. անապական և ազատ պիտի ըլլան հետևապէս այն ամէն հիւանդութիւններէն՝ որոնք ներկայ կենաց մէջ յաջորդական խանգարման հետևանքներն են, որոնց մէ վերջը ’ի հարկէ մահը վրայ կուգայ։

Մարդկային մարմինները մահուամբ լուծուելով ապականելու վրայ եղած ատեն՝ անոնց հետ երբեմն միացեալ հոգիները կենաց այնպիսի վիճակի մը կհասնին, որոնց պայմանները տարբեր

տարբեր կըլլան միացեալ ժամանակին գործուած աղեկութիւններուն եւ չարութիւններուն համեմատ։ Արդար հոգիները երանութիւն կվայելեն, որ թէ եւ կատարեալ չէ՝ բայց սակայն ճաշակն է այն երջանկութեան, որ յարութենէ յետոյ մարմնոյ հետ մէկտեղ պիտի վայելեն. Ղուկ. ԺԶ. 22. Թուղթ առ Փիլիպ. Ա. 23. Մեղաւորաց հոգիները՝ իրենց յանցաւորութեան համեմատ աւելի կամ պակաս տանջանքներով պիտի չարչարուին. Անք ։ Աստուծոյ ողորմութիւնը, ’ի շնորհս արդեանց Յիսուսի Քրիստոսի, այս պատիժները կըմեղմէ. եւ կենդանի հաւատացեալներն իրենց աղօթքովն ու բարեգործութիւններովը այս մեղմութիւնը կըրնան խնդրել, ինչպէս որ արդէն ըսած ենք Աշխարհի վարդապետութեան եւ անոր տարբերութեանց վրայ խօսելու ատենները։

Մեղաւոր հոգիներուն մէջ այնպիսիներ ալ կան՝ որ անդարձ դատապարտութեան ներքեւ են, եւ թէ հիմայ կտանջուելն, եւ թէ յարութենէն վերջը մարմնով հանդերձ յաւիտեան պիտի տանջուին ։

Այս հոգւոց թէ՛ երջանկութիւնը եւ թէ՛ թշուառութիւնը այն ատեն կատարեալ պիտի ըլլայ՝ երբ յարութիւն մեռելոց ըլլայ, եւ Յիսուս Քրիստոս 'ի վախճանի աշխարհիս դատողական վճռով որոշէ . Բ. Տիմոթ. Դ. 8 ։ Բ. Կորնթ. Ե. 10 ։ Այս ատեն է՝ որ արդար դատաւորը արդարութեան պսակ պիտի բաշխէ, եւ իւրաքանչիւր ոք իւր չար եւ բարի գործոց հատուցումը պիտի ընդունի ։

Նոր կեանքը, հանդերձեալ աշխարհի կեանքը, պիտի սկսի արդարոց եւ մեղաւորաց համար . երջանիկ՝ արդարոց, աղետալի՝ մեղաւորաց ։

Արդարները պիտի տեսնեն զԱստուած, պիտի փայլին իբրեւ զարեգակունս Հօր արքայութեան մէջ, եւ այնպիսի երջանկութիւն պիտի վայելեն՝ զոր մարդկային լեզու չկրնար բացատրել ։ Ա. Կորնթ. ԺԳ. 12. ԺԵ. 28. Բ. Կորնթ. ԺԲ. 2. 4. Մատթ. ԺԳ. 43 ։ Մարմինը

իւր հոգեւորեալ բնութեան ընդունակ եղած ամէն երանութիւն պիտի ունենայ ։ Ա. Կորնթ. ԺԵ, 43 ։ Բայց ամէն արդար հաւասար չափով երանութիւն չպիտի վայելէ . աւելի կամ պակաս աստիճաններ պիտի կենան ։ Ա. Կորնթ. 41 . 42 ։

Դատապարտելոց գալով՝ ողբալի պիտի ըլլայ վիճակնին . անոնց սահմանուած տանջանքը դժոխք կըլլայ, յորում աւելի կամ պակաս տանջանօք պիտի նեղուին իրենց յանցաւորութեան չափով, բայց ամէնքն ալ Աստուծոյ տեսութենէն յաւիտեան զուրկ պիտի մնան ։

* * *

Մեռելոց յարութեան եւ հանդերձեալ կենաց վրայ եկեղեցեաց մէջ եղած տարբերութիւնները ։

Մեռելոց յարութեան եւ հանդերձեալ աշխարհի անմահ կենաց վրայ բոլոր քրիստոնէական եկեղեցիք հիմնապէս համաձայն կգտնենք ՝ եթէ անոնց վարդապետական բուն եւ վաւերական գրուածոց ուշադրութիւն ընենք ։ Սակայն շատ եկեղեցիներու մէջ աւելի կամ նուազ հաստատեալ պաշտօնական ձեւով մը վթարեալ են այն գրուածքները ։

Հռովմայ եկեղեցւոյն մէջ , ոմանք կստուարացունեն դատապարտելոց սահմանեալ վշտերը · ուրիշներն ալ , իրենց մեղմութիւն ըսուած դրութեամբ , կջանան չափազանցութիւնը կտրել ։ Ամենածանր անտեղութիւնն աս է ՝ որ այն եկեղեցւոյ մէջ սովորաբար ընդունուած հաւատք մ՝ է , թէ Պապին երեսփոխանութեամբ ներկայացեալ եկեղեցական հեղինակութիւնը իրաւունք ունի դատապարտելու անուղղակի բոլոր զանոնք ՝ որ չեն հպատակիր ծառայաբար և ընդդէմ անգամ խղճի իւր կարգացն և նորաձևութեանց · կդատապարտէ ՝ կամ եկեղեցիէն մերժելով , կամ չարաչար նզովելով և կամ իբրև մահացու մեղք մը գործող ծանր մեղաւորի մը պէս այնպիսեաց հետ վարուելով ։ Այս զեղծմունքները վթարեցին հանդերձեալ կենաց վարդապետութիւնը , և բնական ձևէն բոլորովին հանեցին ճշմարիտ ծանօթութիւնը ։

Անգղիական եկեղեցին կերևի ՝ թէ Ս · Գրոց մէջ գործածուած յաւիտենականութիւն բառը ուրիշ իմաստով մը կառնու , և կհասկնայ անորոշ տևողութիւն ժամանակի , որ լմննալէ յետոյ մեղաւորաց դատապարտութիւնն ալ պիտի լմննայ ։ Բայց այս մասին հանուած նորագոյն վճիռները իրենց հին ատենի ընդունած հաւատքին կհակառակին ։

Բողոքականք ծանր կերպով կմեղանչեն իրենց Նախասահմանութեան բռնած դրութեամբը ։

Ճշմարիտ է ՝ թէ Աստուած ՚ի կանուխ գիտութեան կճանչնայ թէ որո՞նք են ՝ որ պիտի փրկուին , և որո՞նք պիտի դատապարտուին ։

Ճշմարիտ է նաև ՝ թէ Աստուած յայտնի որոշմամբ ոմանք գերագոյն և ոմանք նուաստագոյն վիճակներու նախասահմանեց հանդերձեալ կենաց ընդհանուր տնտեսութեան մէջ , ինչպէս որ այս աշխարհի կենաց մէջ ալ ։ Բայց կարելի բան չէ , առանց այն գերարդարոյն էակին մէկ ստորոգելիքն ՝ այն է արդարութիւնը ուրանալու , խոստովանել ՝ թէ նա ոմանց վարձք և ոմանց պատիժ որոշեց , առանց արդիւնք փնտռելու ։

Արդարոց և մեղաւորաց համար Աստուծոյ նախախնամութիւնը չենք կրնար ուրեմն որոշ ձեւ մը համարել ոմանց երանութեան և ոմանց դատապարտութեան . այլ տեսութիւն մը յաւիտենականութեան առջև իր նախախնամութեան հաստատած ընդհանուր կարգին օրինօք բոլոր ՚ի ժամանակի տեղի ունենալիքներուն և մարդկան ազատ գործողութեանց վրայ , որք իրենց անհատական գործոց մէջ կատարեալ ազատութիւն կվայելեն ։

Այս գործոյս երկրորդ մասին մէջ ՝ այս կէտին վրայ ուղղափառ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը բացատրելու առիթ պիտի ունենանք ։ Այս տեղ այսչափ մ՚ըսած ըլլամք ՝ թէ բողոքականք սուրբ Գիրքը ճշդութեամբ հասկցած չեն , երբոր նախասահմանութեան անձուկ և չափաւոր վճիռը առհասարակ կտարածեն հանդերձեալ կենաց դատապարտութեան և երանութեան վրայ . այլ կմերժեն թէ՛ Աստուծոյ արդարութիւնը , թէ՛ մարդկային ազատութիւնը և թէ՛ հանդերձեալ կենաց ճշգրտագոյն ծանօթութիւնները ։

* * *

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ա.

Ընդհանուր ակնարկ

Բարոյականը մարդկային գործողութեանց կանոնն է ։ Այս գործողութեանց մէջ կան, որոնց մարդս գիտակցութիւն չունի՝ կամ իւր գոյութեան դեռ անկատարութեանը եւ կամ կարողութեանց վայրկենական կամ շարունակ անպիտանութեանն համար ։ Պարզ եւ բնապէս զգայական գործո-

ղութիւններն են ասոնք, կամ այնպիսի գործողութիւններ՝ որ գործողին վրայ պատասխանատուութիւն բերող հարկաւոր պայմանները չունին ։

Ողջ իմացականութիւնն եւ ազատ կամքն են մարդս իւր գործոց պատասխանատու ընող պայմաններն ։

Իմացականութեամբ կիմանայ բնութեան կամ խղճմտանաց, եւ դրական օրէնքները . ազատ կամօք՝ իւր գործողութիւնը այս օրինաց կհամեմատէ ։

Օրինաց համեմատ՝ գործը բարի է, հակառակն ալ չար կամ մեղք ։ Չար գործերու սովորութիւնը կըսուի մոլութիւն, բարի գործոց սովորութիւնն ալ առաքինութիւն ։

Չար կամ մեղք կոչուած գործողութիւնը աւելի կամ պակաս ծանր կըլլայ ոտքի տակ առնուած օրէնքին կարեւորութեան եւ գործողին ազատութեան և խելքին աստիճանին չափով ։ Մարդը՝ որ ծանր օրէնք մը կարհամարհէ լի գիտութեամբ և կատարեալ ազատութեամբ, աւելի յանցաւոր է քան զայն՝ որուն խելքը տկար և իմացականութիւնը աղօտ է, եւ արհամարհած օրէնքն ալ այնչափ մեծ չէ։

Բնական օրէնքները՝ Աստուծոյ մեր ներսը տպաւորած առաջին լուսոյն եւ զգացմանց մէջ են, եւ կկազմեն մեր բարոյական բնութիւնը, ինչպէս զգայութիւնք եւ գործարանք զբնականը։ Բնական օրէնք ըսելով խղճմտանքի օրէնքը պէտք է հասկնանք՝ որ ներքին վկայութիւնն է, եւ այս կամ այն գործողութեան բարոյական աստիճանը կըվճռէ։ Խղճմտանքին հիմը՝ բարին և չարն ընտրող գիտութիւնն է. Աստուած որ Էապէս Բարին է՝ այս գիտութեան սկիզբըն է. առանց աստուծոյ բարի եւ չար բառերը նշանակութիւն չունին. գործերն ինքնին անխտիր և ըստ դիպաց դրդուեալ այս և այն զգայարանաց գործարանաւոր վիճակէն յառաջ եկած հարկաւորութիւններ են։ Բարին ու չարը աննշան բառեր՝ մարդն ալ գործարանաւորութեան մը իշխանութեան ներքև նկատելով՝ բարոյականը երևակայական կընայ*։

Այս ծայրայեղութեան հասնելու համար, նոյն ինքն մարդուն բնութիւնը կացուցանող տարերքները ուրանալու ենք. բարոյական օրէնքները բնականներուն հաւասար ծանօթ են 'ի մարդում. ասոնք ուրանալն ալ նոյնպէս մարդկութիւնը ուրանալու հաւասար է։ Ամեն ժամանակի եւ ամեն անհատի մտաց մէջ բարոյական ճանաչմանց մշտնջենաւորութիւնը կցուցնէ՝ թէ ճանաչմունքները մարդուն բնութեան մէջ օրէնքներ են, ինչպէս որ բնական բընութիւնը կացուցանող զգացմանց մի եւ նոյնութիւնը կցուցնէ՝ թէ մարմինը օրինաց ներքեւ է։ Այս օրէնքներուն մէջ՝ որոց ամենքն ալ մէկ նպատակի կերթան՝ մարդ ըսուած իմացական էակին իմացական գործողութեանց մէկ վկայութիւնը կփայլի, այսինքն է՝ թէ

---

* Վերջին տարիներս Եւրոպայի անաստուածները « Անկախ բարոյական » անուանով գիրք մը հրատարակեցին։ Այս երկու բառերը մարդուս ամենէն ցած այլանդակութիւնը կըցուցնեն։

Աստուած ուզեր է մարդուս վրայ բարոյական եւ բնական օրէնքներ դնել ։

Ըսել է՝ թէ Աստուած է մարդուս խղճմտանքին օրինաց սկիզբը, խղճմտանքն ալ անոր կամաց արձագանգը ։

Բայց մարդս իյնալով այն նախնագոյն վիճակէն յորում ստեղծուեցաւ, խելքին լոյսը աղօտացաւ, կամքն ալ տկարացաւ, այնպէս որ բարին ընելու կատարեալ ազատութիւնը ձեռքէն ելաւ ։

Աստուած մարդուն ազատութիւնը վերահաստատելու համար իմացականութիւնը լուսաւորեց և կամքը ուղղեց ։

Իմացականութիւնը լուսաւորելու համար դրական ճանաչմունք տուաւ այն ճշմարտութեանց վրայ, զորոնք մարդ ինքնին չէր կրնար հնարել · յայտնութեան վարդապետական մասն է ասիկա ։ Կամքը ուղղելու համար դրական օրէնքներ տուաւ ։

Վերջապէս իւր հոգւոյն տպաւորութեամբը, որուն արդիւնք ունեցանք

Յիսուս Քրիստոսով, ներքին օգնութիւն մը տուաւ մարդուն · Այս օգնութեան միջոցով, որ շնորհք կըսուի, մարդը առ ճշմարիտն և առ բարին կատարեալ ազատութիւն ձեռք բերաւ ։

Ուստի մարդս բարոյապէս երկու կերպով կրնանք նկատել, Արտաքոյ շնորհաց, եւ ընդ շնորհօք ։ Արտաքոյ շնորհաց վիճակին մէջ մարդկութեան բարոյականը կացուցանող բարւոյն տարրքները բնականապէս ունի · միտք ունի՝ որ կխորհի սկզբնական ճշմարտութեանց վրայ · խիղճ ունի՝ որ 'ի ներքուստ բարին կզգացունէ · բայց ամէն հարկաւոր ճշմարտութիւն տեսնելու չափ լոյս չունի · բարւոյն զգացումն ալ այնչափ զօրաւոր չէ՝ որ յարատեւ եւ նոյնօրինակ բարոյականով մը վարիլ, ըսել կուզեմք՝ կատարեալ ազատութիւն մը չունի այս բանին համար ։

Ընդ շնորհօք վիճակին մէջ, կամ որ նոյն է՝ մարդս Քրիստոնեայ մտածելով, ճշմարտութիւնը տեսնելու եւ զբարին կատարելու մասին լիագոյն ազատութիւն կվայելէ ։ Այս ազատութիւնը՝ որովհետեւ յԱստուծոյ է, պէտք է խոստովանիմք թէ մարդ մը՝ ինչ բարի բան որ քրիստոնէութեան մէջ կընէ, շնորհքին օգնութեամբ կընէ, եւ ինչ արժանիք որ ունի՝ ամենքն ալ Աստուծոյ շնորհքէն են ։

Ասկէց քրիստոնէական բարոյականի սա մեծ սկզբունքները կծագին ․ նախ՝ մարդս Աստուծոյ շնորհքին բացարձակապէս կարօտ է, ուստի այս շնորհքը հարկաւոր է ․ երկրորդ՝ գործօն է, մարդկային գործողութիւնը կկանոնաւորէ ․ երրորդ՝ շնորհքը չբռնադատեր զմարդ ճշմարտութիւնը տեսնելու՝ և բարին գործելու, որովհետեւ օգնական միայն է մարդկային ազատութեան և ոչ ուրիշ բան ․ չորրորդ՝ ձրի պարգեւ Աստուծոյ է՝ այսինքն՝ մենք փոխարէն արդիւնք մը չունինք այն շնորհքը վայելելու, որովհետեւ մեր գործերն՝ արտաքոյ շնորհաց ազդեցութեան մէկ յատկութիւն մը միայն ունին՝ որ է Բնականաւոր ըլլալ, որ նոյն ինքն հետեւանքն է մեր խմացական

եւ բարոյական անկման ։

Այս վարդապետութեան վրայ քրիստոնեայ եկեղեցեաց տարբերութիւնները ։

Քրիստոնէական բարոյականին հիմերը երկու հակառակ մեծ մոլորութիւններէ շարժեցան, որոց մէկը Պեղագեանութիւն [*], միւսը Նախասահմանականութիւն կամ ճակատագրութիւն կըսուէր ։ Առաջինը՝ զոր նախնի եկեղեցին դատապարտեց, ճիզուիթները

[*] Պեղագեանութիւն կըսուի Պեղագիոսի վարդապետութեան հետեւողութիւնը, որ հինգերորդ դարու նշանաւոր հերետիկոս է ․ ծնաւ 'ի Մեծն Բրիտանիա, հոն մենական կեանք ուխտեց, Հռոմ եկաւ, սուրբ Օգոստինոսի բարեկամացաւ, բնազանցութեան վերաբերեալ վէճերու մէջ մտաւ, և շնորհաց ու մարդկային ազատութեան խնդիրներուն մէջ ծանր մոլորութեան մէջ ինկաւ ։ Որովհետեւ կուրանար շնորհաց հարկաւորութիւնը, սկզբնական մեղքը, անկնունք երախայից մեռնելէն յետոյ դատապարտուիլը ․ կըսէր՝ թէ մարդ իւր յատուկ զօրութեամբ կրնայ մեղքէ ազատիլ, եւ կատարեալ արդարութեան հասնիլ ։ Ծ. Թ.

նորոգեցին եւ համօրէն հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ մտցուցին, բայց ոչ թէ բուն եւ աղանդոյն յատուկ անունով, այլ աստուածաբանական մանուածոյ խորամանգութիւններով : Մոլինա ճիզուիթն էր այս խորամանգութեանց առաջին հեղինակը · Շնորհաց աւանդական վարդապետութեանց՝ դէմ ընդդէմ չէր հակառակեր, մանաւանդ թէ պաշտպանել կցցունէր : Սակայն պապութիւնը, որ դեռ եւս ուղղափառ էր, 'ի վեշտասաներորդ դարուն Օգնական Քոնգրէկասիոն յանձնեց այս նոր վարդապետութեանց քննութիւնը · Ճիզուիթաց պեղագեանութիւնը դատապարտեցաւ, սակայն բաց դռներ թողուեցան՝ որոցմէ ներս կապրեցունէին ճիզուիթք իրենց չար մոլորութիւնը : Պարզամիտ կաթոլիկները իրենց նենգութիւնը մէկ դի դրին, եւ ողջ վարդապետութիւնը սորվեցուցին : Ճիզուիթները անոնց վրայ հերետիկոսութեան կեղտ անուն եւ մուր քսեցին եւ պապութեան բանադրել տուին զանոնք իբրեւ Յանսէնիստներուն* : Այս ճիզուիթներն եկեղեցւոյ մէջ օրինաւոր իշխանութեան եւ շնորհաց յատակագոյն գաղափարները չփոթեցին, եւ վերջապէս պապերուն ձեռօք իրենց պեղագեան վարդապետութիւնը ընդունել տուին : Կղեմէս ԺԱ. րդի Միածին կոնդակը պեղագեանութեան պաշտօնական հրատարակողն է, զոր այսօր բոլոր Հռովմէական աստուածաբանք եւ եպիսկոպոսք կանոն հաւատոյ կճանչնան :

Հռովմէական եկեղեցին ոչ նուազ ծանր մոլորութիւններ ալ բարոյականին վրայ ունի . մտատեսներու նրբահայեցութեանց ներքև զայն վեր 'ի վայր բրած է : Մտատես անուն տուած է այն աստուածաբաններու՝ որ պաշտօն ունէին խղճի զանազան դէպքերու վրայ տետութիւններ ընելու և լուծումն տալու ։ Աստուածաբանութեան այս կտորին մէջ մեծ յաջողակութիւն ունին ճիզուիթներն , և գործ մը երբ իրենց ընկերութեան նպատակին օգտակար կըլլայ՝ նոյնը գլուխ հանելու ամէն փախստեան ճանապարհներ ունին , այն նպատակին խոչընդոտն եղող բարոյականութիւն մը չեն ճանչնար ։

---

* Յանսէնիոս Մոլինա ճիզուիթին դրութեանց առաջին հակառակորդն է, որ Օգոստինոսի գրոց վրայ ունեցած լի հմտութեամբ շնորհաց և անձնիշխանութեան վարդապետութիւնը Մոլինեանց դէմ կպաշտպանէր : Ճիզուիթներն հակառակեցան ասոր մինչև վերջը, և որպէս թէ անոր գրոց մէջ հինգ հերետիկոսական նախադասութիւններ գտան Պապին բանադրել տուին :

Ծ. Թ.

Ասկէց կհետևի դրութիւն մը բիւրաւոր նենգութիւններու և երևակայական սահմորկութիւններու՝ որոնցմով խիղճը կվիրաւորի , և ամէն ծանր խոստմունքներ դէպքին համեմատ օրինաւոր կամ ապօրինաւոր ըլլալու կնիք կառնուն ․ չմնար բարոյականէ կէտ մը ՝ որ այս դրութեամբ չբռնաբարուի ։ Մոդեռններու վարդապետութիւնը առջի բերան հերքուեցաւ պապութեան և եպիսկոպոսութեան կողմէն եօթնևտասան և ութևտասան դարերուն , բայց դարէ մը ՚ի վեր է ՝ որ ճիզուիթներն այս հերքումներն անպիտան ընելու յաջողեցան ։ Ասոնց անբարոյական

վարդապետութիւնը լռելեայն տարածուեցաւ , զոր յետոյ իտալացի Լիգուորիոս Ալփոնսոս եպիսկոպոսն իւր Աստուածաբանութեան մէջ ժողովեց ․ անուղղակի կերպով ճշմարիտ կանոնականութեան մէջ մտաւ , եւ անկէ ՚ի վեր է՝ որ պապական վարդապետութիւն մ’ եղած է ․ Յայտնապէս կվկայեն այս ըսածիս Լիգուորիոսի , Գուսէ կարդինալին , Կիւրի ճիզուիթին և այլոց անուանի երկասիրութիւնները ․ Հռովմի եկեղեցւոյն մէջ այսօր ալ դեռ կան այնպիսի ձայներ ՝ որ քրիստոնէական բարոյականը կջատագովեն ․ սակայն , դժբաղդաբար խղդուկ են և կասկածելի կհամարուին ․ Ճիզուիթաց մտատեսական դրութիւնը քրիստոնէութեան բարոյականինհին սկզբունքները՝ որ կային Հռովմի եկեղեցւոյն մէջ՝ տապալեց , ինչպէս որ պեղագեանութիւնին ալ շնորհաց վրայ ուղղամիտ հաւատքը խանգարեց ․

Լուտեր իրաւամբ կարհամարհուի՝ որ քրիստոնէական բարոյականին հիմը խախտեց այնպիսի վարդապետութեամբ ՝ որ ճշդիւ ճակատագրութեան բառին մէջ կբովանդակի ։ Եթէ մարդն , ինչպէս կըսէ Լուտեր , նախասահմանեալ ըլլայ բարւոյ կամ չարի Աստուծոյ անդառնալի վճռոյն զօրութեամբ , գործերն այլ ևս նշանակութիւն չեն ունենար , ազատութիւնն ալ հերքուած կըլլայ ։ Լուտեր այս հետեւականութեան առջեւէն չփախաւ , և անձնիշխանութեան բառին տեղ հպատակութիւնը դրաւ ։ Եթէ մարդ ազատութեամբ չգործէ , եւ շնորհաց ներգործութիւնն ալ փոխանակ մարդոյն ազատութիւնը նորոգելու կամ դարմանելու ջնջէ կամ եղծանէ , մարդ էակը ուրիշ բան չմնար , այլ միայն Աստուծոյ հրամանին տակ բռնաբար գործող կրաւոր գործի , որ բարւոյն դիմելու ինքնօրէնութիւն չունենար ։ Նոյնպէս ալ գործած չարը իրեն վրայ պատուհաս չբերէր , որովհետեւ լոյսը և հարկաւոր կամքը կպակսին՝ որ կփնտռուին մարդկային գործոց բարոյա-

կանութեան մէջ ։

Բողոքական աստուածաբաններուն շատերը Լուտերի հետեւեցան այս վարդապետութեան մէջ . որուն հետեւականութիւնն է ՝ թէ գործերը փրկութեան համար անօգուտ են ։ Սակայն այս ստոյգ է ՝ որ շատ բողոքականներ այս վարդապետութեան եւ ասոր սոսկալի հետեւանաց առջեւ փախուստներ կընեն ։ Բարեբաղդաբար Ս . Գրոց մեկնութեան մէջ ամէնքն ալ ազատ են , ուստի Լուտերի բռնաձիգ մեկնութիւնները խիստ շատերըն հերքեցին , եւ խոստովանեցան՝ թէ ընդհանրապէս Աստուծոյ խօսքին հակառակ կուգայ այնպիսի մեկնութիւն մը եւ անոր համեմատ եղած հաւատքը ։ Հանդերձ այսու՝ շնորհաց , անձնիշխանութեան և գործոց հարկաւորութեան վրայ ընդունուած զանազան դրութիւններուն նայելով՝ բողոքականաց մէջ այս մասին տարօրինակ վարդապետութիւն մը կայ ։ Բիւրաւոր յաւերուածոյ եւ օտար նախադրեալներ բերին մխեցին այս ծանր նիւթերուն վրայ, որոց եզրակացութիւնը Աստուծոյ տնտեսութեան կարգը կխառնակէ . քրիստոնէական եկեղեցւոյ աւանդութեանց ընդհանուր և դրական վարդապետութեան չհետեւելնուն համար հակասական դրութիւններով խռկեցին խճողեցին իրենց աստուածաբանական գրքերը, որ դէշ ազդեցութիւն ըրին բողոքական անհամար ճիւղերու վրայ, եւ խղճերու մէջ անհուն եւ անհնարին շփոթութիւններ ցանեցին ․

Ճշմարիտ եկեղեցին թէ՛ պեղագեանութենէ և թէ՛՝ Նախասահմանականութենէ միօրինակ կխորշի . բարոյական սկզբունքներն իրենց որոշ իմացուածովը կընդունի, եւ միստեսական խորամանգութիւններէ կզգուշի ․ Ուստի իւր վարդապետութիւնն ալ թէ՛ ուղիղ և համեստ խղճի զգացմանց, եւ թէ՛ յայտնութեան դրական վկայութեանց ըստ ամենայնի յարմար է ․

* * *

Բ.

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԴՐԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔ

Բնական օրինաց վրայ չենք ուզեր խօսել, մէկ մ’ որ ամէն մարդ իւր խղճին մէջ կըտեսնէ զայն, խղճին մէջ կըսեմ՝ որուն վկայութիւնը թերեւս սխալ ըլլայ՝ բայց ամենեւին սուտ չըլլար նաև ամենամեծ խոտորմանց մէջ ալ . մէկ մ’ ալ մանաւանդ՝ որ Աստուած դրական օրէնքներն անոր համար տուած է, որպէս զի մարդուն բարոյական բնութեան հիմն եղող ընդհանուր օրէնքները լրացունէ .

Աստուածային դրական օրէնքները Մովսէս մարգարէին ձեռօք իսրայելացւոց տրուած սկզբունքներուն մէջ կըբովանդակեն, զորս ուղղափառ եկեղեցին Աստուածաշունչ գրքերով մեր առջեւ կդնէ, որք են .

“ Ա . Ես եմ տէր Աստուած քո . մի՛ եղիցին քեզ այլ աստուածք բաց յինէն ։

“ Բ . Մի՛ արասցես դու քեզ կուռս ըստ ամենայն նմանութեան , որ ինչ յերկինս ՚ի վեր է , եւ որ ինչ յերկրի ՚ի խոնարհ , եւ որ ինչ ՚ի ջուրս ՚ի ներքոյ երկրի . մի՛ երկրպագանիցես նոցա եւ մի՛ պաշտեսցես ։

“ Գ . Մի՛ առնուցուս զանուն տեառն Աստուծոյ քո ՚ի վերայ սնոտեաց ։

“ Դ . Յիշեսջիր զօրն շաբաթուց սրբել զնա ։ Զվեց օր գործեսցես , եւ արասցես զամենայն գործս քո , յաւուրն եօթներորդի շաբաթ տեառն Աստուծոյ քո ։

” Ե . Պատուեա զհայր քո եւ զմայր քո ։

“ Զ . Մի՛ սպանաներ ։

” Է . Մի՛ շնար ։

“ Ը . Մի՛ գողանար ։

“ Թ . Մի՛ սուտ վկայեր ։

“ Ժ . Մի ցանկանար տան ընկերի քո , եւ մի՛ անդոյ նորա , մի՛ կնոջ

նորա եւ մի՛ ծառայի նորա , եւ մի՛ աղախնոյ նորա , եւ մի՛ եզին նորա , եւ մի՛ իշոյ նորա , եւ մի՛ ամենայն անասնոյ նորա , եւ մի՛ ամենայնի զինչ ընկերի քոյ իցէ ” ։

Յիսուս Քրիստոս Մովսիսի ձեռօք տրուած օրէնքները չաւրեց , այլ մանաւանդ թէ լրացուց , Մատթ . Ե . 18 ։ Ուստի այս օրէնքներն են բոլոր քրիստոնէից առ Աստուած եւ առ ընկերն պարտուց հիմնական կանոնը*. զի , ինչպէս Քրիստոս ըսաւ , աստուածսիրութիւն եւ եղբայրսիրութիւն երկու հիմեր են բոլոր օրէնքներուն ։

* * *

---

* Յիսուս Քրիստոս Մովսէսի ձեռօք տրուած օրէնքը չլուծանելով՝ Հին Կտակարանին հեղինակութիւնը կենդանացուց ։ Ասոր համար է՝ որ ուղղափառ եկեղեցին զայն իբրեւ Աստուծոյ խօսք կընդունի եւ կպատուէ՝ ինչպէս Նոր Կտակարանը ։

ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ

> « Ես եմ տէր Աստուած քո , մի՛ եղիցին քեզ այլ աստուածք բացյինէն » ։

Աստուած այս պատուիրանաւ կը հրամայէ զինքը ճանչնալ եւ պաշտել ։

Մարդուն առաջին պարտաւորութիւնն է ճշդիւ գիտնալ զԱստուած , իւր բնութիւնը եւ իր ստորոգելիքները ։ Այս պարտաւորութիւնը կատարելու համար՝ ոչ միայն իւր խելքին լոյսը եւ բոլոր արարածոց իրենց արարչին գոյութեան վկայութիւնը պիտի գործածէ , այլ եւ հին եւ նոր կտակարանի գրոց աստուածային վարդապետութիւնները պիտի ուսանի ։ Այս վարդապետութիւնները ուսանելու ատենը մոլորութեան մէջ չիյնալու համար , պէտք է իրեն առաջնորդ առնու այն

ընդհանուր վարդապետութիւնը՝ որ եկեղեցւոյն ձեռօք դարէ դար առանց ընդհատման փոխանցուած է ․ Հետեւապէս պէտք է կարդալ կարելի եղածուն չափ այն մատենագիրներուն գործերը զորս եկեղեցին Հայր եւ վարդապետ ցուցած է ։ Այս կերպով մարդ Աստուծոյ վրայ չունենար սխալ գիտութիւն, եւ հետեւապէս ազատ կըլլայ մըտաց եւ խղճի սոսկալի հետեւանքներէն ։

Աստուծոյ վրայ առնուած յստակ գիտութեան հարկաւոր արդիւնքը ճըշմարիտ պաշտման գաղափարն է , որուն պարտական է մարդս , ինչպէս առաջին պատուիրանը կուսուցանէ սա՛ խօսքերով ․ ” Մի՛ եղիցին քեզ այլ աստուածք բաց յինէն ” ։

Ամէն պաշտմունք Աստուածպաշտութեան մէջ կբովանդակի , ինչպէս կըսէ Յիսուս Քրիստոս ” ․ Սիրեսցես զտէր Աստուած քո յամենայն սրտէ քումմէ, եւ յամենայն անձնէ քումմէ , և յամենայն մտաց քոց ։ Այս է մեծն և առաջին պատուիրան » ։ Մատթ. իբ. 37.

Աստուածային վարդապետին այս խօսքին համեմատ՝ Աստուած պէտք է ըլլայ նպատակը մեր մտքին, այսինքն մեր խորհրդոց. մեր սրտին, այսինքն մեր զգացմանց. մեր հոգւոյն, այսինքն մեր բոլոր գործօնէութեան ։

Ասոր համար է որ սուրբ Պօղոս առաքեալը առ Աստուած պատքերնիս սա երեք առաքինութեանց մէջ կբովանդակէ, որք են. հաւատք, յոյս, սէր ։ Հաւատք, որով մեր միտքը Աստուծոյ կնուիրենք. յոյս, որով մեր բաղձանքները եւ զգացումները իրեն կընուիրենք. սէր, որով մեր բոլոր գործողութիւնները իրեն կնուիրենք. Ա. Կորնթ. ԺԳ., 13 ։ Այս գործօնէութիւնը սիրոյ էական յատկութիւնն է, ըստ սրբոյն Յովհաննու առաքելոյ. Յովհ, ԺԴ., 15 ։

* * *

ՀԱՒԱՏՔ

Հաւատքը առաքինութիւն մ'է, որով կհաւատամք բոլոր այն ճշմարտութեանց, որ յԱստուծոյ յայտնուած եւ ամեն ատեն եկեղեցւոյ մէջ պահուած են, ապահով ըլլալով՝ թէ անոնք Աստուծոյ ճշմարտութեանը եւ այն անսխալութեան վրայ հիմնուած են, զոր եկեղեցին ունի՝ իրեն յանձնուած ճշմարտութեանց աւանդը պահելու համար ։

Ուստի հաւատքին առարկայն է յայտնեալ ճշմարտութիւնները ։ Այն ամեն բաները որ յայտնութեան աւանդ չեն՝ մարդկային կարծեաց կարգէն են, զորոնք ընդունելու կամ մերժելու կատարեալ ազատութիւն ունինք յայտնեալ ճշմարտութեանց համեմատ ըլլալնուն կամ չըլլալնուն պայմանաւ ։

Հաւատքին պատճառն է Աստուծոյ ճշմարտութիւնը, որ ո՛չ կխաբէ եւ ո՛չ կխաբուի ·

Հաւատքին էական պայմանն է ըսել եկեղեցւոյ, որ միայն կրնայ հաղորդել մեզ Աստուծոյ ճշմարիտ յայտնութիւնը. որովհետև նա միայն անսխալութեան պարգև ունի՝ այն պահպանելու համար ։ Եթէ եկեղեցւոյն ձայնը առաջնորդ չըբռնէինք, Աստուծոյ յայտնեալ ճշմարտութիւնները ճշդութեամբ չէինք կրնար սովրիլ. այլ մեր յատուկ խելքին քննութեանը պիտի յանձնէինք զանոնք եւ պիտի հաւատայինք այնուհետև ո՛չ թէ Աստուծոյ այլ մեր խելքին. մեր հաւատքը ո՛չ թէ ճշմարիտ հաւատք պիտի ըլլար, այլ աւելի կամ պակաս կատարեալ եւ պարզ հաւանութիւն մը, որուն հիմը իմաստասիրութեան հետևցուցած մէկ քանի պատճառներուն վրայ է, որոնց վրայ հաւատարմութիւնը ո՛րչափ ալ ըլլայ կեղակարծ է ։

Ճշմարիտ Քրիստոնեան յայտնեալ ճշմարտութեանց կհաւատայ, որովհետև ճշմարիտ է. կհաւատայ թէ այս կամ այն ճշմարտութիւնը յայտնուած է, որովհետև

եկեղեցին իրեն կուսուցանէ ։

Հաւատքը թէպէտ ներքին առաքինութիւն մ՚է, բայց պէտք է որ արտաքուստ ցըցնենք, որ նոյն ինքն է խոստովանութիւնը, ինչպէս կըսէ սուրբ Պօղոս առաքեալը. « Սրտիւ հաւատայք յարդարութիւն և բերանով խոստովանիք ՚ի փրկութիւն » ։ Հռոմ. Ժ. 10 ։ Ըսել է թէ ներքին հաւատքը, այսինքն սրտագին և խոր հաւանութիւնը հարկաւոր է. որովհետև առանց անոր հաւատքը ճշմարիտ չէ. հաւատքը դրսուանց խոստովանիլ խղճին խորը ինչպէս որ է ցցնել հարկաւոր է. այնպէս որ առանց անոր փրկութիւն չըլլար ։ « Զի որ ամօթ համարեսցի զիս և զբանս իմ, զնա և որդի մարդոյ յամօթ արասցէ, յորժամ գայցէ փառօք իւրովք և Հօր եւ հրեշտակաց սրբոց » ։ Ղուկ. Թ. 26 ։

* * *

ՅՈՅՍ

Առաքինութիւն մ՚ է ասիկայ , որով Աստուծոյ կնուիրենք ներկայ և հանդերձեալ կենաց վրայ ունեցած բոլոր բաղձանքնիս ։

Այս առաքինութիւնը հաւատքին տուած սա գիտութեան վրայ հիմնեալ է . թէ Աստուած գերագոյն բարին է . եւ թէ զամենքս ալ , այս զգալի աշխարհս թողելնէս յետոյ , անմահ երանութիւն մը իրմով վայելելու կանչած է . ուրեմն յուսոյ առարկայն է նոյն ինքն Աստուած . պատճառն է Աստուծոյ խոստումը , որով այս աշխարհիս մէջ բարեգործութեան շնորհք , եւ հանդերձելոյն մէջ փառք կվայելեմք . այս առաքինութեան հիմը նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս է , որ մեզի շնորհաց և փառաց արդիւնք տուաւ , և որն որ՝ ըստ սրբոյն Պօղոսի , մեր յուսոյն միակ խարիսխն է ։ Ա. Տիմ. Ա. 1 ։

ՍԷՐ

Առաքինութիւն մ՚ է ասիկայ , որով ամէն բանի մէջ Աստուծոյ կամաց համեմատ կվարուիմք ։ Մեր բոլոր գործօնէութիւնն Աստուծոյ նուիրել մ՚ է . ասոր համար սուրբ Պօղոս առաքեալն ամէն առաքինութեանց մեծը աս է կըսէ , և քանզի հաւատքն ու յոյսը վերագոյն կդասէ ։ Ա. Կորնթ. ԺԳ , 13 ։ Հաւատք և յոյս , յիրաւի , լոկ հայեցողական առաքինութիւններ կըլլան , եթէ սէրը զիրենք գործնական չընէ . զի ամէն առաքինութեանց էական հանգամանքը գործնականէն կախեալ է .

Սիրոյ առարկայն Աստուած է . բայց Յիսուս Քրիստոս կուսուցանէ , թէ կարելի չէ՝ որ զԱստուած սիրեմք առանց ընկերնիս սիրելոյ ։ Ուստի Աստուածաշունչին մէջ առաջին չորս պատուիրանները համառօտելէն յետոյ , մնացած վեցը ընկերասիրութեան մէջ կժողովէ , յետոյ կյայտնէ՝ թէ այս երկրորդ պատուիրանն ալ առաջնոյն նման է ։ Մատթ. իբ. 39։

Սէրը ճշմարիտ ըլլալու համար՝ պէտք է որ կատարեալ ըլլայ. այսինքն՝ առանց բացառութեան ամէն պատուիրան անթերի կատարել տայ. որովհետև Աստուծոյ օրէնքները մէկ աղբիւրէ միայն բղխելնուն համար՝ հաւասար և հասարակ հեղինակութիւն ունին մեր վրայ ։

Սէրն ալ ինքնին բնականապէս գործնական առաքինութիւն մ’ է, այսինքն՝ բարեգործութեան վրայ կկայանայ ։ Այսպէս կըսէ Յիսուս Քրիստոս. « Որ ունի զպատուիրանս իմ, եւ պահէ զնոսա, նա է՝ որ սիրէ զիս . . . Եթէ ոք սիրէ զիս՝ զբանն իմ պահեսցէ » ։ Յովհ. ԺԴ. 21. 23 ։ Սուրբ Յովհաննէս առաքեալն ալ նոյն իմաստով կըսէ . « Այս է սէրն Աստուծոյ, եթէ զպատուիրանս նորա պահեսցուք » ։ Ա. Թուղթ Յովհ. Ե. 3 ։ Սուրբ Յակոբոս առաքեալն ալ կըսէ . « Զի՞նչ օգուտ իցէ, եղբա՛րք իմ, եթէ ասիցէ ոք հաւատս ունել՝ և գործս ոչ ունիցի, մի թէ կարիցե՞ն հաւատքն ապրեցուցանել զնա ։ . . . Զորօրինակ մարմին առանց հոգւոյ մեռեալ է, սոյնպէս և հաւատք՝ առանց գործոց մեռեալ են ։ Յակ. Բ. 14 . 20 ։

Բարի գործ ընելով՝ հաւատքի հետ միացեալ սէրը կհասկցուի . եւ ասով միայն կարելի է ’ի Յիսուս Քրիստոս արդարութիւն ձեռք բերել ։

Հրեայներն արտաքին արարողական գործերով արդարանալ կկարծէին . Քրիստոնեայք չեն կրնար արդարանալ, բայց միայն քրիստոնէական ճշմարտութեանց ներքին համոզմամբ, այսինքն Յիսուսի Քրիստոսի հետ հաւատովք միանալով . բայց այս հաւատքը մեռեալ է՝ եթէ սիրով կենդանացեալ չէ . մե՛ծ առաքինութիւն, զոր Աստուած մեր հոգւոյն մէջ կտպաւորէ ’ի ձեռն արդեանց Յիսուսի Քրիստոսի, որով կենդանացոյց, սրբեաց եւ կոչեաց ’ի յաւիտենական երանութիւն .

ՊԱՇՏՈՒՄՆ

Աս Աստուած պարտքերնիս Հաւատոյ, Յուսոյ եւ Սիրոյ մէջ կբովանդակին. բայց եթէ այս առաքինութիւնները միայն ներքին ըլլան, մարդկային եղած չեն ըլլար. որովհետեւ քանի որ մարդս երկու բնութենէ կբաղկանայ այսինքն 'ի հոգւոյ եւ 'ի մարմնոյ, հարկաւ պէտք է՝ որ իւր խորհուրդներն եւ զգացմունքները դուրսէն ցցընէ։ Ըսել է՝ թէ մարդս հաւատոյ, յուսոյ եւ սիրոյ արտաքին գործերը ընելու պարտաւոր է. այս գործերն են՝ որ պաշտում կըսուին։

Պաշտումն երկու ձեւ ունի, առանձնական եւ հրապարակական. առանձնական՝ երբ հաւատոյ, յուսոյ կամ սիրոյ գործերը միայնակ Աստուծոյ կնուիրեմք. հրապարակական՝ երբ հասարակաբար հաւատացելոց հետ 'ի միասին կնուիրեմք։

Առանձնական պաշտումն աղօթքն է. Հրապարակական պաշտումն արարողութիւններն են, որ կըլլան խորհրդոց մատակարարութեան եւ յատկապէս սուրբ Պատարագի մատուցման ատեն։

Աղօթքը, որ հիմն է առանձնական պաշտման, Յիսուս Քրիստոս բովանդակապէս ժողովեց սա համառօտութեան մէջ։ Մատթ. Զ. 9, և այլն.

Հայր մեր, որ յերկինս ես.

Սուրբ եղիցի անուն քո.

Եկեսցէ արքայութիւն քո.

Եղիցին կամք քո՝ որպէս յերկինս եւ յերկրի.

Զհաց մեր հանապազորդ տո՛ւր մեզ այսօր.

Եւ թո՛ղ մեզ զպարտիս մեր՝ որպէս և մեք թողումք մերոց պարտապանաց.

Եւ մի՛ տանիր զմեզ 'ի փորձութիւն.

Այլ փրկեա զմեզ 'ի չարէ. ամէն։

Տէրունական այս աղօթքին մէջ մէկ պաղատանք և եօթն խնդրուածք կան։

ՊԱՂԱՏԱՆՔ

Պաղատանքը սա խօսքերուն մէջն է. Հայր մեր որ յերկինս ես։ Հայր քաղցր անունը Աստուծոյ տալոյ պարտաւոր եմք. զի նա միայն անոր լիագոյն իրաւունք ունի. որովհետեւ Յիսուս Քրիստոս կըսէ. «Ձեր մի է հայր՝ որ յերկինս է»։ Մատթ. ԻԳ. 9։ Անոնց՝ որոնցմէ որ յետ Աստուծոյ մեր գոյութիւնն առած եմք՝ հայր անուն տալերնիս անոր համար է՝ որ բնական կարգին մէջ աստուածային հայրութեան պատկեր են. եկեղեցւոյ հովուաց ալ նոյն անունը տալերնիս անոր համար է՝ որ հոգեւոր կարգին մէջ Աստուածային հայրութեան պատկեր են։ Երկու կարգի հայրերն ալ Նշան կամ Երեւեցուցիչ են հայրութեան, որ միայն է յԱստուած, իբրեւ միակ արարիչ ամենայնի։

Փրկիչն իւր բոլոր աշակերտաց բերանը մեր բառը դնելով՝ կյիշեցունէ թէ նորոգեալ կամ գնեալ մարդկութիւնը առաջի Աստուծոյ մէկ ընտանիք մը միայն կկազմէ. ինչպէս կըսէ Ս. Յովհաննէս աւետարանիչը. «Որք ընկալան զնա (զբանն մարմնացեալ) ետ նոցա իշխանութիւն որդիս Աստուծոյ լինել». Ա. 12։ Ընկերական բաժանումները պատճառ մը չեն կրնար տալ կարծելու՝ թէ վերածնեալ մարդկային ընտանիքը իրարմէ օտար եւ արտաքին մասերու ցրուած է։ Ընկերական կարգէն դուրս ելնալով եւ հպարտութեամբ բացառիկ իրաւունքներ պահանջելը՝ Աստուծոյ ամենուն հայրն ըլլալը ուրանալ, եւ քրիստոնէութեան հիմնական ճշմարտութեանց մէկը մերժել է.

Յիսուս Քրիստոս Հայր մեր բառերուն վրայ կյաւելու որ յերկինս ես բառերը, մեզի յիշեցունելու համար՝ թէ Աստուծոյ որդիքներս չենք ծնած ոչ յարենէ, ոչ ՚ի կամաց մարմնոյ եւ ոչ ՚ի կամաց առն, այլ յԱստուծոյ. Յով. Ա. 13.

թէ մեր յոյսը և ակնկալութիւնները այս աշխարհիս մէջ սահմանաւորեալ չեն. թէ սա աշխարհիս մէջ եմք նժդեհութեամբ իբրև անցաւոր յերկրի. թէ մեր ծագումը կամ սկիզբն յերկնից, յերկինս և կամ առ Հօր է, այն ինքն է, երջանկութեան և անմահութեան վերագոյն գաւառի մը մէջ։

* * *

ԽՆԴՐՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

«Սուրբ եղիցի անուն քո»։

Աստուծոյ անունն ինքնին սուրբ է. Ղուկ. Ա. 49. բայց մենք ալ պարտաւոր եմք սուրբ ընել. Նախ 'ի մեզ, ապրելով ըստ Աստուծոյ սրբութեան, ցցնելով՝ թէ արժանի որդիք եմք ե[illegible] սուրբ Հօր մը, կատարելով իր օրէնքները

, որ բացայայտութիւն են անոր սրբութեան։ Երկրորդ առաջի այլոց, առաքինութեամբ մեր ներքին զգացմունքները ցոյց տալով. «Տեսցեն զգործս ձեր բարիս եւ փառաւորեսցեն զՀայր ձեր՝ որ յերկինս է». Մատթ. Ե. 16։

Ուստի առաջին խնդրուածով Աստուծոյ շնորհքը կխնդրեմք՝ որ լոյս տայ մեզի 'ի գործ դնելու սա սկզբունքը՝ որուն մէջ միւս բոլոր սկզբունքները կբովանդակին. «Եղերուք կատարեալք՝ որպէս եւ Հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է». Մատթ. Ե. 48. և պահելու երրորդ պատուիրանը. Մի՛ առնուցուս զանուն Աստուծոյ քո 'ի վերայ սնոտեաց։ Ապաքէն Աստուծոյ անունը սրբելն ուրիշ բան չէ՝ այլ յարգել, պաշտել, երկրպագել, անպատիւ չընել, միշտ փառաւորել խորհրդով, զգացմամբք, բանիւ և գործով։

Ուրեմն առաջին խնդրուածը Հաւատոյ, Յուսոյ և Սիրոյ գործ մ'է։

ԽՆԴՐՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

« Եկեսցէ արքայութիւն քո » .

Աստուած միայն է թագաւոր աշխարհի, կթագաւորէ և պիտի թագաւորէ միշտ գերագոյն իշխանութեամբ. բայց մարդիկ իրենց ազատութեամբ կզեղծանին, Աստուծոյ յայտնութեանց դէմ կհանեն իրենց խելքին կանոնը և կարհամարհեն աստուածային օրէնքները. մէկ խօսքով, կապստամբին Աստուծոյ դէմ։

Մենք Եկեսցէ արքայութիւն քո ըսելով՝ Աստուծոյ գերագոյն իշխանութիւնը կյարգեմք, այսինքն հաւատոյ գործ մը կկատարեմք. կընդունիմք՝ թէ իրաւունք ունի թագաւորելու մեր մտքին և սրտին վրայ ինչպէս նաև մեր բնական բնութեան վրայ. ուխտ մը

կամ փափաք մը յայտնած կըլլամք՝ որ ամէն մարդիկ հաւատան՝ թէ իրենց վրայ կտարածուի Նորա իշխանութիւնը, անոր նուիրեն իրենց կեանքը. աս ալ սիրոյ գործ է։

Ըստ սրբոյ առաքելոյն Պօղոսի « Արքայութիւնն Աստուծոյ . . . արդարութիւն եւ խնդութիւն եւ խաղաղութիւն է ՚ի Հոգին սուրբ » . Հռովմ. ԺԴ. 17։ Եկեսցէ ըսելով փափաք յայտնած կըլլամք՝ որ ամեն մարդիկ արդարութեամբ ապրին, իրարու հետ խաղաղութիւն ունենան, եւ սրտերնուն մէջ այն աստուածային խնդութիւնն և երանութիւնը վայելեն, որ խղճմտանքէ յառաջ կուգայ շնորհօք հոգւոյն սրբոյ։ Աս է Աստուծոյ ճշմարիտ թագաւորութիւնն, որ ոչ թէ գայ խորանօք (արտաքին երեւութով), այլ ՚ի ներքս ՚ի մեզ է։ Ղուկ. ԺԷ. 20. 21։

Բայց աշխարհի մէջ յայտնի է Աստուծոյ թագաւորութիւնը ճշմարիտ կրօնքով։ Փրկիչը իւր սորվեցուցած աղօթքով կուզէ միշտ մեզի յիշեցունել՝

թէ պարտաւոր ենք ջանք ընելու ՝ որ Աստուծոյ թագաւորութիւնը տարածուի աշխարհի վրայ , ճշմարտութիւնը քարոզելով և սուրբ եկեղեցին ճանչցունելով , որ միայն է աւանդապահ ճշմարտութեան եւ արքայութիւնն այս աշխարհիս մէջ , այսինքն այն պետութիւնն ՝ ուր միապետաբար կտիրէ Աստուած , և անոր մէջ միայն կարելի է մարդոց իրենց օրինաւոր հպատակութիւնը ընծայել ։

Որովհետև Աստուծոյ թագաւորութիւնն իւր շարունակութիւնը մինչև հանդերձեալ աշխարհի մէջ կձգէ , ե[illegible] [illegible] բառերը [illegible] [illegible] են , և փափաք կյայտնեն այն աւուր , յորում մահացու և ապականեալ մարմնոյն կապերէն արձակուելով՝ երջանիկ պիտի ըլլամք Յիսուսի Քրիստոսի հետ Աստուծոյ յաւիտենական ժառանգութեան մէջ ։

* * *

ԽՆԴՐՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

« Եղիցին կամք քո, որպէս յերկինս եւ յերկրի » ։

Մարդուս բարոյական էութիւնը կացուցանող օրէնքները կամ խիղճը , ինչպէս նաև դրական օրէնքները , բացայայտութիւն են Աստուծոյ կամաց ։ Այս կամքը միշտ երկնից հետևելու կանոնն է . որոնք որ միասին երջանիկ պիտի ըլլան հոն ՝ Աստուծոյ բարերար կամաց իշխանութեան ներքև կգործեն, ոչ թէ բռնաբար՝ այլ Աստուծոյ կամաց հետ ներդաշնակաւոր կամքի ազատ գործողութեամբ ։ Երկրի վրայ այսպէս չէ այն ժամանակէն 'ի վեր , յորմէ հետէ սկզբնական անկումը մարդուն մտաց վրայ մէգ ու մառախուղ սփռեց, եւ որուն մէջ դէպ առ չարն հակամիտութիւն սերմանեց ։ Ամէն մարդ պէտք է ինք իրեն բուռն ընէ ՝ Աստուծոյ շնորհքով իւր գործերն օրինաց յարմարցնելու, և Աստուծոյ կամքը միայն իրեն կանոն դնէ․ պէտք է բաղձայ՝ որ ամէն մարդիկ ալ այսպէս ընեն, որպէս զի կարգը ինչպէս անհատներու նոյնպէս և ընկերութիւններու վրայ թագաւորէ։

Աստուծոյ կամքը մի միայն օրէնք ճանչնալով՝ Հաւատոյ գործ կատարած կըլլամք․ աչքերնիս դէպ յերկինս ուղղելով, ուր Աստուծոյ կամքը կթագաւորէ, եւ երկինքն երկրի կանոն բռնելով՝ Յուսոյ գործ ըրած կըլլամք․ փափաքելով՝ որ համօրէն մարդկութիւնը իւր կառավարութեան ձևը երկինքէն առնու՝ Սիրոյ գործ ըրած կըլլամք։

* * *

ԽՆԴՐՈՒԱԾ ՉՈՐՐՈՐԴ

> « Զհաց մեր հանապազորդ տո՛ւր մեզ այսօր » ։

Փրկիչը կուսուցանէ՝ թէ միշտ դէմ յանդիման եմք Աստուծոյ, և թէ՛ հոգեւոր թէ՛ մարմնաւոր բաներու մէջ ծայրագոյն կախումն ունինք իրմէն․ Մարդն իւր կենաց հարկաւորները եւ նոյն իսկ կեանքն ալ Աստուծոյ շնորհքէն ունի․ իւր պահպանութիւնը ուրիշ բանէ չէ՝ այլ միայն Աստուծոյ արարող զօրութեան շարունակութենէն, և, կամ որ նոյն է, կապրի անոր համար՝ որովհետեւ Աստուած ուզեր է որ ապրի։

Ամէն օր պարտաւոր եմք Աստուծմէ մեր հացը խնդրել, որովհետեւ միշտ անոր տրամադրութեան ներքև է այն։ Հանապազորդ (որ ըստ օրեայ) հացը միայն պէտք է խնդրեմք, վասնզի վաղն ալ ապրելնուս երաշխաւորութիւնը չունիմք · « Մի՛ հոգայք վասն վաղուին , կըսէ Յիսուս , զի վաղուին վասն իւր հոգասցի · շատ է աւուրն չար իւր » ։ Մատթ · Զ · 34 ։

Եթէ Աստուած մեր պէտքէն աւելի կուտայ մեզի ՝ չէ թէ չարաչար գործածելու համար է , այլ որպէս զի մեր եղբայրներուն մատակարարելու հաւատարիմ տնտեսութիւնը կատարեմք , և անոնց իբրեւ Նախախնամութեան պատկեր երեւիմք ·

Մարդս միայն հացիւ չէ որ կապրի , այլ Աստուծոյ բերնէն ելած խօսքերով ալ , Մատթ · Դ · 4 · վասն զի երկու բնութենէ բաղկացեալ է ՚ի հոգւոյ եւ ՚ի մարմնոյ ։ Աստուծոյ խօսքը հոգւոյն հացն է , ինչպէս որ նիւթական հացն ալ մարմնոյն ·

Ուրիշ հաց մ՚ ալ կայ , որ է Պատարագի հացը , որ թէ՛ հոգիննիս եւ թէ՛ մարմիննիս կկենդանացունէ · Հոգւոյ հետ միանալով նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս , որ է կեանքը , եւ աղնուա-

գործելով զմարմինը , որ աստուածային հաղորդակցութեան միջոցն է ·

Աստուծմէ ամէն օր կրնանք խնդրել ՝ որ զմեզ արժանի ընէ միշտ այս կենաց հացին իրապէսկամբաղձանքով , եւ մեզի տայ թէ՛ հոգեւոր և թէ՛ մարմնաւոր կենաց տարերքները ·

Ուստի Հաւատքը մեզի կճանչցունէ՝ թէ Աստուած մեր կենաց իշխանն է · Յոյսը կթելադրէ ՝ որ գերագոյն կենաց բաղձամք , որուն սկիզբը նոյն ինքն Աստուած է · Սէրը կյօժարեցունէ զմեզ որ մեր ընկերին մարմնաւոր և հոգեւոր ողորմութեամբ օգնելով զԱստուած փառաւորելու միջոցները ՚ի գործ դընեմք ·

* * *

ԽՆԴՐՈՒԱԾ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

« Եւ թո՛ղ մեզ զպարտիս մեր որպէս և մեք թողումք մերոց պարտապանաց » ։

Աստուծոյ միշտ պարտական եմք · նոյն իսկ էութիւննիս իրեն պարտական եմք · ուստի, մեր մտաց խորհուրդները, սրտին յօժարութիւնները և կենաց բոլոր գործողութիւնները անոր են, եթէ մեր գոյութենէն բան մը անոր խնայեմք, գողութիւն մը ըրած և յանցանք գործած կըլլամք ։ Ո՞վ կրնայ ըսել՝ թէ Աստուծոյ առջև միշտ պահանջուած ճշդութեամբ վարուեր եմ, անոր բոլոր օրէնքները պահեր եմ, խորհուրդներէս · յօժարութիւններէս և գործերէս բնաւ բան մը իրեն չեմ խնայեր, շատ մեծ արդարներն անգամ շատ կերպերով մեղանչեցին, և ո՛վ որ կըսէ՝ թէ մեղք չունիմ՝ ինք

զինք կխաբէ ·

Ուստի պարտաւոր եմք միշտ ճանչնալ հաստատով՝ թէ Աստուած մեր էութեան վրայ իրաւունք ունի, յուսալ՝ թէ իր բարութեամբը մեր պարտքը մեզի կներէ · և նոր նոր առաջադրութիւններ ընել սիրով, որ թողութեան արժանի վարք ունենամք ։

Յիսուս Քրիստոս մեզի կսորվեցունէ՝ թէ Աստուած մեզի ողորմութիւն չընէր, եթէ մենք մեր եղբարցը ողորմութիւն չընեմք ։ Բոլոր մարդիկ իրարու հետ պարտուց և իրաւանց փոխադարձ յարաբերութեամբ կապուած են ։ Բայց շատ անգամ կպատահի՝ որ մարդ մը պարտքէն աւելի իրաւունք կպահանջէ, իրաւունքը ստուար՝ պարտքը անձուկ կճանչնայ · ասկէց կհետևին հակառակութիւնք, և անոնց պտուղ՝ ՚ի հարկէ հետևականութեամբ ծնանող անկարգութիւններն են ։

Աստուած կհրամայէ՝ որ փոփոխակի իրարու ներեմք, իրարու չաբեաց անյիշաչար ըլլամք . եւ՛ ինք մեզի ողորմութիւն կընէ ու կներէ , որպէս զի մենք ալ իւր օրինակէն պարտաւորեալ մեր ընկերին ողորմիմք ու ներենք . ասոր համար է՝ որ կըսէ , « Զի եթէ թողուցուք մարդկան զյանցանս նոցա , թողցէ և ձեզ Հայրն ձեր երկնաւոր : Ապա թէ ոչ թողուցուք մարդկան զյանցանս նոցա , և ոչ Հայրըն ձեր երկնաւոր թողցէ ձեզ զյանցանս ձեր » : Մտթ . Զ . 14 . 15 .

Մեր եղբօրը յանցանքը ներելով , սէր ցուցած կըլլամք , որ օրինաց կատարումն է . Աստուծոյ ողորմութեան վրայ յոյս դրած կըլլամք՝ թէ մեղի մեր յանցանքը պիտի թողու . հաւատոյ գործ կատարած կըլլամք՝ յանձին մեր ընկերին տեսնելով զնոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս , որ ըսած է՝ թէ եղբօր մը ըրած սիրոյ գործերնիս իրեն կվերաբերի :

* * *

ԽՆԴՐՈՒԱԾ ՎԵՑԵՐՈՐԴ :

« Մի՛ տանիր զմեզ ՚ի փորձութիւն » :

Փորձութիւնն է զմեզ մեղաց վտանգը ձգող պարագայներուն մէկ տեղ գալը . փորձութիւնները առ չարըն հակամիտութենէ , և սկզբնական մեղաց հետեւանքն եղող տկարութենէն յառաջ կուգան : Սատանայն , որ թոյլտուութիւն ունի Աստուծմէ մարդս փորձելու , զանիկայ վտանգի բերելու հնարքներ միշտ կխորհի , մարդուն տկարութիւնը իւր չահուն յարմարցունելով՝ մոլորութիւնը ճշմարտութեան երեւութով կցուցնէ , որով մեղանչել կուտայ հաւատոյ դէմ . առ չարն հակամիտութիւնը իւր գործին յարմարցունելով , նոյն չարը կցուցնէ իբր միջոց երջանկութեան , խղճի օրէնքները եւ Աստուծոյ պատուիրանները ոտնակոխ ընել կուտայ , մեր յատակոյն միակ նպատակը աշխարհի խաբէական բարիքներուն հետ կխռնէ , եւ բոլոր գործօնէութիւնները կկապէ աշխարհիս հարստութեանց եւ հաճոյից հետ . Մարդ մը եթէ այս դիւական ազդեցութեանց հետեւի՝ կկորսնցունէ հաւատքը , յոյսը եւ սէրը . աշխարհի մէջ Աստուծմէ կբաժնուի , Աստուած ալ յաւիտենական վճռով մը այս բաժանումը օր մը կհաստատէ .

Աստուած որչափ որ Սատանային թոյլ տուած է՝ որ զմեզ փորձէ , հրեշտակներուն ալ հրաման բրած է՝ որ բարի խորհուրդ և յոյս թելադրեն . բայց լուսաւորող և ՚ի բարին յորդորող շնորհքը ինք կուտայ մեզի և այնպիսի վիճակի մէջ կդնէ՝ յորում կրնամք ազատօրէն ճշմարտութիւնը մոլորութենէն եւ բարին չարէն աւելի սիրել. Սակայն՝ որովհետեւ տգիտութիւնն եւ առ չարն հակամիտութիւնը շատ անգամ մեծ ազդեցութիւն կընեն մեր վրայ , ուստի պարտաւոր եմք խնդրել Աստուծմէ՝ որ Սատանային թոյլ չտայ զմեզ փորձել խիստ ծանր փորձութիւններով. կամ եթէ թոյլ տայ՝ որպէսզի առիթ ունենամք աւելի եւս պայծառացնելու մեր առ ինքն ունեցած սէրը , մեզի օգնէ , և այն կռուոյն մէջ յաղթել տայ .

ԽՆԴՐՈՒԱԾ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

« Փրկեա՛ զմեզ ՚ի Չարէն » :

Այս Չարը Սատանան է , անկեալ հրեշտակը , որ իւր չար հրեշտակներով մէկտեղ միշտ կճգնի զմեզ իր արժանի յաւիտենական պատժոյն մասնակից ընել . Սատանան անձնաւորութիւն չարի է , ինչպէս որ Աստուած ալ անձնաւորութիւն բարւոյ . այս տարբերութիւնը կայ՝ որ Սատանան արարած է , եւ անոր մարդու վրայ ունեցած չարի հեղինակութիւնը Աստուծոյ ամենակարող զօրութեան ներքև է, որով իր չարութենէն կփրկուիմք։

Եկեղեցին միշտ տէրունեան աղօթքին հետևելու համար է՝ որ այս փառաբանութիւնը կընէ․

«Զի քո է արքայութիւն, զօրութիւն և փառք յաւիտեանս յաւիտենից․ Ամէն»։

Ասիկա նոյն իսկ աղօթքին համառօտութիւնը և այն միջոցն է՝ որով աղօթքնիս կմատուցանեմք։ Կաղօթեմք իրեն, վասն զի մեր Թագաւորն է, և հպատակութեան պարտաւոր եմք ընելու, զի ամենակարող է, և ինչ բարի եւ արդար խնդրուածքներ ընեմք՝ կուտայ․ զի բոլոր արարածները՝ որոց էութիւն տուած է, պարտաւոր են իր փառքը երգել յաւիտեան։

Ամէն բառը եկեղեցւոյ բոլոր աղօթից վերջը կը գործածուի․ հաստատութիւն մ'է բոլոր ըսուածներուն․ բովանդակութիւն է հաւատոյ, յուսոյ և

սիրոյ, որոնք պէտք է միշտ կցորդ ըլլան մեր լեզուին արտաբերած բառերուն։

Տէրը մեզի այս տէրունական աղօթքը սորվեցնելով իմացունել ուզած չէ՝ թէ ասկէ ուրիշ աղօթք ունենալու կամ ընելու չեն իր աշակերտները․ այլ չէր ուզեր որ հեթանոսներուն կամ անբարի հրեաներուն պէս ձայնաւոր երկար աղօթքները ճշմարիտ Աստուածպաշտութիւն համարէինք․ ուստի աղօթքի հետ հարկաւոր եղած զգացմունքները իր սորվեցուցած աղօթքին իմաստովը մեզի յայտնեց։ Ասոր համար եկեղեցին տէրունական աղօթքին զգացմունքները ճշմարիտ պաշտման հիմն բռնելով՝ զանազան աղօթքներ ալ ունի, որոնք աւելի բացայայտութիւն և մեկնութիւն են այն աղօթքին։ Այս աղօթքներն են որ հասարակաց պաշտման աղօթք կըսուին։

Պաշտումը, բուն իմացուածով, այսինքն է երկրպագութեան յարգանաց իմաստով, միայն Աստուծոյ կընանք տալ, Անոր միայն պէտք է ընծայեմք յիրաւի մեր խորհրդոյ, զգացմանց և կենաց կատարեալ նուիրմունքը. այս զգացմունքներն ալ աղօթքով միայն իրեն կրնանք մատուցանել:

Բայց առաջին պատուիրանին անհնազանդել չէ` երբոր երկրորդական պաշտումն ալ սուրբ Աստուածածնի, հրեշտակաց և սրբոց ընծայել կհրամայէ եկեղեցին. միայն թէ այս պաշտումը այնպիսի պայմաններու տակ սեղմեալ ըլլայ, որմէն Աստուծոյ յատուկ եղած էական և ճիշդ երկրպագութեան սահմանը տարբերի: Երկրորդական պաշտամանց հիմը պատիւ և յարգանք տալ է անոնց` զորս լոկ Աստուած նշանաւոր ըրած է կամ բնութեան բարձրութեամբ, կամ մեզի նկատմամբ անոնց յանձնած պաշտօնովը, կամ բացառիկ առաքինութիւններով և առանձնաշնորհութիւններով. [illegible] [illegible] մ' է այս, զոր բնաւ աղօթքին հետ պէտք չէ շփոթել:

Աղօթքով Աստուծոյ կմատուցանեմք

մեր յարգանքը 'ի բոլոր էութենէ` [illegible] [illegible] կխնդրեմք միայն` որ սուրբ Աստուածածինը, հրեշտակները և սուրբերը մեզի համար Աստուծոյ աղօթեն. Անոնց կդիմեմք իբրև առ եղբայրներ` որ փառաց մէջ են եւ Աստուծոյ առջեւ մեզմէ աւելի համարձակութիւն ունին: Կենդանի եղբարց աղօթքը խնդրելնէս տարբերութիւն չունի: Մահը չէ խզած հաւատացելոց մէջ եղած յարաբերութեան կապերը. հրեշտակներն ալ հաւատացելոց եղբարքն են ըստ յայտնեալ վարդապետութեան:

Ըսել է` թէ Աստուծոյ մատուցուած ճիշդ պաշտումը եւ սրբոց կամ հրեշտակաց մատուցուածը իրարմէ էական տարբերութիւն ունին. Եկեղեցին այս երկրորդական պաշտումը հրամայելով` հակառակ խօսած չըլլար առաջին պատուիրանին, որ կարգելու միայն` մէկ ճշմարիտ Աստուծմէ դատ ուրիշ աստուած մ' ալ ունենանք, այսինքն ուրիշ աստուծոյ մ' ալ երկրպագենք:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ

« Մի՛ արասցես դու քեզ կուռս , ըստ ամենայն նմանութեան , որ ինչ յերկինս 'ի վեր է , եւ որ ինչ յերկրի 'ի խոնարհ , եւ որ ինչ 'ի ջուրս 'ի ներքոյ երկրի . մի՛ երկիրպագանիցես նոցա , եւ մի՛ պաշտեսցես զնոսա » ։

Աստուած այս պատուիրանով կուռք պաշտելը կ'արգելու ։ Ըսել է կ'արգելու որ եւ է արարած մը , թէ՛ անտեսանելի աշխարհքէն ըլլայ եւ թէ՛ տեսանելի աշխարհքէն , առարկայ ընել այն բարձր պաշտման ՝ զոր Աստուծոյ միայն պարտական ենք ։

Բայց իւր նկարագիրը կամ պատկերն ընել արգիլուած չէ սուրբ տեղի մէջ ։ Որովհետեւ նոյն ինքն Աստուած , որ կուռք շինելն արգիլեց , Մովսէսի հրաման ըրաւ , որ ուխտի տապանակին վրայ երկու ոսկեղէն քերովբէներ դընէ , դէպ 'ի ո՞ր կողմ որ կհայէր ժողովրդեան դիրքը Աստուծոյ առջեւ երկրպագած ատենը ։ Ելից . ԻԵ . 18 և այլն ։ Նոյն ինքն Աստուած պղնձի օձ շինել հրամայեց, որուն նաև հրաշալի զօրութիւն տուաւ բժշկելու այն իսրայէլացիներն ՝ որ օձէ զարնուեցան ։ Թուոց , ԻԱ . 8 . եւ այլն ։

Ըսել է թէ սուրբ պատկերները և զանոնք յարգանաց առարկայ ընելը Աստուծոյ հրամանէն են . միայն կուռքերը արգիլեց , այսինքն այն արարածական պատկերները ՝ որոնք փոխան Աստուծոյ կըմբռնէին մարդիկ ։ Նոյն ինքն տապանակն ալ , որուն վրայ Աստուծոյ հրամանին համեմատ քերովբէներ դրուած էին , ուրիշ բան չէր , այլ պատկեր մը միայն , եւ ըստ Դաւթայ իբր սանդուղք մ' էր , որուն վրայ Աստուծոյ ոտքը կեցած էր ։ Սաղմ . ՃԼԱ , 7 ։ այս պատկերը Աստուծմէ հրամայուած երկրպագութեան առարկայն էր . Յեսու ասոր օրինակը տուաւ , իյնալով առտուընէ մինչև յերեկոյ տապանակին

առջեւ հանդերձ Իսրայէլի ծերերով ։
Յեսու , է . 6 ։

Արեւելեան եկեղեցին ճշդութեամբ կմեկնէ երկրորդ պատուիրանը. որովհետեւ նախ կ'արգելու կուռքերը՝ այսինքն այնպիսի պատկերները , որոնց իբրեւ աստուածներու պաշտումն կընծայեն կռապաշտները . երկրորդ կհըրամայէ ունենալ այնպիսի բարեպաշտական նկարներ ՝ որոնք կյիշեցունեն մեզի զԱստուած , զսուրբ Աստուածածինը , հրեշտակները եւ սուրբերը , և յարգել ։

Այս յարգանքը ճշմարիտ պաշտամէն ասով կտարբերի , որ մէջը հաւատք , յոյս և սէր չկայ . այլ պարզ պատիւ մը տալ է անոնց ՝ զորոնք Աստուած բարձր աստիճանի մը հասուցած է , պատիւ մը՝ որ վճռաբար Աստուծոյ կվերաբերի , որ Երկրպագէի 'ի սուրբս ։ Ուղղափառական տեսութեամբ պատկերները ուրիշ բան չեն , ինչպէս կըսէ սուրբ Գրիգոր մեծն , այլ միայն նշաններ , որ գրերու կամ բառերու պէս

կրօնական իրաց գաղափարները կուտան , եւ նոր լոյս մը տալու հետ նոր զգացումներ կազդեն* ։ Աստուած կըրնայ անոնց միջոցով իր զօրութիւնը ցըցունել , ինչպէս երբեմն՝ պղնձի օձով , զոր տնկեց Մովսէս անապատին մէջ . բայց այս զօրութիւնը պատկերին չէ , զի ասիկա գործիք մ' է միայն Աստուծոյ ձեռաց մէջ ։ Այսպէս պէտք է իմանամք սրբոց Նշխարներուն համար ալ ։

---

* Այս իմաստը գեղեցիկ կբացատրէ մեր Ս . Ներսէս շնորհալի հայրապետը . « Զսրբոցն պատկերս պատուեմք և փառաւորեմք միջնորդ և բարեխօս առ Աստուած ունելով , սակայն զերկրպագութիւն Աստուծոյ 'ի ձեռն նոցա մատուցանեմք ։ Զի երկրպագելի միայն արարչին է պատկեր և ոչ արարածոյ ։ Քանզի պատկեր և անուն « բառ » միեւնոյն են , լոկ կերպարան և սոսկ ձայն նշանակեցելոյ իրին ՝ ոմն աչաց և միւսն ականջաց տալով զգայութիւն և էութիւն » ։ Ընդհ. տիպ Պօլսոյ . յերես 87 ։

* * *

ԵՐՐՈՐԴ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ

> « Մի՛ առնուցուս զանուն Աստուծոյ քո 'ի վերայ սնոտեաց » ։

Երեք կերպով կըլլայ Աստուծոյ այս պատուիրանին դէմ մեղանչելը ․ նախ՝ առանց հարկի և անպատեհ տեղը Աստուծոյ անունը յիշելով ․ երկրորդ՝ ստութեան վկայ բերելով ․ երրորդ՝ հայհոյելով ։

Քրիստոնեայն պարտաւոր է Աստուծոյ անունը յարգանօք եւ ծանրակշիռ խրատունքով մը բերանն առնուլ ․ զի սուրբ է այս անունը , եւ պէտք է յիշելնուս պէս խոր զգացումմը զգամք երկրպագութեան , ինչպէս որ պարտաւոր եմք իբրև մեր միակ արարչին , եւ որմէն կախեալ է ամէն վայրկեան մեր գոյութիւնը ․

Աստուած ճշմարտութիւն է ․ ծանր թշնամանք ըրած կըլլամք իրեն , եթէ

մեր ստութեան վկայ կանչեմք ։ Սուտ երդումներն աւելի եւս ծանր մեղք են , զի այսպիսի դէպքերու մէջ նոյնինքն Աստուծոյ էութիւնը գործնական կերպով ուրացած կըլլամք ։

Հայհոյելը Աստուծոյ դէմ ուղղակի յարձակումն է ։ Բաւական է ըսել՝ թէ խելացի մարդու մը , կամ որ աւելին է քրիստոնեայ եղողի մը անարժան բան է աղտոտել բերանը որ և է գէշ խօսքերով ։

* * *

ՉՈՐՐՈՐԴ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ

> « Յիշեսջիր զօրն շաբաթուց սրբել զնա ։ Զվեց օր գործեսցես , և արասցես զամենայն զգործ քո. յաւուրն եօթներորդի շաբաթ տեառն Աստուծոյ քո » ։

Աստուած վեց աւուր մէջ ստեղծեց աշխարհս , եւ եօթներորդ օրը հանգչեցաւ ։ Եօթներորդ օրը կամ շաբաթը սրբեց Աստուած իւր օրինակովը եւ ուզելովը ։ Վեց օրը կրնանք աշխատիլ . եօթներորդ օրը պիտի նուիրեմք կրօնի ։

Մովսիսական օրինաց մէջ՝ շաբթուն վերջին օրը կամ շաբաթը որոշուած էր հանգստեան օր ըլլալ . բայց նոր օրինաց մէջ պէտք է շաբաթին առաջին օրը (կիւրակէն) սուրբ պահենք 'ի յիշատակ յարութեան Յիսուսի Քրիստոսի . զի այն օր պսակուեցաւ փառօք մարդուն փրկութեան մեծ գործը ։

Այս փոփոխումը առաքելոց ժամանակէն է . զի Գործք Առաքելոցին մէջ կկարդամք ՝ Ի . 7 , Թէ առաջին քրիստոնեայք առաքելոց հետ 'ի միասին կժողովէին շաբաթին առաջին օրն ՝ հացը բեկանելու ՝ այսինքն պատարագել սուրբ խորհուրդը կատարելու համար ։ Այն ժամանակէն՝ այս օրը կիւրակէ կըսուէր , որ կթարգմանի տէրունական օր ։ Յայտ . Ա . 10.

Հին օրինաց մէջ շաբաթէն զատ ուրիշ տօներ ալ հաստատեց Աստուած

'ի յիշատակ մեծամեծ անցից ՝ յորս փառաւորապէս իւր կարողութիւնը ցցուց , եւ ապաշխարութեան օրեր ՝ յորս կքաւէր ժողովուրդն իւր գործած մեղքերը ։

Ուղղափառ եկեղեցին հաւատարմութեամբ հետեւելով աստուածային սահմանադրութեանց ՝ ապաշխարութեան և տօնի օրեր որոշած ունի , զորոնք ամեն հաւատացեալք պարտաւոր են կիւրակէին պէս սուրբ պահել ։

Եկեղեցւոյ կիւրակէ կամ տօնի օր որոշած օրերը պէտք է . Նախ ՝ սովորական գործերէ դադրիլ . երկրորդ ՝ կրօնական գործերու պարապիլ . եւ որովհետեւ պէտք է հանգիստը սրբել , ուստի աւելի հակառակ է Աստուծոյ և Եկեղեցւոյ օրինաց դատարկ կենալը՝ քան աշխատիլը ։

Կիւրակէն եւ տօնի օրերը սուրբ պահելու համար , պէտք է . Նախ պատարագի ներկայ գտնուիլ , կամ որ նոյն է , հասարակաց աղօթքին կցորդել , եւ Աստուծոյ բանին քարոզութիւնը լսել .

երկրորդ՝ մանաւորապէս աղօթքի և բարեպաշտական գրքեր մանաւանդ սուրբ Գիրք կարդալու պարապիլ․ երրորդ՝ ողորմութիւն կամ ուրիշ ընկերասիրական գործեր ընել ։

Ինչպէս որ Աստուծոյ և Եկեղեցւոյն օրինաց հակառակ կգործէ՝ ով որ կիւրակէն կամ տօնի օրերը չսրբեր․ նոյնպէս կմեղանչէ՝ ով որ միւս մնացած օրերը պարապ կանցունէ ։ Չի աշխատութիւնը պարտք է ամենուս ալ գործի որոշուած օրերուն մէջ , ինչպէս սրբելու յատկացած օրն ալ հանգչիլ պարտք է ։ Ըսել է թէ մարդ ո՛ր վիճակին մէջ որ դրուէր է Նախախնամութեան ձեռօք՝ պարտական անոր համեմատ աշխատելու և աշխատութիւնը սրբելու ամենօրեայ աղօթքով , և յամենայնի Աստուծոյ կամքը կատարելու ուշադիր ըլլալով ։

* * *

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ

«Պատուեա՛ զհայր քո և զմայր քո»։

Ծնողաց տրուելու պատիւը՝ զանոնք սիրել , յարգել , հնազանդել , հիւանդութեան և ծերութեան ատեն օգնել , մեռնելնէն յետոյ անոնց հոգւոյն փրկութեան համար աղօթել և նոցա վերջին կամքերը ՚ի գործ դնելն է ։

Աստուած օրինաց երկրորդ կարգը, որ առ ընկերն ունեցած պարտքերնիս կբովանդակէ , առ ծնողս ունեցած պարտքերնէս կսկսի ․ որպէս զի իմանամք՝ թէ մեր ազգատոհմը սրտերնուս մէջ առաջին տեղին ունի , և թէ առ Աստուած պարտքերնէս վերջը՝ առաջին պարտքերնիս առ մեր ընտանիքն է ։

Տէրը հին օրինաց մէջ երկայնակեցութիւն խոստացաւ անոնց՝ որոնք առ ծնողս պարտքերնին ամբողջ կկատարեն Ծնն․ ԼԷ․ և զանցառուները մահու կպատժէր։ Ելից․ ԻԱ․ 16 ։

Նոր օրինաց մէջ՝ սովորաբար թէ՛ վարձքն և թէ՛ պատիժն հոգևորի դարձած է։ Ուստի հոգևոր մահու կամ դատապարտութեան արժանի են անոնք՝ որ առ ծնողս պարտքերնին չեն կատարեր․ իսկ յաւիտենական և երջանիկ կենաց հասուցումն պիտի ընդունին՝ որոնք որ կկատարեն․ զի Աստուած պիտի օրհնէ զիրենք և շնորհք տայ ուրիշ պարտքերնին ալ կատարելոյ։

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ

« Մի՛ սպանաներ »։

Ընդհանուր պատուիրան մ՚ է այս, և կ՚արգելու թէ՛ ինքզինք և թէ՛ ուրիշը սպաննելն։ Ինքնասպանութիւն և Մարդասպանութիւն միապէս արգիլուած են։ Մարդասպանութիւն ըսելով՝ կհասկցուի սպաննելու դրական ուշադրութեամբ մէկուն կեանքը վերցունելը։

Մարդուս կենաց եւ մահու իրաւունքը միայն Աստուծոյ է․ Բայց որովհետև կարգ հաստատած է իբր հիմն մարդկային ընկերութեան, նոյն ընկերութեան հիմնական օրէնքները հաստատուն մնալու համար՝ օրինաւոր իշխանութեանց տուած է այն իրաւունքը․ Ուստի մարդասպանութիւն չէ գըլխապարտութիւնը այն յանցաւորաց, որ ընկերութիւնը անհանգիստ կընեն իրենց չարութեամբը, ինչպէս, աւաղակութեամբ։

Մարդասպանութիւն չեն նաև այն սպանութիւններն, որ կպատահին օրինաւոր պատճառներու, զոր օրինակ իւր անձը, հայրենիքը, ընտանիքը և ընդհանրապէս անիրաւ տեղն իւր վնասեալ ընկերը պաշտպանելու հարկերուն մէջ· Մանաւանդ թէ մարդասպանութիւն կըլլայ՝ երբոր թուլամորթութեամբ յօգնութիւն չենք դիմեր կեանքը վտանգի մէջ եղող մէկուն· զի այն ատեն մարդասպանութեան անուղղակի առիթը տուած կըլլամք։

Եթէ օրինաւոր պաշտպանութեան դէպքերու մէջ յարձակողը կսպաննուի, սպանողը մարդասպան չսեպուիր· մանաւանդ թէ այս մահը արդար պատուհասն է այն չարութեան՝ որուն դէմ սպանողը իրաւունք ունէր ինքզինք կամ զուրիշը պաշտպանելու։

Անձնասպանութիւնը կատարեալ մարդասպանութիւնն է, որովհետև ինչպէս ուրիշներուն նոյնպէս և մեր կենաց վրայ

մենք իշխանութիւն չունինք։ Աստուած տուաւ մեր կեանքը, և նա միայն կրնայ առնուլ մեզնէ։

Մենամարտութիւնը հակառակ է Աստուծոյ այս պատուիրանին, զի իւր կեանքը դրաւ դնել և ընկերինը պահանջել է։ Մենամարտութեան հետևանքն եղող մահը ճիշդ յանցաւոր սպանութիւնն է, և ընողը բուն մարդասպան կամ աւազակ կհամարուի։

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ

« Մի շնար »։

Ընտանեաց հիմնական օրէնքն է ամուսնութիւնը, և ընտանիքը բովանդակ ընկերականութեան հիմն է։ Շնութիւնը ամուսնութեան հաւատարմութիւնը կվտանգէ, ընտանիքի մը մէջ անկարգութեան և ապօրինաւորութեան սկզբունք մը կթելադրէ. և ո՛վ որ ընտանիք մը տակնուվրայ կընէ, նոյն իսկ ընդհանուր ընկերութեան վրայ յարձակումն ըրած կըլլայ։ Ասոր համար է՝ որ Աստուած աս ալ իւր օրինաց կարգը դրած է։ Ո՛վ որ կ՚շնայ՝ թէ՛ Աստուծոյ օրինաց և թէ՛ ընկերականութեան հիմանց դէմ միանգամայն կմեղանչէ. այնպիսի մեղք մը գործած կըլլայ, որ հին օրինաց մէջ մահու կդատապարտուէր Աստուծոյ հրամանին համեմատ։ Նոր օրինաց մէջ ընկերութենէ դուրս և անպատիւ կհամարուին. պատիժնին ալ, եթէ ճշմարտութեամբ չապաշխարեն, հանդերձեալն կպահուի։

* * *

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ

« Մի՛ գողանար »։

Այս պատուիրանաւ Աստուած կ՚արգելու իւրացունել որ և է բան՝ որ ուրիշինն է։

Աստուծոյ սեպհականութիւնը ընդհանուր մարդկային ընկերութեան հիմնական սկզբանց կարգէն է. ո՛վ որ այս սեպհականութեան օրինաց դէմ կմեղանչէ՝ յանցաւոր է։

Այս պատուիրանին դէմ մեղք կըհամարուի ոչ միայն պարզապէս գողութիւն ըրուած բանը, այլ և իւրացունելու համար գործածուած նենգութիւնները, առևտուրի մէջ աւելի կամ պակաս չափերը, պարտք չվճարելը, ուրիշին ծառայութեան վարձքը կըտրելը, հասարակաց նեղութենէն պատեհ առնելով՝ ձեռքն եղած հարկաւոր վաճառքին գինը՝ չափէն աւելի բարձրցընելը, շուկային մէջ ո՛ր եւ իցէ բանի մը արժանքն աւելցունելու կամ իջեցունելու համար գործածուած խարդախութիւններն, եւ ուրիշներուն վնասով չարութեամբ ձեռք բերուած շահերը ։

Վերջապէս, ամէն ո՛ր եւ է կերպ՝ որով ընկերին սեփհականութեան վնաս հասցունել կըլլայ, կ՚արգելու Աստուծոյ օրէնքը ։

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ

« Մի՛ սուտ վկայութիւն վկայեր զընկերէ քումմէ » ։

Ամէն մարդ իւր պատիւն ունի․ այս պատւոյն դէմ մեղանչել կըլլայ՝

երբոր ատեաններու առջեւ, հակառակ մեր ընկերին, սուտ վկայութիւն կվկայեմք ․ երբոր գիտմամբ անիրաւ դատապարտութեան կմատնեմք ․ երբոր անիրաւ տեղը կորտնջամք ․ երբոր առանց ՚ի խղճէ պարտաւորելոյ մէկուն համար գէշ կըսեմք կամ կխորհիմք ։ Ի խղճէ պարտաւորութիւն է գէշ ըսել կամ խորհիլ այնպիսի մարդոց վրայ՝ որոնք ընկերութեան դէմ յանցաւոր են, երբոր աս ալ հարկաւոր է արդարութեան սիրոյն համար ։ Այս ամէն ընկերական պարտք մը կատարած կըլլամք, եւ յանցաւորն ալ՝ որ յարձակեցաւ ընկերութեան դէմ, կկորսնցունէ բոլոր իր պատուոյ իրաւունքները, զոր վաղուց ինք իւր յանցանքովը կորսնցուցած էր ։

* * *

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆ

« Մի՛ ցանկանար տան ընկերի քո, և մի՛ անդոյ նորա . մի՛ ցանկանար կնոջ ընկերի և մի՛ ծառայի նորա, և մի՛ աղախնոյ նորա, և մի՛ եզին նորա և մի՛ իշոյ նորա, և մի՛ ամենայնի զի՛նչ ընկերի քո իցէ » ։

Ցանկանալ՝ անիրաւ միջոցներով ընկերին ունեցածը ձեռք անցունելու փափաքելն է ։

Ուստի չար խորհուրդը չար գործերու հաւասար արգիլեալ է . մեղքը միայն ներքին ըլլալով՝ պակաս կամ թեթև մեղք եղած չըլլար ։ Ամէն խորհուրդ և ամէն զգացմունք՝ որոնց նպատակը արգիլուած առարկայի մը վրայ է՝ կաղտոտեն մեր միտքը և հոգին, և յանցաւոր կընեն Աստուծոյ առջև ։

Պէտք չէ բնաւ՝ որ մեր ընկերին կնոջը ցանկամք, այսինքն, արգիլուած

է մեզի շնութեան զգացմունքներով կամ խորհուրդներով զբաղիլը .

Պէտք չէ՝ որ մեր ընկերին ստացուածոց աչք տնկեմք, այսինքն մեր ընկերին ունեցածներէն բան մը անիրաւ ճամբաներով ձեռք անցունելու փափաք ունենալու չեմք .

Աստուծոյ օրինաց վրայ Քրիստոնեայ Եկեղեցեաց մէջ եղած տարբերութիւնները ։

Հռովմէական եկեղեցին Աստուծոյ տուած տասն պատուիրաններն ալ կընդունի, բայց իր դասաւորութեան ձևը Արևելեան եկեղեցւոյ ընդունածէն տարբեր է ։ Պատուիրաններուն առջի երկուքը, որոց մէկը ճշմարիտ պաշտումը կառաջարկէ, և միւսը սուտը կամ կռապաշտութիւնը կ’արգելու, մէկ ըրած է . և տասներորդը երկուքի բաժնած է , որոց մէկը ընկերին կնոջ՝ եւ միւսը ստացուածոց ցանկալը կ'արգելու :

Այս կերպով՝ տասն պատուիրանաց երեքը միայն Աստուծոյ , և եօթն ընկերին յատկացուցած է :

Հռովմէականաց այս դասաւորութիւնը բոլորովին շինծու է , և հիմ մը չկայ տեսնելու ՝ թէ ի՛նչ իրաւունքով տասներորդ պատուիրանը երկուքի բաժներ են : Այս օրինաց մէջ , չորս պատուիրանը առ Աստուած պարտաքերնիս կբովանդակէ , և վեցը առ ընկերն ունեցածնիս :

Արևելեան կաթուղիկէ եկեղեցին այս դասաւորութիւնը այնպէս կ'յարգէ՝ ինչպէս որ տրուած էր Մովսէսի ձեռքը Աստուծոյ կողմէն ,

Կրնանք , ընդհանուր իմաստով մը , ըսել ՝ թէ Հռովմի եկեղեցւոյն բողոքական վարդապետութիւնը ('ի մասին մեկնութեան օրինաց) համաձայն է Արևելեան ուղղափառ եկեղեցւոյն : Սակայն աս ալ գիտնալ պէտք է ՝ որ խորհրդոյ կատարման ապօրինաւոր նորաձեւութեանցն և հաւատքի մէջ ունեցած խոտորմանցն համար ՝ պաշտման դէմ մեղանչած է , որ նոյն է ըսել , առաջին պատուիրանին դէմ : Մեղանչած է մանաւանդ Անարատ Յղութեան նոր վարդապետութեամբ , որուն հետևանքն է սուրբ կոյսը աստուածացուցանել [*] . Իսկ երևելի աստուածաբաններէն շատեր այս հետևութիւնը հանած են ՝ որուն թերևս Պապն և եպիսկոպոսները լռելեայն հաւանութիւն տուին :

Այս սխալ վարդապետութեան մէկ ուրիշ հետևանքն ալ աս է ՝ որ սուրբ Աստուածածինն ուղղելի պաշտման բնութիւնը փոխած և աստուածական երկրպագութեան կամ բուն պաշտաման հետ շփոթած են ։ Պարզ յարգութեան նշան մը չէ այս պաշտումն , ըստ արդի վարդապետութեան Հռովմայ ․ այլ բուն աղօթք , այսինքն այն պաշտումը՝ որ հիմնուած է հաւատքին վրայ՝ թէ սուրբ կոյսը նոյն ինքն Աստուծոյ վրայ ազդեցութիւն ունի ․ յուսալով՝ թէ անոր միջնորդութիւնը Յիսուսի Քրիստոսի միջնորդութեան ըստ ամենայնի հաւասար է ․ եւ նկատելով զինքը իբրև մեր կրօնական գործօնէութեան անմիջական նպատակը ։ Հաւատալն անգամ դժուար է՝ թէ սուրբ Աստուածածնի մասին մինչև ի՞նչ աստիճան անխելք և պժգալի քաշքշուքներու մէջ թաւալեցան Հռովմի եկեղեցւոյն մատենագիրներն ․ Այս մասին խիստ գայթակղական գործերն ալ երկիւղածներին ներշնչեալ համարելու , ինչպէս են Մարիամ ակրետացւոյն և քոյր Էմմէրիքի գործերն՝ որոնց ուժը խարդախեալ Աւետարաններու վրայ հիմնուած է , և հիւանդ խելապատակի հակասական և այլանդակ ցնորմունքներով խճողուած են ։

---

[*] Մեր եկեղեցին , ամէն տարի՝ դեկտեմբեր 9ին , սուրբ Աստուածածնի Յղութեան տօն կըկատարէ . բայց ոչ ընաւ այն հաւատքով՝ թէ յղութիւնն անարատ էր , այսինքն առանց սկզբնական մեղաց . այլ զի հիմնարկութիւնն էր այն անձնաւոր տաճարին , յորում անտանելին բնակեցաւ : Մեր եկեղեցւոյ գրեանց մէջ « երանելի յղութիւն » անուանեալ է , և ոչ անարատ . զի սուրբ կոյսն ալ « մարդ » եւ « ծնունդ ախտի » էր , ինչպէս կըսէ Իգնատիոս մեկնիչ և գիտնական վարդապետն մեր . երանելի էր յղութիւն , զի սքանչելօք էր :

Ն . Թ .

Հռովմէական եկեղեցին , առանց բացառութեան , բոլոր պատուիրանաց մէջ մոլորութիւն ունեցած կրնայ համարուիլ այնպիսի խտիրներ սահմանելովն , որովք Աստուածային դրական եւ ծանուցեալ սահմաններն անգամ կշփոթեն ․ կրնայ ըսուիլ՝ թէ չկայ բնաբարոյական պարտաւորութիւն մը , որուն առջևէն չկրնայ խուսափել մէկն այս՝ ճիզուիթական խորամանկութեանց խորական միջոցներով ։

Գաղափար մը տալու համար օրինակ մը դնենք ․ ենթադրենք մարդ մը , որ իր դրացւոյն դէմ ատելութիւն ունենալով , կուզէ անոր անասունը սպաննել , բայց սխալմամբ միւս դրացւոյն անասունը կսպաննէ ․ պարտաւո՞ր է այս մարդը վնասն հատուցանելու ։ — Ոչ ․ կըսէ ․ Մոսատեան ։ — Ինչո՞ւ ․ — Որովհետև դիտաւորութեան մէջ այն կենդանին սպաննել չկար՝ զոր իրօք սպանեց ։ Հռովմի եկեղեցւոյն մէջ սրբազան [illegible] լեռնակարկառ բարձրութեամբ դիզուած են , որոնք խղճի և դիպաց հանդէպ պարագայները որոշելու , և հետեւապէս ամէն բարոյական սկզբունք և զգացմունք խեղդելու համար միայն հեղինակուած են :

Բողոքականք չարաչար կմեկնեն առաջին պատուիրանը, ըսելով՝ թէ սրբոց երկրորդական պաշտում մը չենք կրնար տալ, որ լոկ յարգութիւն և յօգնութիւն կանչել է եւ ոչ ուրիշ բան : Բուն աղօթքին հետ կշփոթեն յօգնութիւն կանչելն , որ իսկապէս իրարմէ շատ տարբեր բաներ են : Աղօթքով՝ հաւատոյ , յուսոյ և սիրոյ գործողութիւն կընեմք , միւսով ալ սուրբ Աստուածածնի , հըրեշտակաց եւ սրբոց բարեխօսութիւնը կխնդրենք : Միջնորդներ չենք ըներ (բառին բացարձակ նշանակութեամբը), զի մի է միջնորդ՝ որ է Յիսուս Քրիստոս : բայց անոնց միջամտութիւնը կխնդրենք՝ որպէս զի մեր միջնորդին արդեամբը Աստուծմէ մեզի հարկաւոր եղած շնորհքն ընդունիմք : Անգղիականք կըպատուեն սուրբերը : բայց յօգնութիւն չեն կանչեր , որովհետև այս մասին բողոքականաց

մոլորութեան մէջ ընկած են :

Անգղիականք եւ բողոքականք երկրորդ պատուիրանն ալ՝ որ կռապաշտութիւնը կարգելու , չարաչար կմեկնեն , ըսելով՝ թէ ամէն պատկեր որ կյարգուի՝ կուռք կըլլայ : Բուն իսկ սուրբ գրքին կհակառակին եւ չեն համոզուիր կուրաբար՝ թէ Աստուած պատկերները իբրեւ աստուածներ, այսինքն կուռքեր, պաշտելը միայն արգիլեց :

Ասոնք նմանապէս կմեղանչեն սուրբ Գրոց դէմ , ըսելով՝ թէ սրբոց նշխարները յարգել պէտք չէ , զի սրբոց մարմինները թէ՛ Հին և թ՛է Նոր Կտականի վարդապետութեանց մէջ միշտ յարգութեան առարկայ համարուած են իբրև սրբազնեալք ՚ի Հոգւոյն սրբոյ , եւ գործիք սուրբ հոգւոց :

Իսկ Աստուծոյ օրինաց բարոյական մեկնութեանց գալով , անգղիականք և բողոքականք ճիշդ և բնական իմաստներով կհասկնան , ըսել կուզենք , հըռովմէականաց պէս բարոյականութիւնը տապալող հաւանականներ չունին :

Գ.

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱՑ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Աւետարանական օրէնքը, զոր Յիսուս Քրիստոս Գալիլեայ լեռներէն մէկուն վրայ հրատարակեց, հակառակ չէ եբրայական օրինաց՝ որ Մովսիսի ձեռօք Սինա լեռան վրայ հրատարակուեցաւ. Երկուքն ալ մի և նոյն աստուածային աղբերէ են. Միայն թէ՝ աւետարանականը առաջնոյն մեկնութիւնն եւ անոր աւելի կատարեալն է. Համառօտութիւնն է բովանդակ քրիստոնէական բարոյականին, ինչպէս Սինայ օրէնքը համառօտութիւնն էր բոլոր մովսիսական բարոյականին.

Յիսուս Քրիստոս իւր օրէնքը ինն յօդուածով հրատարակեց, որոնք Երանի կըսուին, յօդուածներուն սկիզբը Երանի բառն ըլլալուն համար. Փրկիչը այս բառով կսկսի իւր օրէնքը, որպէս զի մեզ սորվեցունէ՝ թէ ճշմարիտ երանութիւնը այս աշխարհիս մէջ առաքինութիւն գործելու վրայ կըկայանայ. և հանդերձեալ աշխարհի մէջ ալ առաքինութիւն գործելով միայն բուն երանութիւնը ձեռք պիտի կընանք բերել.

Ահաւասիկ ինն երանութիւնները.

Ա. Երանի՛ աղքատաց հոգւով, զի նոցա է արքայութիւնն երկնից.

Բ. Երանի՛ հեզոց, զի նոքա ժառանգեսցեն զերկիր.

Գ. Երանի՛ սգաւորաց, զի նոքա մխիթարեսցին.

Դ. Երանի՛ որ քաղցեալ եւ ծարաւի իցեն արդարութեան, զի նոքա յագեսցին.

Ե. Երանի՛ ողորմածաց, զի նոքա ողորմութիւն գտցեն.

Զ. Երանի՛ այնոցիկ, որ սուրբ են սրտիւ, զի նոքա զԱստուած տեսցեն, Է․ Երանի՛ խաղաղարարաց, զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեսցին ։

Ը․ Երանի՛ որք հալածեալ իցեն վասն արդարութեան, զի նոցա է արքայութիւնն երկնից ։

Թ․ Երանի՛ է ձեզ, յորժամ նախատիցեն զձեզ և հալածեսցեն, եւ ասիցեն զամենայն բան չար զձէնջ սուտ վասն իմ ։

Ցնծացէ՛ք եւ ուրախ լերո՛ւք, զի վարձք ձեր բազում են յերկինս․ զի այսպէս հալածեցին զմարգարէս, որ յառաջ քան զձեզ էին ։ Մատթ․ Ե․ 3—12։

ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

> « Երանի՛ աղքատաց հոգւով, զի
> նոցա է արքայութիւնն երկնից » ։

Հրաժարման և ինքնուրացութեան հոգին գլխաւոր առաքինութիւնն է քրիստոնէին, որուն պարտաւորութիւնն է մի՛ բնաւ իր գոյութեան նպատակ համարել աշխարհք և անոր բարիքները, եւ ո՛չ ալ ինք զինք համարել այն վախճանը՝ որուն համար ստեղծուած ըլլան աշխարհք և իւր բարութիւնները ։ Ինքնուրացութեան հոգին ներհակն է անձնասիրութեան, որ ամէնէն աւելի հակաքրիստոնեայ մոլութիւնն է։ Անձնասէրն ինք զինք կմեծցունէ, եւ իւր խելքին վրայ ինք կզարմանայ ։ Հպարտութիւն է աս ալ․ կկարծէ՝ թէ ամէն բան իւր ախորժակն ու կրքերը գոհ ընելու համար եղած են, ասկէց յառաջ կուգայ աշխարհի բարիքներուն վրայ անկարգ սիրահարութիւնը, որ վատ ցածութեան կիջեցունէ մարդս, եւ կծառայեցունէ այն ամէն բաներուն՝ որոնց մէջ կկարծէ գտնել իւր երջանկութիւնը ։ Այս վատ ցածութենէն կամ գերութենէն ուրիշ դէշ վիճակ մը կհետեւի, որ մարդոց համար ուրիշ բան չէ՝ այլ միայն աղբիւր ցաւոց, բնական և բարոյական խղճութեանց ․ կամ որ նոյն է , աշխարհասիրութեան ։

Քրիստոնեայն , աղքատութեան հոգւով , բոլորովին ներհակ հետեւականութեան մը կհասնի ․ Եթէ Աստուած իրեն հարստութիւններ տայ , կգործածէ զանոնք ոչ իբր անձնասիրութեան վախճան ՝ և անոնցմով երջանիկ ըլլալու համար , այլ իբրեւ աւանդ մը , որուն յանձն եղած է՝ ընկերսիրաբար տնտեսութիւնը ․ Եթէ աշխարհի բարիքներէն զրկուի ՝ սիրտը երկրաւոր բարիքներէն գեր 'ի վերոյ կբարձրացունէ , եւ աչքը կվերցունէ դէպ 'ի այն լաւագոյն աշխարհը , որուն հասնելու այնչափ ապահով է ՝ որչափ աշխարհի հետ զինքը թերեւս կապող արգելքներէն ազատ է ։ Քրիստոնեայն , թէ՛ հարուստ ըլլայ թէ՛ աղքատ , պէտք չէ կապուի աշխարհի եւ անոր բարիքներուն . այս թէութեամբ միայն կըրնայ , դեռ այս աշխարհիս մէջ ըլլալով , Երկնից արքայութիւնը ժառանգել ․ Ի՞նչ է այս արքայութիւնն , ո՞չ ապաքէն ճըշմարտութիւն եւ շնորհք ․ կարելի բա՞ն

է՞ որ այս բարիքները ձեռք բերեմք , եթէ մեր խելքին կարողութիւնները հաւատովք Աստուծոյ ընծայելու տեղ , պաշտեմք , եւ աշխարհի բարիքներն ալ մեր սրբութեանն ու փրկութեանն համար գործածելու տեղ , սրտերնիս անոնց կապեմք ։

Աշխարհի հոգին , ըստ Յովհաննու առաքելոյ Ա . Թուղթ Բ. 16 , է . Ցանկութիւն մարմնոյ , ցանկութիւն աչաց , եւ հպարտութիւն աստի կենաց ․ Քրիստոնէութեան հոգին բոլորովին ներհակն է , այսինքն մերժումն մարմնաւոր անկարգ հեշտութեաց , աչքի միջոցաւ սրտերնիս գերող ժամանակաւոր հարստութեանց , աշխարհասէրէ գործողութեանց մէջ տեսնուած հպարտութեան , որ նոյն ինքն է անձին երկրպագութեան կամ անձնասիրութեան ։

Առաջին երանութեամբ , Յիսուս Քրիստոս մէկ բառով իւր բուն աշակերտին էական յատկութիւնը կորոշէ , եւ աշխարհի կապուողներէն բացորոշ սահմանի մը մէջ կդնէ ․ Աշխարհասէրն ինք զինք միայն կտեսնէ իբր նպատակ ամենայնի, և ամէն բան իբր երջանկութեան միջոց գործածել ուզելով՝ ամէն բանէ կնուաճուի և թշուառ կըլլայ ։ Քրիստոնեայն, ընդհակառակն, չտեսներ աշխարհի վրայ բան մը՝ որուն կապէ սիրտն ու միտքը ․ աչքը միշտ հանդերձեալ աշխարհի վրայ կտնկէ, ուր կատարելապէս երջանիկ պիտի ըլլայ, և բոլոր աշխարհի բաներն ալ, ինչ կարգի ալ ըլլան, ուրիշ բանի համար չըգործածեր, այլ միայն իբրև միջոց՝ որով իւր վախճանին կհասնի, որուն համար ստեղծուեր է, այն է երկինք ։ Ասոր համար է՝ որ փրկիչն հոգէ աղքատութեան կանուանէ հրաժարման կամ ինքնուրացութեան հոգին ։ Հարուստ և աղքատ միապէս կրնան այս հոգւով վարուիլ ։ Հարուստ և մեծատուն մարդ մը կրնայ աղքատ ըլլալ իւր զգացմունքովը, երբ մտածէ՝ թէ իւր հարստութիւնները և վայելած փառքերը միջոցներ են՝ զորս նախախնամութիւնը իրեն տուեր է սէր և արդարութիւն

գործելու համար ։ Ընդհակառակն աշխարհի բարիքներէն զուրկ մարդ մ՚ալ կրնայ ագահ և հպարտ ըլլալ անկարգ բաղձանքներովը, և հարստութիւններն՝ որոնց կփափաքի՝ աղբիւր երջանկութեան համարելով ։ Ըսել է՝ թէ հարուստ վիճակի մէջ ալ աղքատութեան օրհնութիւնը կամ երանութիւնը կրնանք վայելել, և ընդհակառակն աղքատ ու կարօտեալ վիճակի մէջ անէծք ։ Յիսուս Քրիստոս ոչ թէ հարուստը կզրկէ, աղքատին երանի կուտայ, անոր համար որ՝ աշխարհի հարստութիւններէն զուրկ մնացած է ։ Հարուստ և աղքատ հաւասար են անոր առջև միայն թէ աղքատութեան և կամաւոր հրաժարման հոգին ունենան ․ ճշմարտապէս աղքատ քրիստոնեայն ոչ թէ՝ կարօտ մնացողն է, այլ սիրտը աշխարհի բարեաց չկապողը ։

Աղքատը, կըսէ սուրբ Յովհան Ոսկեբերան, Ճառ Հ. գն. Բ. Յօր. 5, չէ թէ այն է՝ որ բան մը չունի, բայց շատերու կբաղձայ ։ Հարուստը չէ թէ այն է՝ որ շատ ունի և իր բաղձանքը կչափաւորէ· կամքը, կամ ապրելուն եղանակն է, որ հարուստ կամ աղքատ կշինէ՝ և ոչ թէ չքաւորութիւնը կամ լիութիւնը »։

Երանելին Օգոստինոս ալ նոյն վարդապետութիւնը կաւանդէ, « Սորվեցէ՛ք, կըսէ, աղքատ հոգւով ըլլալ, թէ՛ շատ ու քիչ ունեցողներդ. եւ թէ՛ բընաւ չունեցողներդ. Շա՛տ հպարտ աղքատներ 'ի յետին չքաւորութեան, եւ շա՛տ խոնարհ հարուստներ 'ի բազում առատութեան։ Աստուած հակառակ է ամբարտաւանից, կուզեն ծիրանիներ հագնին՝ կուզեն ցնցոտիներ. եւ տայ շնորհս խոնարհաց թէ՛ շատ հարստութիւններ ունենան, եւ թէ՛ բնաւ չունենան։ Աստուած մարդուն սիրտը կնայի կքննէ ու կփորձէ։ Դուք չէք տեսներ անոր գործածած կշիռը, գիտցած ըլլա՛ք՝ որ ամենուդ խորհուրդներն ալ այն կշռուէն կանցնին »։

Եկեղեցւոյ բոլոր վարդապետներն ալ, առանց բացառութեան, այս իմաստով մեկնած են առաջին երանու-

թիւնը։ Աւետարանն ինքնին լրապէս այս վարդապետութեան մեկնութիւնն է։

Քրիստոնեայն, հրաժարմամբ և ինքնուրացութեան հոգւով, Աստուծոյ արքայութիւնն իւր ներսը կունենայ. զի անոր ամէն խորհրդոց և բաղձանաց վրայ Աստուած կթագաւորէ. ասով՝ անոր մտաց եւ սրտին մէջ այնպիսի աստուածային ներդաշնակութիւն մը կգոյանայ, որ ճաշակ մը կուտայ հանդերձեալ և անմահ կենաց մէջ վայելելիք երջանկութեան։

Հանդերձ այսու ամենայնիւ, թէպէտև ո՛վ որ ուզէ կրնայ աղքատ ըլլալ իւր հարստութիւններովը. սակայն աս ալ ճշմարիտ է՝ որ հարստութիւնները շատ անգամ փորձանք են, կկապեն մեր միտքը աշխարհիս բարիքներուն եւ կորսնցունել կուտան աղքատութեան հոգին։ Ասոր համար Յիսուս Քրիստոս ըսաւ, թէ աւելի դիւրին է ասղան ծակէն հաստ պարանին անցնիլը, քան մեծատան երկնից արքայութիւն մըտնելն . Մատթ . ԺԹ , 24 ։ Ըսել է՝ թէ բոլոր ունեցածներէն մերկանալովն անգամ տակաւին դժուարութիւն կմնայ * ։ Ասոր համար է՝ որ Փրկչին իրմէն կատարելութեան կանոն ուզող հարուստին ըսաւ . « Եթէ կամիս կատարեալ լինել, ե՛րթ , վաճառեա՛ զինչս քո և տուր աղքատաց, եւ ունիցիս գանձս յերկինս , եւ ե՛կ զկնի իմ » ։ Մատթ . ԺԹ . 21 ։ Բայց այս կանոնը անոնց համար է՝ զորս աստուած բացառիկ վիճակի մը կկանչէ , եւ ոչ թէ ընդհանրապէս բոլորին վրայ դրուած պարտաւորութիւն է ։

Առաջին երանութեան տուած կանոնին ներհակ մոլութիւնն է Անձնասիրութիւնը , որ կծագի 'ի հպարտութենէ ,

---

* Գիտնալ պէտք է՝ որ մեր լեզուին մէջ « մալուխ » բառը ուղտի ձագ ալ կթարգմանուի . բայց մենք « պարան » թարգմանեցինք , գիտնալով որ ուրիշ լեզուաց թարգմանութիւններու ոմանց մէջ ալ նոյն իմաստով թարգմանուած է։ Թէպէտ երկու նշանակութենէ ո՛րն ալ հասկնանք պիտանութիւնը նոյն է , սակայն աւելի բնական է « պարան » հասկնալը . որովհետեւ ասղան ծակէն անցնելու համար չափէն աւելի բարակութեան պէտք ունի պարանը , ինչպէս որ հարուստը աղքատութիւն մանելու, համար բաւականէն աւելի կորովտուելու ։
Մ . Թ .

այսինքն ինքն իր վրայ ունեցած անկարգ սէրէն ։ Այս մոլութիւնը կդրդէ՝ որ ամէն բան մեզի սեփհականենք , ամէն բանի ծայր և նպատակ մենք զմեզ կարծենք , և ուրիշներէն գեր 'ի վերոյ մէկը համարիմք ։

ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

« Երանի՛ հեզոց , զի նոքա ժառանգեսցեն զերկիր » .

Հեզութիւնը առաքինութիւն մ՚ է, որ մեր հոգին 'ի խաղաղութեան կպահէ թէ՛ երջանիկ եւ թէ՛ ապերջանիկ արկածներու մէջ , որոց կհանդիպինք մեր երկրաւոր կենաց ժամանակը ։

Չթողուր՝ որ երջանկութեանց մէջ անձնատուր ըլլանք վայելչութեանց անչափ՝ մինչեւ մեր յաւիտենական վախճանը մոռնանք. ապերջանկութեան մէջ ալ տրտնջամք՝ զմեզ փորձող նախախնամութեան դէմ։ Երանելին Օգոստինոս, Թուղթ 93, Յօդ, 2, այսպէս կմեկնէ փրկչին այս վճիռը։

« Ուսարո՛ւք յինէն, ըսաւ Քրիստոս, զի հեզ եմ և խոնարհ սրտիւ »։ Մատթ., ԺԱ, 20։ Այս խօսքը մեր փրկչին երկրաւոր կենաց համառօտնկարագիրն է. իւր բոլոր գործոց մէջ հոգւոյ խաղաղութեան կատարեալ օրինակը տուած է իբր էական յատկութիւն քրիստոնէի։

Այս վիճակի մէջ եղողն իւր խօսից եւ գործոց մէջ կցուցնէ հեզութիւնը. « Առաքինի մարդուն լեզուն, կըսէ հին կտակարանի բարեպաշտ գրչաց մէկը (Սիրաք, Զ. 5.), քաղցրութեան մէջ առատ կըլլայ »։ Եսայի յառաջուց Մեսիային ստորագրութիւնն ընելով, կըսէր. « Մի՛ աղաղակեսցէ և մի՛ վիճեսցի, և մի՛ ոք լուիցէ արտաքոյ զբարբառ նորա, զեղեգն ջախջախեալ մի՛ բեկցէ և ըզպատրոյկն առկայծեալ մի՛

շիջուսցէ »։ Եսայի, ԽԲ, 2։ Մատթ., ԺԲ. 18։ « Քրիստոս, կըսէ Ս. Պետրոս առաքեալն, Բ. Թուղթ, Բ, 21 և 22, վասն մեր մեռաւ, ձեզ եթող օրինակ՝ զի զհետ երթայցէք հետոց նորա՝։ Որ ոչն արար մեղս, և ոչ գտաւ նենգութիւն ՚ի բերան նորա, որ բամբասեալ՝ եւ ոչ փոխարէն բամբասէր, չարչարեալ՝ և ոչ պահէր սպառնալիս, բայց իրաւամբն մատնէր դատաւորին »։

Հեզութեամբ հոգւոյ երկրաւոր բաներէն վեր կբարձրանամք, կնուաճեմք, կիշխեմք և չեմք թողուր որ անոնք մեզի տիրեն։ Ասոր համար ըսաւ Քրիստոս, թէ հեզերը երկիրը պիտի ժառանգեն և երջանիկ պիտի ըլլան. Ապաքէն, եթէ աշխարհի դիպուածները մեր հոգւոյն խաղաղութիւնը ձեռքերնուս հանեն, բիւրաւոր տագնապներու մէջ կձգեն, և այնպէս կպաշարեն՝ որ բոլոր մտածմունքնիս, կամ որ նոյն է ըսել՝ գոյութիւննիս կոչնչացունեն։

Երկիր ըսելով՝ կենդանեաց երկիրը պէտք է հասկնանք։ Սաղմոսերգուն այս անունը կուտայ երկնից , ուր երջանիկ պիտի ըլլամք 'ի փոխարէն առաքինութեան ։

Հեզութեան ներհակ մոլութիւնն է բարկութիւնը , որով Աստուծոյ եւ մեր ընկերին դէմ կդառնամք , երբ իրաւունք կարծած բաներնիս ձեռք չեմք բերեր ։ Անտարակոյս , օրինաւոր իրաւունքնիս պէտք է պաշտպանենք յանիրաւի յափշտակողներուն դէմ . սակայն հեզութիւնը մեզի կանոն կուտայ հրաժարիլ իրաւունքէ ՝ եթէ պահանջելու ատեն անտեղութեանց դիմելու պիտի ըլլամք , չպահել բնաւ ոխ , թշնամութիւն եւ վրէժխնդրութիւն սրտերնուս մէջ ։

ԵՐՐՈՐԴ ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

> « Երանի՜ սգաւորաց զի նոքա մխիթարեսցին » ։

Յիսուս քրիստոս ոչ միայն խաղաղութիւն հրամայեց վշտաց և հակառակութեանց մէջ , այլ և ցաւերն և արտասունքներն առաքինութեան ծայրը հանեց ։

Սկզբնական անկումէն 'ի վեր մարդկութեան մեծագոյն մասին բաժինն եղած է ցաւը ։ փիլիսոփայութիւնը բիւրազգի անպտուղ դրութիւններով փորձ ըրաւ այս ցաւը ջնջելու , բայց չկրցաւ և չպիտի կրնայ այլ եւս մինչև որ մարդկութեան բնութիւնը չփոխէ ։

Փրկչին մեզի սորվեցուցածն աղէկ է՝ որով կրնանք սրբագործել արտասունքնիս և գործածել յօգուտ մեր երջանկութեան ։

Ուստի պէտք է ապրինք ներքին առանձնութեամբ, որուն վրայ շատ տեղ խօսուած է սուրբ Գրոց մէջ․ և պէտք է գիտնանք՝ որ այս կենաց չարիքները միջոցներ են զմեզ աշխարհէ արձըկելու և յաւիտենական մխիթարութեանց բաղձալու ։ Աչքերէ վաղած արտաքին արտասունքները չեն՝ որ մխիթարութեան պատճառ համարելու եմք, այլ այն զգացումը՝ որ արտասուաց աղբիւրն է, այսինքն ապաշխարութեան և զղջման շարժեալ սիրտը ։

Ինչպէս որ իրապէս աղքատ մը հարստանալու կիրք կունենայ, կամ հարուստ մը աղքատութեան հոգի կունենայ․ այնպէս ալ աշխարհի ցաւերու տակ ճնշուած հոգիներ կրնան ըլլալ, որ մէկ կողմանէ ալ սաստիկ բաղձանք մը կունենան աշխարհային ուրախութեանց․ ընդհակառակն հոգիներ կրնան ըլլալ՝ որ հեշտալի վիճակներու մէջ սրտերնին հեշտութեանց չեն կապեր ։

Այս երրորդ երանութեան, ինչպէս միւսներուն մէջ ալ, խնդիրը սըր-

տին զգացման վրայ է ։ Ուստի Քրիստոս Յիսուս միայն սորվեցունել ուզած է՝ թէ հեշտալի վիճակները, հարստութեանց պէս, կրնան արգելք ըլլալ քրիստոնէական կատարելութեանց, և թէ աւելի դժուարին է հեշտութեանց մէջ փրկութիւն ձեռք բերելը, քան վշտալի կենաց մէջ ։ Որովհետեւ սիրտը աւելի դիւրաւ կբաժնուի աշխարհքէն, եթէ հեշտութիւններ վրայ գալով չխափանեն երկնաւորները, եւ աշխարհս իբր տեղի երանութեան չներկայացունեն ։

Դեռ աշխարհի մէջ ըլլալով, ապաշխարող եւ զղջացող քրիստոնեայն ապահով կրնայ ըլլալ այն չարիքներէն՝ զորոնք մարդս կանուխէն չկրնար դուշակել եւ յանկարծակի վրայ կուգան ։ Ուստի կրնանք ըսել՝ թէ ապաշխարութեան հոգի ունեցողներն աւելի երջանիկ են աշխարհիս վրայ, քան հեշտութեանց սիրահար մարդիկ․ զի հեշտութիւնք իրենց հետ բիւրաւոր աղէտներ կբերեն, եւ յաւուր նեղութեան մինակ կձգեն յուսահատ վիճակի մէջ ։ Մահն անգամ ցաւ չէ ապաշխարողներուն համար ․ գերեզմանը այն պիսեաց համար երջանկագոյն կենաց դրանը կըլլայ , մինչդեռ ընդհակառակն է գլխովին աշխարհային ուրախութիւնները ծայրագոյն երջանկութիւն համարողներու համար ։

Ուրեմն սգաւորները հիմակուընէ երջանիկ են , որովհետեւ փորձութեանց դէմ պատրաստ եւ մխիթարուելու են ։ Ասոր համար է որ սուրբ Պօղոս առաքեալն իւր անհնարին ցաւերուն մէջ Աստուծոյ շընորհքէն իրեն ունեցած մխիթարութիւններովը զինքը կքաջալերէր ․ Բ. Կորնթ. Է ․ 5 , 6 , 7 ։ Բայց փրկչին Նպատակին մէջ գլխաւորապէս այն անմահ մխիթարութիւնը պէտք է հասկնանք , որ աշխարհի վրայ ապաշխարութեամբ կեանք անցուցողները պիտի վայելեն ․ Այսպիսեաց է որ պիտի ըսէ Տէրը , « Ծառայ բարի եւ հաւատարիմ, մո՛ւտ յուրախութիւն տեառն քո » ․ Մատթ. իե. 21 ։ Այս տեղն է ՝ որ անկապտելի ու-

րախութիւն պիտի ժառանգեն ․ « Տրտմութիւն ձեր յուրախութիւն եղիցի , եւ զուրախութիւն ձեր ՝ ոչ ոք հանիցէ 'ի ձէնջ » ։ Յովհ ․ ի ․ 20 , 22 , ։

Յիսուսի Քրիստոսի երրորդ պատուիրանին ներհակը հեշտութեանց անկարգ սէրը , կամ Աշխարհասիրութիւնն է ։

ՉՈՐՐՈՐԴ ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

> « Երանի՛ որ քաղցեալ եւ ծարաւի իցեն արդարութեան , զի նոքա յագեսցին » ,

Արդարութիւնն է Աստուծոյ կամաց կատարումը ․ զի ինչ որ աստուածային էութեան յարմար է արդար է ․ և ինչ որ Աստուած կկամի՝ իւր էութեանն յարմար է ։ Յիսուս Քրիստոս Աստուծոյ կամքը կատարելու հաստատուն ջանքը ուտելիքի կնմանցունէ ․ « Իմ կերակուր այն է՝ զի արարից զկամս այնորիկ, որ առաքեաց զիս » ․ Յովհ․ Դ․ 34 ։ Արդարութեան քաղց ու ծարաւ ունենալը զօրաւոր փափաք մը ունենալ է փրկչին ըսած կերակրոյն, այսինքն Աստուծոյ կամքը կատարելու թէ մեր մէջ եւ թէ բոլոր մարդկանց մէջ ։ Արդարութեան այս քաղցն ու ծարաւը տէրունական աղօթքին մէջ բացատրուած է ․ « Եղիցին կամք քո որպէս յերկինս և յերկրի » ։ Եթէ կատարենք Աստուծոյ կամքը՝ մեր խորհուրդները, զգացմունքները եւ գործերը ուղիղ կըլլան, եւ բնաւ անոնց մէջ թերի բան չգտնուիր ։ Եթէ բոլոր աշխարհի մարդիկ Աստուծոյ կամքը կատարեն, այն աստուածային միաբանութիւնը կամ խաղաղութիւնը կծագի, որ յերկինս կթագաւորէ ։

Արդարութեան քաղցն ու ծարաւը եթէ իրական ըլլան, անպատճառ կըշտանալու հոգ պիտի ունենանք, այսինքն մեր ներքին և արտաքին գործերը

Աստուծոյ կամաց պիտի համեմատեմք․ առ Աստուած և առ ընկերն պարտքերնիս պիտի կատարենք ։ Այս կերակուրը մեր հոգին կզօրացունէ եւ կըշտացունէ ․ Ինչպէս որ հաճոյք կզգայ մարմինն անօթութեան ատեն կերած հացէն, այսպէս ալ հոգին երջանկութիւն մը կզգայ՝ երբոր Աստուծոյ կամօք կամ արդարութեամբ կշտանայ ։

Այս երջանկութիւնը, որ կըլլայ բարի խղճմտանքի մէջ, դեռ այս կենաց մէջ ըլլալով զգալի է ․ բայց հանդերձեալ աշխարհի մէջ միայն կատարեալ պիտի ըլլայ ․ զի հոն բնութեան ապականութիւն չկենալով մշտնջենապէս պիտի տևէ Աստուծոյ կամքը ։ Սաղմոսերգուն այս երջանկութիւնը ակնարկել կուզէ երբ կըսէ ․ « Ով Աստուած, արդարութիւնդ լեռներու պէս բարձր և անդունդներու պէս խոր է ․ ․ ․ Մարդկան որդիքները քու հովանույդ ներքև պիտի յուսան ։ Քու տանդ բարիքներով պիտի արբենան, և քու քաղցրութեանցդ հեղեղը անոնց պիտի խմցունես ։ Զի քու մէջ է կենաց աղբիւրը, և քու լուսովդ կլուսաւորուիմք» Սաղմ, ԼԵ ։

Բայց երջանկութեան [illegible], ըստ սաղմոսերգուին, այն օրը կատարեալ պիտի ըլլայ յորում « Արդարութեամբ քալողը Տէրոջ առջև պիտի երևի », և անոր փառքը տեսնելով պիտի յագենայ» « Սաղմ, ԺԶ, 15։

Արդարութեան սիրոյն ներհակն է անարդարութեան կամ մեղաց մէջ յաճախութիւնը, [illegible] [illegible] է այս ։ Շատ ճշմարիտ է՝ որ մարդիկ կրնան այն ցաւալի վիճակին մէջ իյնալ՝ յորում չարն ու անարդարութիւնը իրեն հաճոյ կողմեր կունենան, և կուզէ անոնց դիմելապատամբելով Աստուծոյ բարերար կամքէն ։ Չարին բարեկամները, կամ Սատանայի ճշմարիտ անդամները ամէն ժամանակ կան, և անոնք են սովորաբար՝ որոնք Աստուծոյ շնորհքը քանի տեղ չեն դներ ։ Այսպիսեաց սիրտը կարծր և միտքը 'ի մթան կըլլայ, և կըհասնին մինչև այն աստիճանը, որ

ըստ մարգարէին « Ասեն դչարն՝ բարի, և զբարին չար ։ Եւ դնեն զխաւարն լոյս, ըզլոյսն խաւար » Եսայ. Ե, 20, և հոգինին կըլլայ գանձ չարութեան ։ Ղուկ, Զ, 45 ։

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

« Երանի ողորմածաց զի նոքա զողորմութիւն գտցեն » ։

Այս երանութեամբ կհրամայէ Յիսուս Քրիստոս ներել անիրաւութեանց ։ « Եղերուք գթածք, ըստ որպէս և Հայրն ձեր երկնաւոր գթած է » ։ Ղուկ, Զ, 36 ։ Սուրբն Պօղոս այս սկզբունքը ակնարկելով կըսէ ։ « Զգեցարուք այսուհետև . . . . զգութ, զքաղցրութիւն . . . ներել միմեանց, շնորհել իրերաց, եթէ ուրուք զումեքէ տրտունջ ինչ իցէ · որպէս Աստուած Քրիստոսիւ շնորհեաց մեզ , նոյնպէս եւ դուք " . Կողոս , Գ. , 12 , 13 . Տէրունական աղօթքը բացատրելու ատեն յիշած ենք՝ թէ Աստուած մեզի կըներէ մեր ուրիշներուն ներելուն համեմատ .

Եթէ մեր յանցանաց թողութիւն գտնեմք Աստուծմէ , երջանիկ կըլլամք այս կենաց մէջ Աստուծոյ ողորմութեան վրայ ունեցած վստահութիւններնուս շնորհիւ · ալ աւելի հանդերձեալ կենաց մէջ , յորում մեր մեղքերը , եթէ մեր եղբարց նկատմամբ ողորմութիւն ըրած եմք, " ձիւնի պէս սպիտակ պիտի ըլլան , թէեւ կրկնակի կարմիր ներկուած կտաւի պէս ալ ըլլան " . Եսայ , Ա , 18 .

Ողորմութեան ներհակ մոլութիւնն է ատելութիւն , կամ որ նոյն է , քէն նախանձ , վրէժխնդրութիւն .

Այս մոլութիւնը կզրկէ զմեզ ներկայ կենաց երջանկութենէն իրմէ յառաջ եկած ուժգին յուզմունքներով , յաւիտենական երջանկութենէն ալ պիտի

զրկէ, որովհետեւ ատեցող և վրէժխնդիր մարդուն հետ այնպէս պիտի վարուի , ինչպէս որ ինք ուրիշներուն հետ վարուեցաւ .

Ինչպէս որ ատելութիւնը կդրդուէ զմարդ իւր ընկերին ամէն դէշութիւն ընելու , այսպէս ալ ողորմութիւնը ամէն բարիք ընելու թէ՛ հոգեւորապէս և թէ՛ մարմնաւորապէս .

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

« Երանի՛ որք սուրբք են սրտիւք,
զի նոքա զԱստուած տեսցեն » .

Սրտի սրբութիւն ըսելով կհասկնամք մեր զգացմանց ըստ ամենայնի համեմատութիւնը բարւոյն հետ , և առաքինութեանց ներքին և անկեղծ վիճակը, զոր պարտաւոր ենք արտաքուստ ցցընելու ։ Ան որ սուրբ սիրտ ունի, կատարեալ քրիստոնեայ է ։ վասնզի, ըստ առաքելոյն Պօղոսի, կատարեալ քրիստոնէին «սրտին աչերը լուսաւորեալ եղած» Եփ, Ա, 18 ։ Աւստի կրնայ տեսնել զԱստուած դիւրաւ մը այս աշխարհիս մէջ տիեզերքի գործերով, և կսպասէ՝ որ դէմ յանդիման և առանց քօղոյ տեսնէ երանելոց աշխարհին մէջ ։

Աստուած, ճապէս բարին և ճշմարտութիւնը, մեր մտաց և սրտին համար այն է՝ ինչ որ արեւը բնութեան համար ։ ինչպէս որ ամպը արեգակը կըխափանէ, և զերկիրս անոր բարերար ճառագայթներէն կզրկէ . նոյնպէս ալ մեղքը մեր և Աստուծոյ մէջ տեղը կիյնայ, և զմեզ 'ի լուսոյ և 'ի կենաց կըզրկէ ։ Եթէ մեղքը չըլլայ մեր մէջ, մտքերնիս աստուածային լուսոյ ընդունակ կըլլայ, և սրտերնիս պարզ և բաց երկնքի կդառնայ . Աստուած մեր քով կըլլայ, մեզ կըլուսաւորէ, զմեզ կջեռուցանէ եւ առատ պտուղներ բերել

կուտայ ։ Բարին բնական բան մը կդառնայ սրտին համար . ալ չունենար ո՛չ կեղծիք, ո՛չ մոլորութիւն, ո՛չ չար . զԱստուած կժառանգէ իր մէջ, կզգայ եւ կտեսնէ . ասկէ յառաջ կուգայ, նոյն իսկ աշխարհի մէջ ըլլալով, անվրէպ երջանկութիւնը ։

Սիրտն այսպէս միանալով Աստուծոյ հետ՝ սուրբ եւ ազատ կմնայ այն ամէն յօժարութիւններէն, որ կրնային աղտոտել, այսինքն է անկարգ եւ ապօրինաւոր յօժարութիւնները ։ «Սիրտ սուրբ հաստատեա՛ յիս Աստուած, կըսէր սաղմոսերգուն, եւ հոգի ուղիղ նորոգեա 'ի փորի իմում» ։ Սաղմ. Ծ. 11 ։ Այս վիճակին մէջ, որ շնորհական է, զԱստուած կտեսնեմք ըստ բանից փրկչին . «Եթէ կացջիք 'ի բանի իմում, ճշմարիտ աշակերտք իմ էք, եւ ծանիջիք զճշմարտութիւն . . . Որ ունի զպատուիրանս իմ, եւ պահէ զնոսա . . . . ես սիրեցից զնա եւ երեւեցուցից նմա զիս» ։ Յովհ. Ը. 31, 32 ։ ԺԴ. 21 ։ «Գոհանամ զքէն, Հա՛յր տէ՛ր երկնից եւ երկրի, զի ծածկեցեր զայս յիմաստնոց եւ 'ի գիտնոց , եւ յայտնեցեր տղայոց (խոնարհաց) » ։ Ղուկ . Ժ . 21 ։

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

> « Երանի՛ խաղաղարարաց, զի որդիք Աստուծոյ կոչեսցին » ։

Խաղաղարարներն անոնք են՝ որ զխաղաղութիւնը կսիրեն , կջանան պահել զայն ամէն մարդոց հետ , եւ հաստատել՝ երբոր չկայ ։ Սուրբ Գրիգոր Նիւսացին . (Ճառ , 7 , 'ի վերայ Երանութ .) կըսէ . « Կարելի չէ խաղաղարար ըլլալ այն մարդուն՝ որ ընկերին հետ խաղաղութիւն պահել չգիտեր » . և ասոր համար պէտք է որ մարդ մը խաղաղութիւնն առաջ ինք իր մէջ սկսի ունենալ ։ « Ի՞նչ բանի կուգայ , կըսէ

բարեյիշատակն Հերոնիմոս , խաղաղութիւն ընելն այլոց մէջ , երբ արդէն քու մէջդ մոլութիւնները պատերազմ ունին » ։ [illegible] , Գիրք , Ա ։ Այս ներքին կռիւը , ըստ առաքելոյն Յակոբայ , արտաքին կռուոց աղբիւրն է . « Ուստի՞ պատերազմունք , և ուստի՞ կռիւք են 'ի ձեզ . ո՞չ յայդպիսի ցանկութեանց (կրից) ձերոց՝ որ զօրացեալ են յանդամս ձեր » ։ Յակ . Դ . 1 ։ Ուստի , կըսէ Ամբրոսիոս . « Դուք ձեզի հետ խաղաղութիւն ունեցէ՛ք , որպէսզի կարող ըլլաք ուրիշներն ալ խաղաղեցունել » ։ [illegible] . [illegible] . Գիրք Ե ։

Երկու տեսակ խաղաղութիւն կայ , խաղաղութիւն Յիսուսի Քրիստոսի և խաղաղութիւն աշխարհի ։ « Զխաղաղութիւն թողում ձեզ , կըսէ փրկիչն իւր աշակերտներուն , զխաղաղութիւն զիմ տամ ձեզ , ո՛չ որպէս աշխարհս տայ՝ տամ ես ձեզ » ։ Յովհ , ԺԴ , 27 ։ Քրիստոնէական խաղաղութիւնը ճշմարիտ խաղաղութիւնն է , որուն հիմն է ընդ Աստուծոյ և ընդ ինքեան խաղաղութիւնը, այն յաղթութեամբ հանդերձ՝ որ կատարուած պէտք է ըլլայ մոլութեանց վրայ։ Աշխարհի խաղաղութիւնն առերևոյթ խաղաղութիւնն է, անոր հիմը շահը, մարդահաճութիւնն և կեղծաւորութիւնն է։ Քրիստոնէական իմացուածով խաղաղարար ըլլալն անաչառութեամբ մրցիլն է ամէն ո՛ր և է չար բանի դէմ. այս մրցումով կարելի է հասնիլ աստուածային խաղաղութեան։ Բայց այն՝ որ մարդկային նկատումներով մոլութեանց և մոլորութեանց աչք կխփէ, քրիստոնէական խաղաղութեան հոգ տարած չըլլար, այլ աշխարհավար խարդախ խաղաղութեան. այս կերպ խաղաղարարութիւնը Յիսուսի Քրիստոսի դատապարտածն է։ Քրիստոնէական խաղաղութիւնը, որուն սկիզբը ճշմարտութիւնն է, որչափ փափաքելի բարիք է, նոյնչափ ալ աշխարհավար խաղաղութիւնը, որուն հիմը խոտան հաճոյականութիւնն է, վտանգաւոր է. զի անոր տակը կեղծեաց և անխտրականութեան վիհը ծածկուած է։ Ասիկա խաղաղութիւն չէ, այլ հոգևոր հաշմութիւն։

Յիսուս Քրիստոս խաղաղարար էր, երբ խարազանով դուրս կվռնտէր տաճարին մէջ առևտուր ընող վաճառականները. փարիսեցիներուն բրածը պիղծ շահավաճառութիւն էր, որով անարգեր էին տաճարին հարկաւոր եղած յարգութեանը։

Խաղաղարարութիւնը, իւր բոլոր նշանակութեամբը. պարտեաց և իրաւանց փոփոխ և ճիշդ յարաբերութեան պատկառ կենալն է. Խաղաղութիւն ուզելն աշխատել է՝ որ ամեն իրաւունք յարգուին, և ամէն պարտքեր կատարուին. աշխատել է ընկերական կարգին։ Այս կարգին պաշտպանը նոյն ինքն Աստուած է, աղբիւրն ամենայն բարեաց և իրաւանց. ո՛վ որ ասիկա հաստատուն պահել կուզէ՝ որդի Աստուծոյ կըլլայ։

Ահա ասոր համար ըսած է Քրիստոս, թէ խաղաղարարները՝ որդիք Աստուծոյ պիտի կոչուին։

Խաղաղարարն, աստուածային կամ

քրիստոնէական խաղաղութեան ջանք ըրած ատենը՝ ամէն մոլորութեանց, մոլութեանց և մարդկային մտաց չարերու դէմ պատերազմ կունենայ․ այս պատերազմը պարտաւոր է շարունակելու այնչափ քաջութեամբ, որչափ որ հարկաւոր է նպատակին անվրէպ հասնելու համար․ Այս իմաստով պէտք է հասկնամք Յիսուսի Քրիստոսի ըսածը՝ թէ․ «Մի՛ համարիք եթէ եկի արկանել խաղաղութիւն յերկիր, ոչ եկի արկանել խաղաղութիւն այլ սուր»։ Մատթ․ Ժ․ 34։ Սուր բերած է աշխարհի պատիր խաղաղութեան դէմ․ Ո՛ր Քրիստոնեայ՝ որ այս սուրը կգործածէ, ճշմարիտ խաղաղարար է, զի Աստուծոյ խաղաղութեան համար կպատերազմի, որ մի միայն նպատակն է Յիսուսի Քրիստոսի․

Քրիստոնէական խաղաղութեան ներհակ մոլութիւնն է չարի և մոլորութեան գլխումն, մարդահաճութիւն եւ կեղծաւորութիւն, որ աշխարհաւոր խաղաղութեան աղբերքն են, և կամ անտարբերութիւնը․

ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

> «Երանի որք հալածեալք իցեն վասն արդարութեան, զի նոցա է արքայութիւնն երկնից»։

Այս երանութիւնը նախընթաց երանութեան հետևանքն է։ Չարին և մոլորութեան դէմ կռուիլը, որպէս զի Աստուծոյ խաղաղութիւնը հաստատուի, պատճառ կուտայ հալածուելու արդարութեան համար։ Այս նկատումը միթէ երկիւղ բերելո՞ւ է ճշմարիտ քրիստոնէին։ Ոչ․ փրկիչը կիմացունէ՝ թէ ո՛վ որ արդարութեան համար այս հալածանքը կկրէ, երկնից արքայութիւնը և հետևապէս երջանկութիւն պիտի վայելէ։

Կրնանք հասկնալ եւ՝ թէ այս աշխարհի մէջ ալ արդար և իրաւասէր մարդը՝ երբոր անարդարութեան դէմ բացած կռուոյն մէջ գերբնական առիթներով կբորբոքուի , երջանիկ կըլլայ ։ ինքզինք երանութեան մը մէջ կտեսնէ այն վիճակն ունենալով անգամ՝ զոր սնոտի շահերով և ներկայ կենաց պարագաներովը պաշարուած մարդիկներուն աչքերը ողբալի և աղետաւոր կհամարին ։ Երջանկութիւնը՝ աւելի պարտքը կատարած ըլլալու ներքին վստահութեան մէջ է , քան բոլոր աշխարհի վայելչութիւն համարուած բարիքներուն մէջ ։ Ներքին վստահութեան շնորհիւ արդարութեան համար հալածուողն՝ հիմակուընէ երկնից արքայութիւնը [illegible] կունենայ . աստէն երջանիկ է , եւ հանդերձեալ աշխարհի մէջ Աստուած այնչափ աւելի վարձք պիտի տայ , որչափ որ պատերազմը հոս սաստիկ ըլլայ ։

Այս երանութեան հակառակ մոլութիւնն է վատութիւն , որ թոյլ չտար պատերազմիլ արդարութեան համար , եւ երկրաւոր ընդունայն խաղաղութիւնը Աստուծոյ շահերուն համար պատերազմելու քաջութենէն նախապատիւ կդնէ ։

ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

> « Երանի՛ է ձեզ , յորժամ նախատիցեն զձեզ և հալածեսցեն , եւ ասիցեն զամենայն բան չար զձէնջ սուտ վասն իմ » ։
>
> « Ցնծացէ՛ք և ուրախ լերո՛ւք , զի վարձք ձեր բազում են յերկինս . զի այսպէս հալածեցին զմարգարէսն , որ յառաջ քան զձեզ էին » ։

Արդարութեան համար տարած կռիւներնուս մէջ՝ եթէ նախատինք , հալածանք և զրպարտութիւն ալ կրեմք , պէտք է սիրով տանիմք ։ Որչափ չարչարուիմք , նոյնչափ մեծ կըլլայ վարձքերնիս երկինքի մէջ ։ Յիսուս Քրիստոս կյիշեցունէ մարգարէները , որոնց բոլոր կեանքը յանուն Աստուծոյ վարած պաշտօնէութեան մէջ հալածանք և մահ կրել եղաւ ։

Ո՛վ որ կվկայէ վասն արդարութեան, վասն ճշմարտութեան և վասն բարւոյն, յաջորդ կըլլայ հին կտակարանի մարգարէներուն. անոնց վիճակը կունենայ աշխարհիս մէջ, և նոյն հալածումը յաւիտենականութեան մէջ. հատուցո՛ւմն բացաւիկ, պսակ ա՛յնչափ շքեղ՝ ո՛րչափ տարժանելի.

Յիսուս Քրիստոս խաչին վրայ մեռնելով ուսոյց իւր աշակերտներուն՝ թէ աւելի լաւ է մեռնիլ մարտիրոսութեամբ՝ քան զիջանիլ անիրաւութեան. Ճշմարիտ քրիստոնէին քաջութիւնը պէտք է տեւէ մինչև Աստուծոյ և կրօնի համար մեռնելու աստիճանը.

Երկրորդ Հռոմէականը այնչափ դատապարտեց որչափ Բողոքականութիւնը գովեց.

* * *

Քրիստոնեայ եկեղեցեաց մէջ, 'ի մասին աւետարանական վարդապետու-

թեան աստուածային օրինաց Յիսուսի Քրիստոսի, տարբերութիւններ չենք ճանչնար. Ամէն քրիստոնեայ ինն երանութեանց մէջ եղած ճշմարտութիւնները միաբան կընդունի. Բողոքական ըսուած աղանդոյն՝ ջատագովք քրիստոնէական վարդապետութիւնը չեն գիտեր, և սխալ կմեկնեն. անոնց դրութեան դէմ խօսելու միտք չունինք. Մեր պարտքը փրկչին վճիռներուն բուն իմաստը ճշդութեամբ բացատրելն է, այն սկզբունքով՝ ինչպէս միշտ ընդունած են Յիսուսի Քրիստոսի աշակերտութիւնը իրենց փառք և պարծանք համարող համօրէն Քրիստոնեայք.

* * *

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԿԱՐԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ա.

Աղբերքն կարգաց կամ օրինաց եկեղեցւոյ

Եկեղեցւոյ՝ կարգաւորութիւնը այն օրէնքներուն կամ կանոններուն հաւաքումն է, զորս առաքեալքն առեալ յԱստուծոյ՝ եւ անոնց յաջորդ եպիսկոպոսներն առաջնորդեալ ՚ի մի և նոյն Հոգւոյն Աստուծոյ, եկեղեցւոյ սկզբնաւորութեան ատեն Յիսուսի Քրիստոսի աւանդած հաւատքը, բարոյականը և ուսուցածները պահպանելու համար

հաստատեցին ։

Առաքեալներն առաջին եպիսկոպոսներուն կարգեր եւ կանոններ տուած են եկեղեցին բարւոք կառավարելու համար ։ Այս կանոնները որ առջի բերան աւանդութեամբ պահուած էին, երրորդ դարուն գրի առնուեցան, որ կըսուին կանոնք առաքելոց ։ Ուղղափառ եկեղեցին իւր կարգաւորութեան հիմնական կանոն կընդունի ութսուն եւ հինգ յօդուած, եւ կմերժէ Առաքելական սահմանադրութիւնք անունով եղած գործը. որովհետեւ հերետիկոսաց ձեռօք խանգարմունքներ ունեցած է.

Ուղղափառ եկեղեցին կանոն առաքելոց ընդունածէն յետոյ՝ կընդունի Նիկիոյ տիեզերական ժողովոյն կանոնները. Անկիւրիոյ, Նէոկեսարիոյ, Գանգրեայ, Անտիոքայ, Կեսարիոյ և Լաւոդիկէի ժողովոց կանոնները, որ թէպէտ տեղական կամ մասնաւոր ժողովներ էին, բայց ընդհանուր կերպով ընդունելի եղած են. Կոստանդնուպօլսոյ և Եփեսոսի տիեզերական ժողովոց կանոննէրը, Սարդիկէի և Կարթագինէի ժողովոց կանոնները . այս ուղղափառ ժողովներուն և ասոնց նմաններուն կանոնները, և եկեղեցւոյ առաջին դարերու մէջ հաւատովք եւ սրբութեամբ երևելի եղող հայրապետաց կանոնական թղթերը ։ Ասոնք են եկեղեցւոյ կարգաւորութեան աղբիւրներն, որոնք պահուած են մինչեւ հիմայ և կցնեն թէ՝ եկեղեցին ըստ կարգաց եւ օրինաց իւրոց բնաւ տարբերութիւն չունի մինչև հինգերորդ դարը եղող եկեղեցւոյն ընթացքէն .

Հռովմէական եկեղեցին կաթուղիկէ եկեղեցւոյ ընդհանուր կարգաւորութենէն շատ կէտերով կտարբերի ։ Այս զարտուղութիւնը եօթներորդ դարուն՝ աւելի յայտնի կերպով ցցուց, եւ հետզհետէ շարունակելով՝ բոլորովին զարտուղեցաւ ։

’Ի վեցերրորդ դարուն կրտսերն Դիոնեսիոս անուն հռովմէական կրօնաւոր մը յունական լեզուով գրուած կանոն գրքէ մը թարգմանութիւնն ըրած

է լատին լեզուի . առաքելոց կանոններուն առաջին 50 յօդուածները միայն հաւաքած, և յաւելցուցած է վրայնին Սիրիկիոսի ժամանակէն (398) մինչև Անաստասիոս Բ . ի ժամանակ (498) եղող Հռովմի եպիսկոպոսներուն մէկ քանի կանոնական թղթերը կամ կանոնները ։ Այս հաւաքումը արևմտից մէջ ընդունելի եղաւ մինչև ութերորդ դարուն վերջը .

Եկեղեցական այս հին կանոնագիրքըն ալ, հիմնապէս նկատելով, արևելեան եկեղեցւոյ ընդունածներէն չտարբերիր .

Բայց յիններորդ դարուն ցրուեցաւ արևմուտքի մէջ ուրիշ նոր կանոնագիրք մը, որ անուանեցաւ սուտ կանոններ . պատճառն որ՝ անոր գլխաւոր տրամադրութիւնները Հռովմի առջի դարու եպիսկոպոսներուն կարծուած կանոնական թղթերէն քաղուած էին . Այս հաւաքածոյին աղբիւրներուն վրայ անհնարին մթութիւն մը կտիրէ . համայն և այնպէս՝ աչքի զարնող բան մը ունի, որ է իւր երևան գալուն ու պապական իշխանութեան պահանջմունքին մեկտեղ գալն ու համեմատիլը · այսչափը հերիք է հետաքրքրութիւնդ շարժելու մեկէն կտեսնես՝ որ այն բոլոր տրամադրութիւնները Հռոմի եպիսկոպոսաց ձեռնարկութիւնները օրինաւոր ցուցնելու նպատակաւ գրուած են · վա՜յ տգիտութեան՝ որ կփրկէր այս ատեն՝ եւ չէր երեւցուներ եկեղեցեաց բուն ծագումը · բոլորովին և յայտնի կերպով սխալ յատկութիւններ ունեցող կանոնները իբր վաւերական ընդունելութիւն գտան, այսպէսով սկսեց երեւան գալ Արեւմուտքի մէջ այս նախապաշարմունքը՝ որ հիմայ ալ կայ · թէ պապական գերիշխանութեան ծագումը առաքելական դարէն 'ի վեր է ·

Արեւմտեան եկեղեցեաց շատերը այս նոր կանոնագրքին դէմ բողոքեցին, եւ հինին կառչեցան · Գաղղիոյ կամ [illegible] եկեղեցին ուրիշներէն աւելի կառչեցաւ հնոյն · ասոր համար հին կանոնագրքին անունը մինչեւ [illegible] կամ [illegible] ըսուեցաւ ։ Արեւելեան

եւ արեւմտեան հին կանոնագրքերն հիմնապէս մէկ ըլլալով, արեւելեան ուղղափառ քրիստոնեայ մը և կալլիքան մը եկեղեցւոյ կարգաւորութեան խնդրոյն մէջ բնաւ տարբերութիւն չեն ունենար ։ Սուտ կանոններու վրայ շատ մը հին կանոններու հաւաքածոյներ յաւելցուցին ։

Պապերը հաւատարմութեամբ շարունակեցին և հետզհետէ ստուարացուցին [illegible] կանոններուն տրամադրութիւններն . և այսպէսով մինչեւ կարգը բերին արձակպետութեան և անսխալութեան այլանդակ և գայթակղական յօդուածներուն · պապերը դարէ դար անցնելով եկեղեցւոյ նախնական կարգաւորութենէն աւելի շեղեցան ։

Յերկոտասաներորդ դարուն Բենեդիկտեան կրօնաւոր մը, Գրատիանոս անունով, կանոններու նոր հաւաքածոյ մը յօրինեց, հին ու նոր կամ սուտ կանոնները իրար խառնեց · եկեղեցւոյ կարգաւորութեան վրայ արեւմտից զարտուղութիւնները բոլորովին ընդհանրացուց . որովհետեւ միջին դարու մէջ ատոր գործը ընդունուեցաւ իբրեւ ուսումն Եկեղեցական կանոնաց .

Բենեդիկտեան կրօնաւորին Հաւաքածոյից վրայ ետեւէ եկող պապերուն կանոններն ալ յաւելցան . ինչպէս են Բենեֆօրցի Ռէմօնտի հինգ գրոց Ժողովածոյն*, և ուրիշներու ժողոված կամ շինած կանոնագրքերը . երթալով շատցան այս կանոնները, և բոլոր հին ու վաւերական բարի կանոններուն տեղը բռնեցին .

Արեւելեան և արեւմտեան եկեղեցիներէն զատուող եկեղեցիներուն կարգաւորութիւնները շփոթ , հակասական և անգործ մնացած են , որոց վրան խօսիլն ալ աւելորդ է . Այս եկեղեցիները , կաթուղիկէ աւանդութիւնը ձգելու հետ , կառավարութեան հեղինակութիւնն ալ մերժեցին , ակնածութեան արժանի կանոն մը չունին , ունեցածնին ալ առերեւոյթ է և ո՛չ բնաւ իրական . ինչպէս են բողոքականաց կանոնները .

---

* Ռէմօնտ Դոմինիկեան կրօնաւորներուն երրորդ ապետն է , 1175 ին ծնած Սպանիոյ գաւառներէն մէկուն , Քաթալոնիոյ մէջ , Բենեֆօր կոչուած տեղը , և մեռած է Պարսելոնայի մէջ 1275 ին , Իբր սուրբ կը տօնէ ատոր յիշատակը Լատին եկեղեցին յունուար ամսոյ մէջ .

Բ. ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՅՆԵՐԸ

Եկեղեցւոյ բոլոր օրինաց առարկայները ասոնք են . Նախ՝ Յիսուսի Քրիստոսի հաստատած կառավարութեան կազմութիւնը . երկրորդ՝ հաւատոց և բարոյականի պահպանութիւնն եւ խորհրդոց օրինաւոր մատակարարութիւնը . երրորդ՝ ճշմարիտ պաշտման պահպանութիւնը .

Կանոններու խիստ իմաստուն կարգադրութիւններ կան զանազան նիւթերու վրայ , որոց գլխաւորները ասոնք են .

Ա . — Եպիսկոպոսութեան , քահանայութեան եւ սարկաւագութեան մէջ եկեղեցւոյ դրած նուիրապետութեան աստիճանները .

Փոքր աստիճանները կամ կղերիկոսականները .

Եկեղեցականաց ընտրութիւնը .

Ասոնցմէ պահանջուած առաքինութիւնները .

Մոլորութիւնները որոնցմէ պարտաւոր են չպաշարուելու .

Եկեղեցական իրաւասութիւնները եւ զանազան աստիճաններու իրարու հետ յարաբերութիւնները .

Ժողովները .

Եկեղեցական ատեանները .

Վանական վիճակը ։

Բ . — Հաւատոյ սահման տալու պայմանները .

Հերձուած և հերետիկոս դատապարտելու կերպերը .

Կանոնական ապաշխարութիւնները .

Եօթն խորհուրդները օրինաւոր մատակարարելու կանոնները ։

Գ . — Տարւոյն եկեղեցական բաժանումը .

Ժամասացութիւնները .

Տօները .

Պահեցողութիւնները .

Եկեղեցիներն և անոնց օծումը .

Սեղանները .

Հասարակաց պաշտման յաւելուած առարկայները .

Այս գործոյս համառօտութեան մէջ եկեղեցւոյ արարողութեանց առարկայ եղածներուն գլխաւորները միայն կրնանք ցուցնել . մանրամասն պարագայներու համար ընթերցողին պարտքն է այս նիւթոյն վրայ գրող մասնաւոր գրքեր փնտռել , և ամէնէն աւելի վաւերական կանոնագրերը ։

Սա միայն կուզեմք հոս ըսել՝ թէ կանոններու մէջ սա հիմնական տարբերութիւնը կայ , որ ոմանք մշտնջենաւոր և ընդհանուր են , ոմանք ալ տեղական և անցաւոր ։ Վերջինները բոլոր եկեղեցիք ալ պարտաւոր չեն ընդունելու ։ Առաջինները , ընդհակառակն , ընդհանրապէս պէտք է գործածուին և հիմն բռնուին այն մասնաւոր կանոնադրութեանց, զորոնք եպիսկոպոսները կրնան դնել իրենց յանձնուած եկեղեցիները բարւոք կառավարելու համար.

Դ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ

Այս համառօտ գործոյս մէջ, թէ պէտև եկեղեցւոյ արարողութեան վրայէն խիստ համառօտ անցնիլ մտքերնիս դրած ըլլալով, անոր կառավարութեան կերպին վրայ խօսիլը զանց ընելու էինք, սակայն սխալ ճանաչմունքները՝ որ տարածուած են արևմուտքի մէջ, պարտք դրին մեր վրայ՝ ընդհանուր կերպով մը խօսելու.

Յիսուս Քրիստոս մեր տէրը Երկոտասանը հաստատեց իր եկեղեցին կառավարելու համար. Երկոտասանը կամ բովանդակ նուիրական մարմինը, առաքելոց ժամանակէն 'ի վեր երեք

կարգերու բաժնուած է, որք են. եպիսկոպոսութիւն, քահանայութիւն, սարկաւագութիւն. Եպիսկոպոսութիւնը առաքելութեան յաջորդութիւնն է. ինչպէս որ առաքելութիւնը մի էր, կամ բոլոր առաքեալները՝ առանց բացառութեան, նոյն և մի հեղինակութիւն և նոյն և մի պատիւ ունեցան. այսպէս ալ եպիսկոպոսութիւնը մէկ է, և բոլոր եպիսկոպոսները հաւասարապէս և առհասարակ մէկ պատիւ և մէկ իշխանութիւն կվայելեն»։

Եկեղեցւոյ հայրապետաց մեզի սորվեցուցած վարդապետութիւնն աս է.

Եպիսկոպոսութիւնը մի է, և կկառավարէ զեկեղեցին մի հասարակական գործակցութեամբ, օգնական ունենալով քահանայները և սարկաւագները. այս է Աստուածային սահմանադրութիւնը կամ ձևը այն կառավարութեան՝ զոր ինքն Յիսուս Քրիստոս հաստատած է։ Այսպէս կուսուցանէ մեզ մեր սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ հայրը. «Զաւետարանին գործակիցսն դքա համայս սուրբս և զպաշտօնեայս եկեղեցւոյ՝ որք սպասաւորք են սրբութեանցն հրեշտակային կարգաւորութեամբ ոչ վարկպարագի համարեսցուք, այլ որպէս յԱստուծոյ կարգեալք ՚ի փրկութիւն հաւատացեալ ժողովրդեանն Աստուծոյ ։ (Ցանկ . Ճառ Ի .)

Այս վարդապետութեան կամ աւանդութեան իմաստով եպիսկոպոսները իրեն երևեցուցիչ կամ երեսփոխան ունեցող եկեղեցին՝ քրիստոնեայ ընկերութիւնը կառավարելու գործոյն մէջ եպիսկոպոսութեան հասարակական գործունէութիւնը աւելի դիւրին և հաւատարմութեամբ տնօրինելու համար՝ երկրորդական տրամադրութիւններ սահմանած է ։ Ասկէց յառաջ եկած է յեկեղեցական իրաւանց նուիրապետութիւնը, զոր եկեղեցին յաստուածայինէն իրաւանց նուիրապետութեան կուշտը բազմեցուցած է ։

Յեկեղեցական իրաւանց նուիրապետութիւնը առջի բերան, այսպէս ըսենք, բանին բերմունքը հնարեց ։

Մեծ քաղաքի մը եպիսկոպոսը բնականապէս աւելի կարևորութիւն կունենար քան պզտիկ քաղաքի մը եպիսկոպոսը ։ Նիկիոյ տիեզերական սուրբ ժողովոյն գործերէն կերևի թէ չորրորդ դարու ըսկիզբէն՝ Հռովմի եպիսկոպոսը յատուկ իշխանութիւն մ' ունէր իւր նստած մայրաքաղաքին հետ յարաբերութիւն ունեցող քաղաքներու եպիսկոպոսաց վրայ՝ հին սովորութեան մը նայելով ։ Աղեքսանդրիոյ Եպիսկոպոսին իրաւասութիւնը կտարածուէր Եգիպտոսի և Լիբիոյ բոլոր Եպիսկոպոսաց վրայ ։

Այս սովորութիւնները հաստատութիւն գտան . Հռովմէական կայսերութեան երեք մայր քաղաքներու, Հռովմի, Աղեքսանդրիոյ եւ Անտիոքայ եպիսկոպոսները եկեղեցւոյ առաջին եպիսկոպոս անուանեցան ։ Երուսաղեմի եպիսկոպոսին ալ նոյն պատիւը տրուեցաւ՝ նոյն քաղաքի սրբազան յիշատակաց մեծարանք մ' ընելու համար, որով չորս եպիսկոպոսներ Պատրիարք պատուանունը ունեցան ։

Մեծն Կոստանդիանոս երբոր Բիւզանդիոնը Կոստանդնուպօլսի փոխեց, և զայն երկրորդ մայրաքաղաք ըրաւ զկնի Հռովմայ, Կոստանդնուպօլսոյ Ա. ժողովը պատրիարքական պատիւ տուաւ անոր եպիսկոպոսին ։

Պատրիարքութեանց այս բաշխման հիմը Հռովմի կայսրութեան նահանգական բաժանումներն ըլլալով, մեր ազգային եկեղեցւոյն անկախութեան վրայ չկրցան փոփոխութիւն մը դնել . բնական էր այսպէս ըլլալ, որովհետեւ խնդիրը պարզապէս եկեղեցւոյն արտաքին յարաբերութեան ձեւոյն կվերաբերէր ; եւ ոչ թէ ներքին կամ աստուածակարգ անյեղլի սահմանադրութեան ։

՚Ի սրբոյն Թադէոսէ և Բարթուղիմէոսէ յաջորդութեամբ առ սուրբն Գրիգոր լուսաւորիչ և անկէց առ այժմու Հայրապետն ամենայն Հայոց իջած եպիսկոպոսութիւնը մեր եկեղեցւոյն անկախ պատրիարքութիւնն է, որմէն իբր արմատէ կախուած ունի հայաստանեայց եկեղեցւոյն բոլոր ճիւղերու կառավարութիւնն ՚ի հոգեւոր և յեկեղեցական պայմանի ։

Քաղկեդոնի ժողովէն ՚ի վեր Յունաց և մեր ազգին մէջ արմատ դրած ժանտ ատելութիւնն ու չար խռովութիւնը՝ երբեմն երբեմն աւելի տուած է մեր պատրիարքութեան վրայ խնդիրներ յուզելու, որոնք կըացատրեն անոր անկախութեան կամ ինքնօրէնութեան պատճառն ու իրաւունքը ։

Ստոյգ և անհերքելի իրողութիւն մը է՝ թէ մեր սուրբ Լուսաւորիչը Կեսարու Արքեպիսկոպոսէն ձեռնադրութիւն առաւ . բայց յաջորդաց համար՝ ոչ Խորենացի և ոչ Յովհաննէս պատմաբան կաթուղիկոսն յայտնի տեղեկութիւն մը չեն տար, թէ սուրբ Լուսաւորչի աթոռէ՞ն ձեռնադրուեցան՝ թէ Կեսարիոյ աթոռէն. Ագաթանգեղոս կըսէ սուրբ Արիստակէսի համար՝ թէ՝ « սուրբ Գրիգոր ձեռնադրեց զանիկա իւր տեղը » . Վրթանէսի համար ալ Խորենացին այսչափ միայն կըզրուցէ . « Արիստակէս սէն յետոյ յաջորդեց յաթոռ Լուսաւորչի ». այսպէս կխօսի Յուսիկան և Փառներսեհի համար ալ. բայց չեն յիշեր՝ թէ ուսկի՞ց էր ձեռնադրութիւննին ։ Մեծին Ներսիսի համար բոլոր պատմչաց կարծիքն հասարակաբար կվկայէ՝ թէ կեսարիոյ աթոռէն ձեռնադրութիւն ընդունեց. ասոր յաջորդ Շահակին համար ալ կվկայէ դարձեալ պատմութիւնն առանց բացառութեան՝ թէ հայոց եպիսկոպոսներէն ձեռնադրուեցաւ. և անկէ վերջը բնաւ կեսարիայէն ձեռնադրութիւն առնող կաթողիկոս մ' եղած չէ ։ Թէ մեր կաթողիկոսները կշարունակէի՞ն կեսարիա երթալ մինչև ցՇահակ. պատմութիւնը դրական վկայութիւն մը չտար ։ Բուզանդ, Ասողիկ և Վարդան՝ Յուսիկան, Փառներսեհի և Արիստակիսի համար կըսեն՝ թէ կեսարիայէն ձեռնադրութիւն ընդունեցան. այս կարծիքը չընդունելու ուրիշ պատճառներ կան, սակայն Խորենացւոյն և Յովհաննէս պատմիչ կաթողիկոսին կարծիքները կերպով մը առիթ կուտան մեզ ընդունելու. որովհետև Խորենացին կըսէ Շահակայ համար, թէ « առանց մեծի արքեպիսկոպոսին կեսարու հայրապետ կարգուեցաւ ». ասիկա հետևութիւն ունեցող խօսք մ' է, թէ ուրեմն անոր նախորդները կեսարիոյ արքեպիսկոպոսին ձեռնադրութեամբ հայրապետ կարգուեցան։ Յովհաննէս կաթողիկոսն ալ կըսէ՝ դարձեալ նոյն Շահակին կաթողիկոսանալուն վրայ խօսելով. « առջի սովորութեան համեմատ կեսարիա չղրկեցին զինքը, այլ թողին այդ օրէնքը, և ձեռնադրեցին եպիսկոպոսներու ժողովով, ինչպէս որ սովորութիւն է պատրիարքաց համար ։

Յոյնք այս ճշմարտութեանց հակառակն եղող գրուածքներէ առիթ առնելով կպախարակէին մեր եկեղեցւոյ կարգաւորութիւնը՝ իբր չկարգաւորութիւն։ Ասոնց դէմ զօրաւոր պատասխան տուած է մեր սուրբ Ներսէս Լամբրոնացի հայրապետը Ռոկան անունով անտիոքացի յոյն ճգնաւորի մը պատասխանելու համար գրած նամակին մէջ, որ հրատարակուած է 1842 թուականին , յերուսաղէմ տպուած պատարագի մեկնութեան ծայրը ․ « Այնուհետև պէտք չունեցանք , կըսէ , նորէն ձեզի գալ ձեռնադրութիւն ընդունելու ․ քանի որ արդէն սուրբ Գրիգոր և սուրբ Ներսէս ընդունեցին , և անով եկան ու լուսաւորեցին հայերը » ։ Թէ ինչո՞ւ այլ ևս պէտք չունեցանք Կեսարիա երթալու ․ Պապական հայերը այս պատճառը կուտան ․ « վասնզի , կըսեն , Կեսարիայ արքեպիսկոպոսները հաստատութեամբ գիտէին՝ թէ մեր Լուսաւորիչը Ծեզբեատրոսէն եպիսկոպոսապետութեան կամ պատրիարքութեան իշխանութիւն առած էր » ․ Լամբրոնացին այդպիսի պատճառ մը չտար , ուրիշ է անոր պատճառը , և ահաւասիկ , « վասնզի Նիկիոյ ժողովոյն կանոնն ալ կցուցնէ՝ թէ երեք եպիսկոպոս իրար գալով իրենց նախաթոռը (Պատրիարքը) կրնան ձեռնադրել ․ և եպիսկոպոսաց կարգ սահմանող տաքտիկոնին (ցուցակի) մէջ գրուած ալ

է՝ թէ Հայոց կաթուղիկոսին պատիւ (անկախութեան) տրուեցաւ սրբոյն Գրիգորի համար , ինչպէս որ Կիպրոս կղզւոյն տրուեցաւ Բառնաբաս առաքելոյն համար , և արքեպիսկոպոսները իրենց եպիսկոպոսներէն ձեռնադրութիւն կառնուն ․ ասիկա չէթէ մեր՝ այլ ձեր գրքերէն կրնանք ապացուցանել » ։

Կիպրոս կղզւոյն անկախութեան խնդրոյն հետ անբաժանելի նոյնութեամբ լուծուած կրնայ համարուիլ մեր պատրիարքութեան անկախ և ինքնորէն վարչութեան խնդիրն ալ ․ ասոր համար կուզեմք քիչ մը խօսիլ ։

Նիկիոյ սուրբ ժողովը պատրիարքութեանց բաշխման մէջ նորութիւն մը չըրաւ , այլ դէպքին ինքնին ըրածը՝ որ սովորութիւն կսեպուի , որբաղանեց ․ Եկեղեցական իշխանութեան արտաքին ձևոյն մէջ՝ բոլոր կարևորութիւնը սովորութեան վրայ հիմնած էր , անոր համար այնուհետև ամէն արքեպիսկոպոս , եպիսկոպոս և առաջնորդ այն հիման վրայ իր իշխանութիւնը կըտուարացունէր, և հինցունելու օրէնքի եւ իրաւունքի կերպարանօք տար անոր իշխանութեան սահմանը տանելու ձգտողներ ալ կըլլային ։ Այսպէս էր Անտիոքայ արքեպիսկոպոսին կամ պատրիարքին ըրածը, որով իւր իշխանուն ներքև առնուլ կուզէր Կիպրոս կղզւոյն եկեղեցին, որ անյիշատակ ժամանակէ 'ի վեր անկախ վարչութիւն մ'ունէր հանդերձ արքեպիսկոպոսով և եպիսկոպոսներով ։

Երբոր դատը մեծցաւ և մինչև Եփեսոսի սուրբ ժողովոյն ատեանն ելաւ, արդարացաւ Կիպրոսի եկեղեցին, և Անտիոքի Արքեպիսկոպոսը մեղադրելու ոճով մը ըսին սուրբ հայրապետները ․ « Պէտք չէ բառնալ մէկէն Յիսուսի Քրիստոսի մեր ամենուս փրկչին արեամբը գնուած ազատութիւնը » ։

Կիպրոսի արքեպիսկոպոսը առջի պէս անկախ հրատարակուեցաւ ։

Եթէ մեր՝ կեսարիոյ աթոռէն ունեցած անկախութիւննիս սուրբ Ներսէս Լամբրոնացւոյն ըսածին պէս Նիկիոյ

սուրբ ժողովոյն կանոններուն զօրութեան և. սուրբ Լուսաւորիչ հօր ընծայուած կարևորութեան վրայ հիմնեալ չըլլար, անտարակոյս պիտի յուզուէր Եփեսոսի սուրբ ժողովոյն մէջ՝ աւելի ևս պատշաճութեամբ քան զԿիպրոսինը, որուն անկախութեան թուականը խնդրոյ տակ կիյնար, մինչդեռ մեր կախման թուականը խիստ մօտ և յայտնի էր, և բնաւ կասկած չէր վերցունէր, լուծուելու համար հերիք էր՝ որ բողոքէր փիրմոս կեսարիոյ Արքեպիսկոպոսը, որ ժողովոյն ներկայ էր, և զայրացած կրնար ըլլալ թերևս մեծին Սահակայ դէմ՝ որ Յունաց բաժնին մէջ կեսարու արքեպիսկոպոսին թեմը գտնուող Հայերն ալ նոյն ժամանակներուն առած էր իրմէն՝ Թէոդոս կայսեր և Ատտիկոս Կ․ Պօլսոյ պատրիարքին թոյլ տալովը ։ Ինչո՞ւ փիրմոս չբողոքեց ․ չկրնար ըլլալ անոր համար, որ գիտէր՝ թէ Սեղբեստրոսը սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչին արդէն անկախ պատրիարքութիւն տուեր էր, ինչպէս կըսեն պա-

պականք · որովհետև Լուսաւորչէն յետոյ մինչև ցՇահակ իր աթոռոյն հետ յարաբերութիւնը շարունակեցին · որովհետև փիրմա և ամէն խելքը գըլուխն եղող մարդ գիտէն` թէ Սեղբեստրոսն այնչափ անարդար մարդ չէր` որ երկու աթոռոյ մէջ գրուած դաշինք մը առանց երկու կողմի գիտութեան արէր , և առանց գիտելու` թէ մէկուն եղած շնորհքը միւսին զրկանք կը բերէ` չունեցածէն հանէր մեծ շնորհք մը Հայոց եպիսկոպոսին ընէր · ինչո՞ւ փիրմա չբողոքեց · որովհետև գիտէր` թէ նահանգի մը եպիսկոպոսներն իրենց նախաթոռը (Պատրիարքը) կրնան ընտրել , և Բառնաբաս առաքելոյն շնորհիւ Կիպրոսի եկեղեցւոյն տրուած պատիւը , այն է անկախութիւնը , սուրբ Գրիգոր առաքելագործ Հայրապետին շնորհիւ Հայոց եկեղեցւոյն ալ տրուեցաւ , ինչպէս կըսէ սուրբ Ներսէս Լամբրոնացին ·

Ուրեմն մեր եկեղեցւոյն անկախ և ինքնօրէն պատրիարքութիւնը հաստատ-

ուած է Նիկիական կանոնով , և ոչ Հըռոմէն · այս ճշմարտութեան դէմ չեն զօրեր բնաւ պապական հայերուն անպատապար զառանցանքները և մեր հարց գրուածքներուն և պատմութեան վրայ ըրած այլանդակ քաշքշուքներն ·

Մեր պատրիարքին կամ կաթուղիկոսին իշխանութեան ներքև կգտնուին արքեպիսկոպոսական , եպիսկոպոսական և առաջնորդական թեմեր , որոնք իբր արարողական նիւթեր փոփոխութիւն կըրեն առանց բնաւ աստուածային սահմանադրութեան հիման դպչելու ·

Արքեպիսկոպոսներն երբոր իրենց թեմի եկեղեցականներով ժողով մը կըկազմեն , կըսուի այն թեմական ժողով · շատ մը թեմերու արքեպիսկոպոսներ երբոր պետութեան մը կամ ընդհանուր պատրիարքութեան մը սահմանին մէջ կժողովին , կըսուի այն ազգային ժողով ·

Բոլոր պատրիարքութեանց եպիսկոպոսներն և եկեղեցականներն երբոր կժողովին , կըսուի այն՝ ընդհանրական կամ տիեզերական ժողով ։

Եպիսկոպոսութիւնն այսպէս հասարակաբար կգործէ ․ իւրաքանչիւր եպիսկոպոսի տեսչութիւն եկեղեցւոյ ընդհանուր կառավարութեան ամբողջութիւն է , ինչպէս անուանած են մեր հայրերը , (Տե՛ս Ընդհ․ Տեղ [illegible] յերես 114) ։ Եկեղեցւոյ կառավարութիւնը միապետական չէ , այլ ազնուապետական կամ հաւաքական․ և մի եպիսկոպոսութեան միութիւնը անոր հասարակական կամ հաւաքական գործովը կերևի ։

Կարգի կամ ձեռնադրութեան տըուած իրաւունքները բոլոր եպիսկոպոսներու համար մի և նոյն են ։ իսկ պատուոյ կամ իշխանութեան առաւելութիւնները որ աստուածային յատկութիւն մը չեն , այլ եկեղեցին իւր կողմէն կուտայ , կանոններով կբաշխըուին ․ զի կանոնն է անոնց հիմը ։

Կանոնները ուրիշ պատրիարքներէ աւելի բացառիկ գերագոյն առաւելութիւն մը չեն տուած Հռոմի պատրիարքին , որմէն կհետևի՝ թէ իրաւունք չունի ինք զինք գլուխ եկեղեցւոյ անուանելու , ո՛ւր կմնայ անսխալ համարելու , որ'ի ձեռն սուրբ Հոգւոյն և խոստման Քրիստոսի յատկութիւնն է կաթուղիկէ եկեղեցւոյ տիեզերական ժողովին ։ Կանոններու զօրութեամբ հռովմէական սահմանի մէջ եղող հինգ պատրիարքութեանց առաջինն է միայն ։ Այս առաջնութիւնն ալ իւր պատրիարքութենէ անկախ եկեղեցիներուն վրայ երբեք չէ տարածուած և չտարածուիր․ իւրաքանչիւր ազգային եկեղեցի կկառավարուի իւր եպիսկոպոսներով ․ և երբոր բովանդակ եկեղեցւոյն վերաբերող խնդիր մը երևան գայ , հասարակական գործողութեան առաջնութիւնը այն եպիսկոպոսին կըլլայ , որնոր յատուկ պատճառ մը կունենայ 'ի նպաստ ողջամիտ վարդապետութեան իրեն օգնութեան կանչելու եղբայր եպիսկոպոսներու ուղեկցութիւնը ։

Երբոր ժողով մը կգումարի , անոր նախագահը, ըստ իրաւանց նուիրապետտութեան կարգի, պատրիարքները կըլլան ։ անոնք չեղած ատեն մէկ կամ շատ մը եպիսկոպոս միանգամայն կնախագահեն, որ յետ պատրիարքաց կարեւորութիւն ունին եկեղեցւոյ մէջ ։

Այս ժողովոյն վճիռները թէոր համօրէն եկեղեցին ընդունեց՝ ժողովը տիեզերականի յատկութիւն կունենայ ։ ինչպէս են Ընկիւրեայ, Կեսարիայ Նէոկեսարիեայ, Գանգրեայ, Լաւոդիկեայ եւ Սարդիկեայ տեղական կամ թեմական ժողովները, «որոց կանոնադրութիւնները, կըսէ մեր ազգային ընդհանուր ժողովն որ ընդնախագահութեամբ Գրիգորիս կաթուղիկոսին, ընդունելի են մեզի, եւ ատոնցմէ ու անոնց պէս ուղղափառ ժողովներէ սորվեցանք հաւատոյ դաւանութիւնը» ։ Իսկ վճիռները կամ սահմանները ընդհանրական օրէնք կըլլան ։ Երբոր ժողովոյն յատկութիւնը զուտ տեղական է, անոր սահմանները այն եկեղեցեաց միայն կըվերաբերին որոնք որ ներկայ էին ։ Այս կանոնով

Քաղկեդոնի ժողովը մեզի հետ վերաբերութիւն չունի իբր տեղական ժողով ։

Այսպէսով ուղղափառ եկեղեցւոյ կառավարութիւնը եպիսկոպոսութեան հասարակական գործողութեան մէջ բոլոր եպիսկոպոսաց իրարու ուղեկցութեամբ կանգուն է ։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ–Арм ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՑԱՆԿ

Յառաջաբան հեղինակին 1
Թէ որն է հաւատոյ կանոնը 21
Հաւատոյ կանոնին վրայ քրիստոնէից եկեղեցիներուն մէջ եղած տարբերութիւնները 34

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Ուղղափառ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը 42
Ա · Երրորդութիւն 45
Երրորդութեան վարդապետութեան վրայ քրիստոնէից եկեղեցիներուն ունեցած տարբերութիւնները 49
Բ · Աշխարհ 52
Այս գլխոյն պարունակած վադապետութեան վրայ քրիստոնէից եկեղեցիներուն մէջ եղած տարբերութիւնները 60
Գ · Մարդեղութիւն 67
Մարդեղութեան վարդապետութեան

վրայ քրիստոնէից եկեղեցիներուն տարբերութիւնները 71
Դ. Փրկագործութիւն 74
Փրկագործութեան վարդապետութեան վրայ քրիստոնէից եկեղեցիներուն մէջ եղած տարբերութիւնները 80
Ե. Հոգին սուրբ 85
Հոգւոյն սրբոյ վրայ քրիստոնէից եկեղեցիներուն մէջ եղած տարբերութիւնները 88
Զ. Եկեղեցի 94
Եկեղեցւոյ վարդապետութեան վրայ քրիստոնէից եկեղեցեաց մէջ եղած տարբերութիւնները 108
Է. Մկրտութեան եւ եկեղեցւոյ միւս խորհուրդներուն վրայ 117
Մկրտութիւն 119
Դրոշմին կամ սուրբ միւռոնի օծման վրայ 124
Հաղորդութիւն 128
Ապաշխարութիւն 131
Կարգ կամ քահանայութիւն 136
Ամուսնութիւն 139
Օծումն հիւանդաց 143
Ընդհանրապէս խորհրդոց վրայ եղած տարբերութիւնները 145

Ա. Մկրտութեան վրայ եղած տարբերութիւնները 150
Բ. Դրոշմին վրայ եղած տարբերութիւնները 152
Գ. Հաղորդութեան խորհրդոյն վրայ եղած տարբերութիւնները 155
Դ. Ապաշխարութեան խորհրդոյն վրայ եղած տարբերութիւնները 164
Ե. Կարգին կամ քահանայութեան վրայ եղած տարբերութիւնները 181
Զ. Ամուսնութեան վրայ եղած տարբերութիւնները 188
Է. Վերջին օծման վրայ եղած տարբերութիւնները 190
Ը. Յարութիւն մեռելոց եւ կեանք յաւիտենական 192
Մեռելոց յարութեան եւ հանդերձեալ կենաց վրայ եկեղեցեաց մէջ եղած տարբերութիւնները 198

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ
ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

Ա. Ընդհանուր սկզբունք 202
Այս վարդապետութեան վրայ քրիստոնեայ եկեղեցեաց տարբերութիւնները 209

Բ. Աստուածային դրական օրէնք 247
Առաջին պատուիրան 220
Հաւատք 223
Յոյս 226
Սէր 227
Պաշտումն 230
Պաղատանք 232
Խնդրուած առաջին 234
Խնդրուած երկրորդ 236
Խնդրուած երրորդ 239
Խնդրուած չորրորդ 241
Խնդրուած հինգերորդ 244
Խնդրուած վեցերորդ 247
Խնդրուած եօթներորդ 249
Երկրորդ պատուիրան 254
Երրորդ պատուիրան 258
Չորրորդ պատուիրան 259
Հինգերորդ պատուիրան 263
Վեցերորդ պատուիրան 265
Եօթներորդ պատուիրան 267
Ութերորդ պատուիրան 269
Իններորդ պատուիրան 270
Տասներորդ պատուիրան 272
Աստուծոյ օրինաց վրայ քրիստոնէական եկեղեցեաց տարբերութիւնները 273
Գ. Բացատրութիւն աւետարանակնա

կամ օրինաց Աստուծոյ 280
Առաջին երանութիւն 282
Երկրորդ երանութիւն 291
Երրորդ երանութիւն 295
Չորրորդ երանութիւն 299
Հինգերորդ երանութիւն 303
Վեցերորդ երանութիւն 305
Եօթներորդ երանութիւն 208
Ութերորդ երանութիւն 313
Իններորդ երանութիւն 315

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԿԱՐԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ

Ա. Սկզբն կարգաց կամ օրինաց եկեղեցւոյ 318
Բ. Արարողութեան առարկայները 325
Գ. Կառավարութիւն եկեղեցւոյ 128

ՀՍՍՀ-ՏՐ